

**T.C.  
MARMARA ÜNİVERSİTESİ  
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ  
ORTADOĞU SİYASİ TARİHİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ**

**HATEMİ DÖNEMİ VE SONRASI İRAN'IN  
SOSYAL VE EKONOMİK AÇIDAN KARŞILAŞTIRMASI**

Yüksek Lisans Tezi

MERAL AKYILDIZ

İstanbul

2009

**T.C.  
MARMARA ÜNİVERSİTESİ  
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ  
ORTADOĞU SİYASİ TARİHİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ**

**HATEMİ DÖNEMİ VE SONRASI İRAN'IN  
SOSYAL VE EKONOMİK AÇIDAN KARŞILAŞTIRMASI**

Yüksek Lisans Tezi

MERAL AKYILDIZ

Danışman: Yrd. Doç. Dr. KAMİL USLU

İstanbul

2009

## ÖNSÖZ

Çalışmamızda; İran İslam Cumhuriyeti'nin genel ülke görünümü ile sosyal ve siyasi yapısına ilişkin bilgilerin yanı sıra, 1997-2005 yılları arasında Cumhurbaşkanı olan Muhammed Hatemi'nin sosyal, siyasal, ekonomik alanlarda reform hareketine sahne olan iktidar dönemi ile 2005-2009 yılları arasında Cumhurbaşkanı olan Mahmud Ahmedinejad'ın iktidar dönemine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Söz konusu iki dönem sosyal, siyasal ve ekonomik açıdan karşılaştırılarak, reform hareketinin, İran İslam Cumhuriyeti'nin rejimi üzerindeki etkileri incelenmiştir.

Bu çalışmanın sonuçlanmasında, bana daima özveri ile destek olan, görüşleri ile ışık tutan tez danışmanım, değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Kamil Uslu'nun katkısı büyüktür. Kendisine sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca hiçbir zaman borcumu ödeyemeyeceğim aileme, çok teşekkür ederim.

İstanbul, 2009

Meral Akyıldız

## İÇİNDEKİLER

TABLO LİSTESİ .....	VIII
ŞEKİL LİSTESİ .....	IX
KISALTMALAR .....	X
GİRİŞ .....	1

### BİRİNCİ BÖLÜM

#### 1979 İSLAM DEVRİMİ SONRASI

#### İRAN İSLAM CUMHURİYETİ'NİN SİYASİ VE SOSYAL YAPISI

1. İRAN İSLAM CUMHURİYETİ ÜLKE PROFİLİ .....	3
1.1. Genel Kimlik Özellikleri .....	3
1.2. Coğrafi Özellikler .....	5
1.3. Nüfus ve Demografik Özellikler .....	8
2. İRAN İSLAM CUMHURİYETİ'NİN İDARİ VE SİYASİ YAPISI .....	10
2.1. İdari Yapı .....	10
2.1.1. İdari Bölümlenme .....	10
2.1.2. Yerel Yönetimler .....	10
2.2. Siyasi Sistem .....	11
2.2.1. Anayasa .....	11
2.2.2. Temel Kurumlar .....	12
2.2.2.1. Yürütme Erki .....	14
2.2.2.1.1. Velâyet-i Fakih .....	14
2.2.2.1.2. Hükümet .....	17
2.2.2.1.3. Cumhurbaşkanı .....	18

2.2.2.2. Yasama Erki .....	19
2.2.2.2.1. İslami Danışma Meclisi (Meclis-i Şura-yı İslamî) .....	19
2.2.2.2.2. AKK - Anayasayı Koruyucular Konseyi (Şura-yı Negehban Kanun-u Esasi) .....	20
2.2.2.3. Yargı Erki .....	21
2.2.2.4. Siyasi Denetleme Organları .....	22
2.2.2.4.1. Uzmanlar Meclisi (Meclis-i Hobregan) .....	22
2.2.2.4.2. DYTK - Düzenin Yararını Teşhis Konseyi (Mecme-yi Teşhis-i Maslahat-ı Nizam) .....	23
2.2.2.4.3. Milli Güvenlik Yüksek Konseyi (Şura-yı Ali-i Emniyete Melli) .....	24
2.2.2.5. Diğer Resmi ve Yarı-Resmi Kurumlar .....	25
2.2.3. Seçim Sistemi .....	25
2.2.4. Siyasi Partiler .....	26
2.3. Siyasi Gruplar .....	26
2.3.1. CRM - Militan Din Adamları Topluluğu (Came-ye Ruhaniyet-i Mübariz) .....	30
2.3.2. G-6: Modern Sağ - Ilımlılar .....	31
2.3.3. Sol Kanat .....	32
2.3.4. MRM- Militan Din Adamları Birliği (Mecmay-ı Ruhaniyûn-u Mübariz) .....	34
2.3.5. İran İslam Devrimi'nin Mücahitleri Örgütü (Sazuman-ı Mücahidîn-i İnkılab-ı İslamî-yi İran) .....	34
2.3.6. Ensar-ı Hizbullah .....	34
2.3.7. İran Özgürlük Hareketi (Nehzet-i Azadi-yi İran) .....	35
2.3.8. Reformcular (2 Hordad Cephesi) .....	35
2.3.9. Muhafazakârlar .....	36

<b>3. İRAN'IN SOSYO-KÜLTÜREL YAPISI</b> .....	37
<b>3.1. Etnik Yapı</b> .....	37
<b>3.2. Dil ve Lehçeler</b> .....	39
<b>3.3. Dini Yapı</b> .....	40
<b>3.3.1. İran Toplumunda Din ve Mezhepler</b> .....	40
<b>3.3.2. Şiilik (Şia)</b> .....	41

## İKİNCİ BÖLÜM

### İRAN'DA HATEMİ DÖNEMİ VE REFORM HAREKETİ

<b>1. HATEMİ'NİN CUMHURBAŞKANLIĞINA GELİŞİ</b> .....	47
<b>1.1. Hatemi Öncesi Dönemin Mirası</b> .....	47
<b>1.1.1. İslam Devrimi ve Devrimci İdeoloji</b> .....	48
<b>1.1.2. Devrimin İlk On Yılı (1979-1989)</b> .....	53
<b>1.1.3. Rafsancani'nin Cumhurbaşkanlığı Dönemi (1989-1997)</b> .....	54
<b>1.2. Hatemi'nin Seçilme Süreci</b> .....	58
<b>1.3. Hatemi'nin Zaferini Destekleyen Unsurlar</b> .....	60
<b>1.3.1. Rafsancani ve G-6 Grubu'nun Desteği</b> .....	60
<b>1.3.2. Toplumsal ve Ekonomik Beklentiler</b> .....	61
<b>2. HATEMİ DÖNEMİ REFORM HAREKETİ</b> .....	64
<b>2.1. Hatemi'nin Reform Programı</b> .....	64
<b>2.2. Reform Hareketi Koalisyonu</b> .....	69
<b>2.2.1. İran Yeniden Onarım Partisi (Hizb-i Kargozaran-ı Sazandegi-yi İran)</b> .....	72
<b>2.2.2. İşçi Evi (Hane-yi Karger)</b> .....	73
<b>2.2.3. İslami İş Partisi (Hizb-i İslami-yi Kar)</b> .....	73

2.2.4. İslami İnan Dayanışma Partisi (Hizb-i Hembestegi-yi İnan) .....	73
2.2.5. İnan İslam Cumhuriyeti Kadınlar Derneği (Cemiyet-i Zenan-ı Cumhuri İslami İnan) .....	73
2.2.6. İslami Kadınlar Birliği (Mecma-yı İslami Banovan) .....	74
2.2.7. Birliği Güçlendirme Bürosu (Defter-i Tahkimi Vahdet) .....	74
2.2.8. İslami İnan Katılım Cephesi (Cephe-yi Müşareketi İrani İslami) .....	74
<b>3. HATEMİ DÖNEMİ REFORM HAREKETİNİN TEMEL AKTÖRLERİ.....</b>	<b>75</b>
3.1. Muhammed Hatemi .....	75
3.2. Abdullah Nuri .....	76
3.3. Gulamhüseyn Kerbasçı .....	76
3.4. Ataullah Mohacerani .....	76
3.5. Abdülkerim Suruş .....	77
3.6. Muhsin Kediver .....	77
3.7. Sait Haccaryan .....	78
<b>4. HATEMİ DÖNEMİNDE İNAN'DA YAŞANAN SEÇİMLER .....</b>	<b>79</b>
<b>5. REFORM HAREKETİNİN SOSYO-POLİTİK ALANDAKİ GİRİŞİMLERİ, ETKİLERİ VE KARŞILAŞTIğI ENGELLER.....</b>	<b>81</b>
5.1. Siyasi Alanda Yansımalar .....	81
5.2. Yargının Süreçteki İşlevi .....	85
5.3. Basın ve Kültür Hayatı .....	86
5.4. Gençlik ve Öğrenci Hareketleri .....	91

<b>6. REFORM HAREKETİNİN EKONOMİDEKİ GÖRÜNÜMÜ</b>	
<b>VE ETKİLERİ</b> .....	95
<b>6.1. İran Ekonomisi ve Reform Hareketinin Ekonomiye Yaklaşımı</b> ....	95
<b>6.2. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı</b> .....	99
<b>6.3. Reform Hareketinin İran Ekonomisindeki Yansımaları</b> .....	101
<b>7. REFORM HAREKETİNE TEPKİLER</b> .....	109
<b>7.1. Reform Hareketi Karşısında Muhafazakârlar</b> .....	109
<b>7.2. Reform Hareketinin Yetersizliğine Eleştiriler</b> .....	112
<b>8. REFORM HAREKETİNİN SONUÇLARI VE</b>	
<b>DEĞERLENDİRMESİ</b> .....	113
<b>8.1. Reform Hareketinin Başarısızlığı ve Başarısızlığın Sebepleri</b> .....	113
<b>8.2. Reform Hareketinin Olumlu Yansımaları</b> .....	115

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### HATEMİ DÖNEMİ SONRASI İRAN

<b>1. AHMEDİNEJAD DÖNEMİNE GEÇİŞ</b> .....	117
<b>1.1. Ahmedinejad'ın Kimliği</b> .....	117
<b>1.2. Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanlığına Seçilmesi</b> .....	119
<b>1.2.1. 2005 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri</b> .....	119
<b>1.2.2. Seçim Sonuçlarında Etkili Olan Unsurlar</b> .....	121
<b>2. AHMEDİNEJAD'IN GÖRÜŞLERİ</b> .....	125
<b>2.1. Sosyal ve Kültürel Alandaki Yaklaşımlar</b> .....	125
<b>2.2. Ekonomik Alandaki Yaklaşımlar</b> .....	128
<b>2.3. Dış Siyasette Yaklaşımlar</b> .....	130



<b>3. AHMEDİNEJAD DÖNEMİNİN SOSYO-POLİTİK UYGULAMALARI</b> .....	133
<b>3.1. Bürokrasiye Yönelik Uygulamalar</b> .....	133
<b>3.2. Sosyal ve Siyasi Uygulamalar</b> .....	133
<b>4. AHMEDİNEJAD DÖNEMİNİN EKONOMİK YAPISI</b> .....	136
<b>4.1. Ekonomik Gelişmeler</b> .....	136
<b>4.2. Ekonomik Yapıdaki Olumsuzluklar</b> .....	147
<b>5. HATEMİ DÖNEMİ VE HATEMİ DÖNEMİ SONRASI İRAN'IN KARŞILAŞTIRMASI</b> .....	150
<b>SONUÇ</b> .....	155
<b>KAYNAKÇA</b> .....	156

## TABLO LİSTESİ

- Tablo 1.** İran’da Hatemi Dönemi Temel Ekonomik Göstergeleri
- Tablo 2.** İran’ın Petrol ve Doğal Gaz İhracatı (milyon dolar)
- Tablo 3.** İran’ın 2003 Yılı Dış Ticaret Değerleri
- Tablo 4.** İran’ın Yıllar İtibarıyla Dış Ticarete Başlıca Ortakları (%)
- Tablo 5.** İran’ın 2002-2005 Yıllarına Ait Temel Ekonomik Göstergeler
- Tablo 6.** 2005 Cumhurbaşkanlığı Seçim Sonuçları
- Tablo 7.** İran’da Sanayi Üretimi (Yıllar itibarıyla % değişim)
- Tablo 8.** İran’da Sektörler İtibarıyla Reel GSYİH (% pay)
- Tablo 9.** İran’ın Doğal Gaz Üretim, Tüketim ve Rezervler
- Tablo 10.** İran’ın Petrol Üretim Görünümü, OPEC, Ortadoğu ve Dünya Sıralaması
- Tablo 11.** İran’ın Karşılaştırmalı Ekonomik Göstergeleri, 2007
- Tablo 12.** İran Ekonomisine İlişkin Projeksiyon Özeti

## ŞEKİL LİSTESİ

**Şekil 1:** İran İslam Cumhuriyeti Bayrağı

**Şekil 2:** Fiziki İran Haritası

**Şekil 3:** İran'ın Nüfus Yoğunluğu

**Şekil 4:** İran İslam Cumhuriyeti Siyasi Sistem Şeması

**Şekil 5:** Dünya Çapında Şii Nüfusun Dağılımı

## KISALTMALAR

<b>ABD</b>	: Amerika Birleşik Devletleri
<b>a.g.e.</b>	: Adı Geçen Eser
<b>a.g.m.</b>	: Adı Geçen Makale
<b>a.g.s.</b>	: Adı Geçen Sayfa
<b>AKK</b>	: Anayasayı Koruyucular Konseyi
<b>BM</b>	: Birleşmiş Milletler
<b>CRM</b>	: Militan Din Adamları Topluluğu
<b>DTÖ</b>	: Dünya Ticaret Örgütü
<b>DYTK</b>	: Düzenin Yararını Teşhis Konseyi
<b>ECO</b>	: Ekonomik İş Birliği Organizasyonu
<b>EIU</b>	: Economist Dergisi Düşünce Topluluğu
<b>FAO</b>	: Dünya Gıda Örgütü
<b>G-6</b>	: Altılar Grubu
<b>G-15</b>	: On Beşler Grubu
<b>G-24</b>	: Yirmi Dörtler Grubu
<b>G-77</b>	: Yetmiş Yediler Grubu
<b>GSYİH</b>	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
<b>IAEA</b>	: Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı
<b>IBRD</b>	: Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası
<b>ICAO</b>	: Uluslararası Sivil Havacılık Organizasyonu
<b>ICC</b>	: Uluslararası Denetim Komisyonu
<b>Interpol</b>	: Uluslararası Polis Organizasyonu
<b>IDA</b>	: Uluslararası Kalkınma Birliği
<b>IDB</b>	: İslam Kalkınma Bankası
<b>IFRCS</b>	: Uluslararası Kıızıl Haç Birlikleri
<b>IFC</b>	: Uluslararası Finansman Kurumu
<b>IFAD</b>	: Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu
<b>ILO</b>	: Uluslararası İşçi Organizasyonu

<b>IMF</b>	: Uluslararası Para Fonu
<b>IOM</b>	: Uluslararası Göçmen Organizasyonu
<b>IRNA</b>	: İran Haber Ajansı
<b>IRR</b>	: Riyal
<b>ITU</b>	: Uluslararası Haberleşme Birliği
<b>İGEME</b>	: İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi
<b>KDV</b>	: Katma Değer Vergisi
<b>MRM</b>	: Militan Din Adamları Birliği
<b>OBİV</b>	: Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı
<b>OPEC</b>	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Birliği
<b>PCA</b>	: Kirililik Denetim Ajansı
<b>TÜRKSAM</b>	: Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi
<b>UN</b>	: Birleşmiş Milletler
<b>UNCTAD</b>	: Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı
<b>UNESCO</b>	: Eğitim Bilim ve Kültür Organizasyonu
<b>UNHCR</b>	: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği
<b>UNIDO</b>	: Endüstriyel Kalkınma Orgnizasyonu
<b>UPU</b>	: Evrensel Haberleşme Birliği
<b>USAK</b>	: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu
<b>Vb.</b>	: Ve Benzeri
<b>WCL</b>	: Dünya İşçi Konfederasyonu
<b>WFTU</b>	: Dünya Ticaret Birlikleri Federasyonu
<b>WHO</b>	: Uluslararası Sağlık Örgütü
<b>WTO</b>	: Uluslararası Turizm Örgütü

## GİRİŞ

İran, tarih boyu çeşitli kavimlerin istilasına uğramış, sonra da kendi gücünü toparlayarak başka kavimlerin yöneticisi durumuna gelmiştir. 20. yüzyıl başlarında İran'da oluşan siyasi yapılanma, petrolün de bulunmasıyla yeni bir boyut kazanmıştır. İran'da ilk önce Rusların siyasi nüfuzu ve işgali oluşmuş, bu işgale karşı İngilizlerin devreye girmesiyle Rusların İran'dan çekilmesi sağlanmış ve İran üzerinde İngiliz siyasi nüfuzu baş göstermiştir. İran'daki siyasi nüfuz dengelemeleri İran siyasi rejimini de etkilemiş, Şahlık rejimi ihdas edilerek, İran Şah'ı yönetime getirilmiştir.

Şah yönetimi ile beraber İran'da yeni bir dönem başlamıştır. 1930'lu yıllarda ve petrolün yeni bir ekonomik silah haline gelmesi ile beraber, Şahlık rejimi Şah'ı güçlendirmek amacıyla ABD'nin siyasi nüfuz alanına girmiştir. Şah yönetimi ile ABD yönetimi arasındaki ilişkiler gittikçe gelişmiş, ancak Şah yönetiminin İran halkı üzerindeki baskıları artmıştır. Bu baskıları ortadan kaldırmak isteyen muhalif fikirlerin ortaya çıkmasıyla, İran'da yeni bir siyasi çatışma ortamı oluşmuş, halkın çoğu Paris'te sürgünde bulunan Dini Lider Ayetullah Humeyni'ye müracaat ederek İran'a dönmesini istemiş ve Humeyni'nin ülkeye gelmesi sağlanmıştır. Humeyni'nin 1979'da İran'a dönmesi ile Şahlık yönetimi devrilmiş ve İran İslam Cumhuriyeti kurularak, yönetim dini bir nitelik kazanmıştır. Humeyni'nin ölümünden sonra İran'da rejimin devamı için Ali Hamaney Cumhurbaşkanı iken Dini Liderliğe, Ali Ekber Haşimi Rafsancani ise Meclis Başkanı iken Cumhurbaşkanlığına getirilmiştir. Rejim bu şekilde devam ettirilirken, İran halkı üzerindeki dini yönetimin baskıları da devam etmiştir.

1997 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçiminde Muhammed Hatemi reform düşüncesi ile iktidara gelmiştir. 1997-2005 yılları arasındaki Hatemi dönemi, İran'da sosyal ve ekonomik reform çabalarının yürütüldüğü bir dönem olmuştur. Bu bağlamda, 1997-2005 yılları arasında Muhammed Hatemi iktidarı ile yaşanan reform sürecini ve ardından gelen muhafazakâr Mahmud Ahmedinejad dönemini

anlamak, İran İslam Cumhuriyeti'nin geleceğine ilişkin fikir edinmek bakımından önemlidir.

Çalışmamız, Hatemi döneminde yaşanan reform hareketi ile Hatemi sonrası dönemi karşılaştırarak, İran'ın demokratikleşme yönündeki değişim potansiyeli hakkında bir değerlendirme yapmayı amaçlamaktadır. Çalışmamızın hipotezi; Hatemi dönemindeki reform çabalarının ve uygulamalarının, Hatemi sonrası dönemin gelişmeleri dikkate alındığında, rejimin niteliği üzerinde kalıcı etkiler bırakıp bırakmadığını araştırmaktır.

Çalışmamızın kapsamını, 1997-2005 yılları arasında süren Hatemi dönemi ve 2005-2009 yılları arasındaki Ahmedinejad dönemi oluşturmaktadır. İslam Devrimi'nden Hatemi iktidarına kadar geçen dönem ve İran'ın genel ülke görünümü, Hatemi ve sonrası dönemleri anlamaya ve karşılaştırmaya dönük bir temel oluşturmak üzere çalışmamıza dahil edilmiştir. İslam Devrimi öncesi İran tarihi ve 2. Ahmedinejad dönemini başlatan 2009 Cumhurbaşkanlığı seçimleri, çalışmamızın kapsamı dışında tutulmuştur. İki dönemin karşılaştırması, sadece iç dinamikler açısından yapılmış, İran'ı etkileyen dış dinamikler kapsamı dışında bırakılmıştır.

Çalışmamız üç ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmamızın birinci bölümünde, İran İslam Cumhuriyeti, genel doğal çevre ve beşeri özellikleri, siyasal ve sosyal yapısı ile tanıtılmıştır. İkinci bölümde, 1997'de başlayan Hatemi dönemi, sosyal, siyasal ve ekonomik içeriği, uygulamaları, amaçları ve sonuçları ile incelenmiştir. Üçüncü ve son bölümünde ise, Hatemi sonrası Ahmedinejad dönemi İran'ı, sosyal, siyasal ve ekonomik açıdan değerlendirilmiş ve iki dönemin karşılaştırması yapılmıştır.

Çalışmamızda uyguladığımız araştırma metodu literatür taraması şeklinde olup, bunlar; kitaplar, makaleler, güvenilir internet kaynakları, ansiklopedi ve yayımlanmamış tez gibi kaynaklardan oluşmaktadır.

# BİRİNCİ BÖLÜM

## 1979 İSLAM DEVRİMİ SONRASI

### İRAN İSLAM CUMHURİYETİ'NİN SİYASİ VE SOSYAL YAPISI

#### 1. İRAN İSLAM CUMHURİYETİ ÜLKE PROFİLİ

##### 1.1. Genel Kimlik Özellikleri

1 Nisan 1979 tarihinde kuruluşu ilan edilmiş olan İran İslam Cumhuriyeti'nin (Cumhuri-yi İslami-yi Iran) başkenti Tahran, resmi dili Farsça, resmi dini ise Şii İslam'dır. Nüfus yoğunluğu dikkate alındığında en büyük şehirleri; Tahran, Meşhed, İsfahan, Tebriz, Karaj, Şiraz, Kum ve Ahvaz'dır. 11 Şubat 1979, İslam Devrimi'nin zafer günü olarak kabul edildiği için, 11 Şubat İslam Devrimi Günü olarak milli tatildir. Diğer resmi tatiller; Ayetullah Humeyni'nin 1 Şubat 1979'da 14 yıllık sürgünden dönüşünü kutlamak üzere 1 Şubat, yeni yılın başlangıcı olarak 21 Mart, İslam Cumhuriyeti'nin kuruluş günü olan 1 Nisan, yeni yılın on üçüncü günü olan 2 Nisan'dır. Diğer İslami bayramlar da, her sene ay takvimi uyarınca denk geldikleri günlerde kutlanmaktadır.<sup>1</sup>

İran İslam Cumhuriyeti'nin bayrağı; en üstte yeşil olmak üzere, ardından beyaz ve kırmızı üç eşit yatay bant ile, yeşil bantta 11, kırmızı bantta 11 kez yer alan toplam 22 adet Allahuekber sözünden oluşmaktadır. Yeşil İslam'ı, beyaz barışı, kırmızı ise cesareti simgelemektedir. İran İslam Cumhuriyeti'nin bayrağı İslam Devrimi ile kabul edilmiştir.<sup>2</sup> Allahuekber sözünün 22 adet yer alması, İslam Devrimi'nin zafer günü olan 22 Bahman'ı (10 Şubat) simgeler.<sup>3</sup>

<sup>1</sup> İran Country Profile, <http://rs6.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf>, (10.10.2008)

<sup>2</sup> İran Country Profile, <http://rs6.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf>, (10.10.2008)

<sup>3</sup> Sami Oğuz, Ruşen Çakır, **Hatemi'nin İran'ı**, 1.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s-s.23-27





**Şekil 1:** İran İslam Cumhuriyeti Bayrağı

**Kaynak:** İran Country Profile, <http://rs6.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf>  
(05.06.2009)

İran İslam Cumhuriyeti'nin üye olduğu uluslararası kuruluşlar şunlardır: <sup>4</sup>

Colombo Plan, Ekonomik İş Birliği Organizasyonu (ECO), Dünya Gıda Örgütü (FAO), On Beşler Grubu (G-15), Yirmi Dörtler Grubu (G-24), Yetmiş Yediler Grubu (G-77), Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA), Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD), Uluslararası Sivil Havacılık Organizasyonu (ICAO), Uluslararası Denetim Komisyonu (ICC), Uluslararası Polis Organizasyonu (Interpol), Uluslararası Kalkınma Birliği (IDA), İslam Kalkınma Bankası (IDB), Uluslararası Kızıl Haç Birlikleri (IFRCS), Uluslararası Finansman Kurumu (IFC), Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu (IFAD), Uluslararası İşçi Organizasyonu (ILO), Uluslararası Para Fonu (IMF), Uluslararası Göçmen Organizasyonu (IOM), Uluslararası Haberleşme Birliği (ITU), Petrol İhraç Eden Ülkeler Birliği (OPEC), Kirlilik Denetim Ajansı (PCA), Birleşmiş Milletler (UN), Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD), Eğitim Bilim ve Kültür Organizasyonu (UNESCO), Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR), Endüstriyel Kalkınma Organizasyonu (UNIDO), Evrensel

<sup>4</sup> İran Country Profile, <http://rs6.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf>, (10.10.2008)

Haberleşme Birliği (UPU), Dünya İşçi Konfederasyonu (WCL), Dünya Ticaret Birlikleri Federasyonu (WFTU), Uluslararası Sağlık Örgütü (WHO), Uluslararası Turizm Örgütü (WTO)

## 1.2. Coğrafi Özellikler

Bir Ortadoğu, diğer bir deyişle Güneybatı Asya ülkesi olan İran, Avrasya'da batı ile doğunun, kuzey ile güneyin kesiştiği bağlantı noktasında yer almaktadır. Batı'da Türkiye ve Irak, kuzeyde Nahçıvan, Ermenistan ve Azerbaycan, doğuda Türkmenistan, Pakistan ve Afganistan ile sınır komşusudur. Kuzeyinde Hazar Denizi, Güneyinde ise Basra Körfezi ile Umman Körfezi bulunmaktadır. Yüzölçümü 1.648.195 km<sup>2</sup>'dir. Dünyanın, yüzölçümü bakımından on altıncı sıradaki ülkesidir. Basra Körfezi ve Umman Körfezi'nde 2.440 km ve Hazar Denizi'nde 740 km uzunluğunda kıyı şeridi bulunan İran'ın, kara sınırlarının uzunluğu 5.440 km'dir. Irak ile 1458 km, Türkmenistan ile 992 km, Afganistan ile 936 km, Pakistan ile 909 km, Türkiye ile 499 km, Azerbaycan ile 432 km, Nahçıvan ile 179 km, Ermenistan ile 35 km uzunluğunda sınırı bulunmaktadır.<sup>5</sup>

İran'ın coğrafi yapısında Hazar Denizi kıyısı, deniz seviyesinden 28 metre daha aşağıdadır. En yüksek noktası ise 5.671 metre ile Demavend tepesidir. Coğrafi açıdan kuzey, batı ve güneybatıdaki yüksek alanlar, merkezi iç platolar ve kıyıları olmak üzere üç bölümde incelenebilir. İran'ın kuzey, batı ve güneyi yüksek dağlarla çevrilidir. Hazar gölü kıyısında Elbruz Dağları, batı ve güneyde ise Zagros Dağları uzanmaktadır. Elbruz'lar, İran'ın Afganistan sınırına kadar devam ederek Hindikuş Dağları'na ulaşır. Zagros'lar ise, Mezopotamya ile iç plato arasında genişliği 200 km'yi bulan bir duvar oluşturur. Mezopotamya ve Basra Körfezi'ne paralel olarak kesintiye uğramadan Hürmüz Boğazı'nın kuzeyine kadar devam eder. İran'ın iç kesimi ise, İran yüzölçümünün 1/5'ini kaplayan geniş bir platodan oluşmaktadır. Bu bölge, tarımsal faaliyetlerin geliştiği

---

<sup>5</sup> Country Studies, <http://www.country-studies.com/iran>, (15.11.2008)

ve nüfusun toplandığı yerlerdir. Deniz seviyesinin altında kalan alanlar; Hazar Denizi kıyıları, Basra Körfezi'ndeki Huzistan Eyaleti ve Basra Körfezi ile Umman Körfezi kıyıları boyunca konumlanmıştır. İran coğrafyasının kıyı bölgeleri ise, kuzeyde Hazar, güneybatıda Basra Körfezi, güneyde Umman Denizi kıyılarından oluşmaktadır. Hazar Denizi kıyıları genelde az girintili çıkıntılı düz kıyılarıdır. Güney ve güneybatı Basra Körfezi ve Umman Denizi kıyıları ise genelde dağların kıyıya yakından izlemesi sebebiyle yüksek kıyılarıdır. Basra Körfezi'nin kuzeyinde dağların kıyıdan uzaklaştığı geniş düzlük alan alüvyal dolgu sahasıdır ve Huzistan Havzası olarak adlandırılan bu saha, İran'ın zengin petrol yataklarının da bulunduğu alandır. Abadan Limanı bu alanda yer alır.<sup>6</sup>

İran coğrafyası, doğal kaynaklar açısından zengindir. En önemli kaynaklar petrol ve doğal gazdır. 2008 verilerine göre, petrol rezervleri 130 milyar varilden fazla olarak hesaplanmaktadır. Bu miktar, bilinen dünya rezervlerinin %11'ine tekabül etmektedir. İran'ın doğal gaz rezervleri ise, yine 2008 verilerine göre 32 trilyon metreküp düzeyindedir. Mineral kaynaklar ise; boksit, krom, kömür, bakır, altın, demir, kireçtaşı, kırmızı oksid, tuz, stronsiyum, sülfür, türkuaz ve uranyumdur.<sup>7</sup>

İran coğrafyasının kuzeyinde yer alan Deştikevir Çölü ile güneydoğusunda yer alan Deştılût çukurluğu dünyanın en önemli çölleri arasındadır.<sup>8</sup> İran coğrafyasının en önemli dezavantajlarından biri, eski çağlardan bu yana sorun teşkil etmiş olan su meselesidir. Günümüzde de İran'da su sorunu tamamen çözümlenebilmiş değildir. Şattül-Arap su yolu İran-Irak arasında sınırı oluşturur. Bu su yolunun doğusu İran sınırları içerisindedir. İran-Irak savaşı sürecinde Şattül-Arap su yolu üzerinde Irak'ın yeni taleplerde bulunmuş olması, savaşın gerekçelerinden biri olmuştur.<sup>9</sup>

---

<sup>6</sup> Selami Gözenç, Nurten Günel, **Ortadoğu Güneybatı Asya Ülkeler Coğrafyası**, 1.Baskı, Der Yayın, İstanbul, 2006, s-s.122-123

<sup>7</sup> İran Country Profile, <http://rs6.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf> (12.10.2008)

<sup>8</sup> Bernard Hourcade, **İslam Ansiklopedisi**, C.22, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2000, s.392

<sup>9</sup> Tufan Karaaslan, **Ortadoğu'nun Coğrafyası**, 4.Baskı, Nobel Yayın, İstanbul, 2006, s.67



Şekil 2: Fiziki İran Haritası

**Kaynak:** www.mideastweb.org/miran.htm (12.07.2009)

Zengin Akarsu kaynakları bulunmayan İran'da başlıca iki büyük nehir; güneyde Şattül-Arap'a karışan ve Zagros Dağları'nı kesen Karun Nehri ve kuzeyde Elbruzlar'ı aşarak Reşt doğusunda Hazar Denizi'ne dökülen, aşağı yatağında Serif Rud adını taşıyan Kızıl Uzun'dur. Ülkenin kuzeybatısında ise geniş çöküntü havzasına yerleşmiş bulunan ve İran'ın en büyük gölü olan Urmیه Gölü vardır.<sup>10</sup>

Coğrafi özelliklerine bağlı olarak ülkede sert bir karasal iklim hâkimdir. Ancak yükselti, denizlere olan uzaklık, mevsimlik rüzgarların etkisi vb. etkenlere

<sup>10</sup> Selami Gözenç, Nurten Günel, a.g.e., s.128

bağlı olarak, farklı kesimlerde farklı iklim tipleri ile de karşılaşılır. Genel olarak kış mevsimi soğuk, uzun ve şiddetli geçerken, yazlar sıcak ve kurak seyredir.<sup>11</sup> İran'ın güneyinde Basra Körfezi ve Umman Denizi kıyıları gerisinde yükselen dağlar, yaz mevsiminde Hint Okyanusu'ndan gelen muson rüzgarları sebebi ile yağış almaktadır. Ekolojik şartlar çeşitli bitki formasyonlarının oluşmasını sağlamıştır. Bunlardan başlıcalarını orman, step ve çöl formasyonları oluşturur. Ormanlar ülkenin %7.4'ünü kaplar.<sup>12</sup>

### 1.3. Nüfus ve Demografik Özellikler

İran'ın nüfusu, 2006 yılındaki sayıma göre yaklaşık olarak 70 milyon civarındadır. Komşu ülkelere oranla ve Ortadoğu coğrafyası içerisinde büyük bir nüfusa sahiptir. Nüfusun üçte biri kırsal alanlarda, üçte ikisi ise kentsel alanlarda yaşamaktadır. Şehirleşme oranı gitgide artmaktadır. Nüfus yoğunluğu açısından kilometre kareye 42 kişi düşmektedir. 2008 yılında bin kişiye 3.28 kişi oranında göç yaşanmıştır. 2006'da İran, 660.000'den fazla Afgan, 54.000 civarında Irak'lı mülteci kabul etmiştir. 2008 yılındaki ölçümlere göre, İran nüfusunun %22.3'lük oranı 14 yaş ve daha altı yaşlardaki kişilerden, %5.4'ü ise 65 yaş ve daha üst yaşlardaki kişilerden oluşmaktadır. Görüldüğü üzere İran, oldukça genç bir nüfus yapısına sahiptir.<sup>13</sup> 2008 yılının nüfus artış oranı, %0.79 olarak gerçekleşmiştir. 2006 tahminlerine göre ise, nüfus artış hızı % 1,1, doğum oranı binde 17, ölüm oranı binde 5.55'tir.<sup>14</sup> 2008 verilerine göre ortalama yaş 26.4'tür. Ortalama yaşam süresi 70.86 yıldır. (Erkeklerde 69.39, kadınlarda 72.4) Doğum oranı her bin kişide 16.89, ölüm oranı ise her bin kişide 5.69'dur. Doğurganlık oranı 1979'da çocuklu kadın başına 7.0 iken, bu oran 2008 yılında 7.1 olarak gerçekleşmiştir.<sup>15</sup>

---

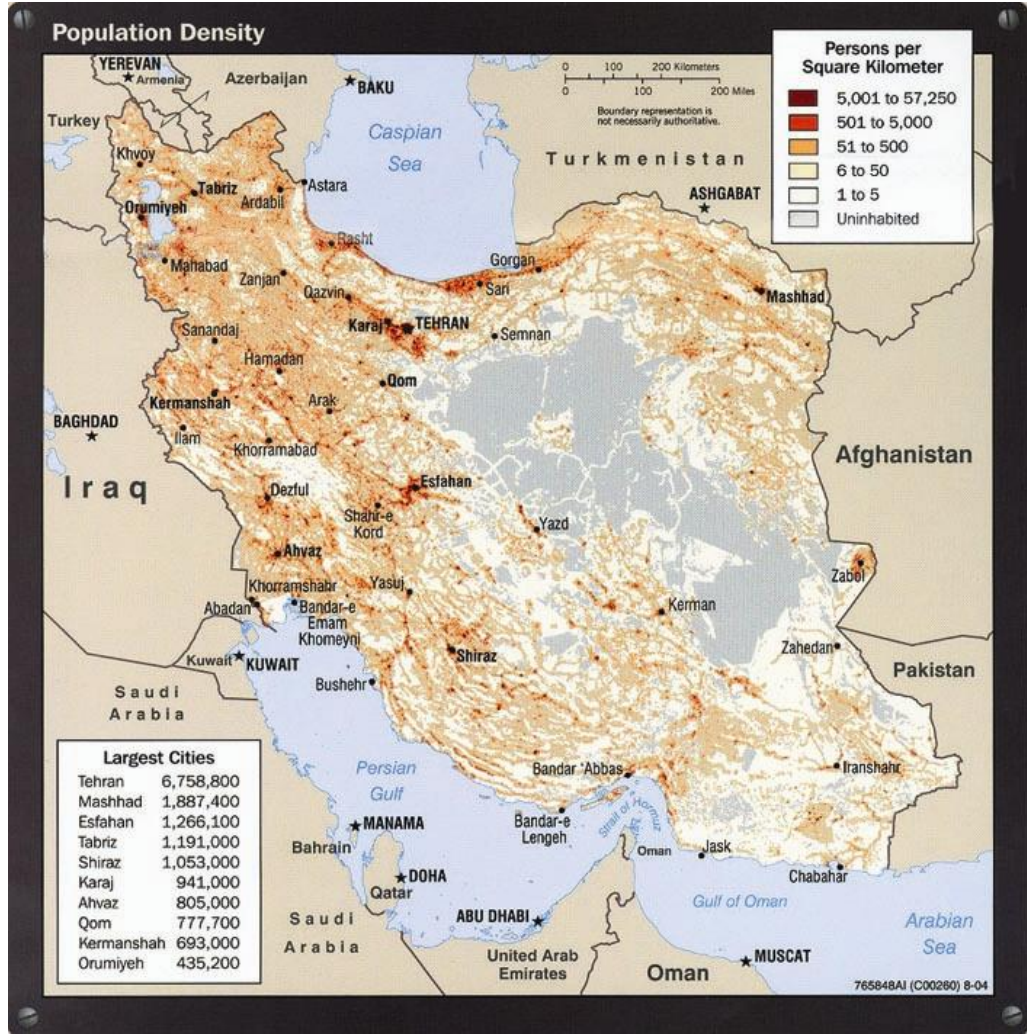
<sup>11</sup> a.g.e., s.124

<sup>12</sup> a.g.e., s.126

<sup>13</sup> İran Country Profile, <http://rs6.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf>, (12.10.2008)

<sup>14</sup> İran Araştırmaları Merkezi, <http://www.iramir.org/genel.php>, (15.10.2008)

<sup>15</sup> İran Country Profile, <http://rs6.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf>, (12.10.2008)



Şekil 3: İran'ın Nüfus Yoğunluğu

**Kaynak:** University of Texas Libraries,

[www.lib.utexas.edu/maps/middle\\_east\\_and\\_asia/iran\\_population\\_density\\_2004.jpg](http://www.lib.utexas.edu/maps/middle_east_and_asia/iran_population_density_2004.jpg), (12.07.2009)

## 2. İRAN'IN İDARİ VE SİYASİ YAPISI

### 2.1. İdari Yapı

İran İslam Cumhuriyeti, idari açıdan 30 eyaletten oluşmaktadır. Yerel yönetimler, hiyerarşik olarak merkezi yapıya bağlıdır. Ülkenin başkenti olan Tahran, aynı zamanda merkez eyalettir.

#### 2.1.1. İdari Bölünme

İran İslam Cumhuriyeti, idari açıdan 28 eyaletten oluşmakta iken, 2004 yılında ülkenin en büyük eyaleti olan Horasan'ın, Kuzey Horasan, Güney Horasan ve Razavi Horasan olmak üzere üç ayrı eyalete bölünmesi ile, toplam 30 eyaletli bir yapıya bürünmüştür. İdari yapıda yer alan 30 eyalet; Batı Azerbaycan, Doğu Azerbaycan, Buşehr, Çaharmahal Bahtiyari, Erdebil, Fars, Kazvin, Gilan, Gülistan, Hamedan, Kuzey Horasan, Güney Horasan, Razavi Horasan, Hormuzgan, Huzistan, İsfahan, İlam, Kerman, Kermanşah, Kohkiluye ve Boyar Ahmed, Kum, Kürdistan, Lorestan, Mazendaran, Merkezi, Semnan, Sistan ve Belucistan, Tahran, Yezd ve Zencan'dır. Her bir eyalet; il, ilçe ve kasabalar olmak üzere toplam 321 alt birime ayrılmaktadır. Eyaletler, İç İşleri Bakanı tarafından atanan valiler tarafından yönetilmektedir.<sup>16</sup>

#### 2.1.2. Yerel Yönetimler

İran'da, eyaletlere valiler İç İşleri Bakanı tarafından atanır. Valiler yerel yönetimlerde, şehir ve kasabalardaki idari konseyleri seçmek konusunda yetkilidirler.<sup>17</sup> İran İslam Cumhuriyeti, idari açıdan hiyerarşik olarak örgütlenmiş merkezi yapıda bir devlettir.

---

<sup>16</sup> İran Country Profile, <http://rs6.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf> (12.10.2008)

<sup>17</sup> İran Country Profile, <http://rs6.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf> (14.10.2008)

## 2.2. Siyasi Sistem

İran İslam Cumhuriyeti'nin siyasi sistemi, anayasasının belirlediği kurum ve kurallar tarafından biçimlendirilmiştir. İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'na göre resmi din olan Şii İslam anlayışı, siyasi sisteme hâkim olan resmi ideolojiyi de belirlemektedir.

### 2.2.1. Anayasa

İran İslam Cumhuriyeti'nin siyasal sisteminin temellerini kodlayan İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, İslam Devrimi'nin ardından 2 Aralık 1979'da halkoyu ile kabul edilmiş ve 1989'da bazı değişikliklere uğrayarak geçerliliğini sürdürmüştür.<sup>18</sup> Anayasa, mevcut İran rejimini diğer İslamî devletlerden farklı olarak "İslam Cumhuriyeti" olarak tanımlamaktadır. Anayasa'da yasaların, anayasanın yanı sıra şeriata da aykırı olamayacağı, her şeyin üstünde Dini Liderin (Veli-yi Fakih) bulunduğu ifade edilmektedir.<sup>19</sup> Böylelikle, egemenliğin kaynağı ve sahibi Tanrı kabul edilmekte, aynı zamanda da bir cumhuriyet rejiminin kurumları oluşturulmaktadır. Cumhuriyet rejimlerinde görülen kuvvetler ayrılığına dayalı üçlü siyasal sistemin kurumları anayasada yer almış olmakla beraber, sisteme İslami nitelik kazandıran kavram ve kurumlar da tanımlanmıştır. İran İslam Anayasası, teokratik bir devleti öngörmektedir. Fakat aynı zamanda, bu teokratik rejimi, demokrasiye ilişkin kurumlarla uzlaştırmaya çalışmıştır. Bu yüzden İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, birçok çelişkiyi içinde barındırmakta, siyasi sistem içerisinde de çelişkilere yol açmaktadır.<sup>20</sup>

---

<sup>18</sup> Fulya Atacan, **Değişen Toplumlar Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2004, s.56

<sup>19</sup> Sami Oğuz, Ruşen Çakır, a.g.e., s.35

<sup>20</sup> Mazlum Uyar, "Şii Siyasi Düşüncesi Bağlamında İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nda Otoritenin Kaynağı", **Avrasya Dosyası**, C.13, S.3, Ankara, 2007, s.232



İran İslam Devrimi'nden sonra, İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın oluşumu sürecinde, *merci-i taklid*'ler\* arasında fikir ayrılıkları yaşanmıştır. Geleneksel Şii siyasi düşüncesinin dışına çıkmak istemeyen Irak Şii'lerinin lideri durumundaki Hûî ve Türk kökenli Muhammed Kâzım Şeriatmedârî gibi alimler, anayasada *velâyet-i fakih* doktrininin yer almasına karşı çıkmışlardır. Şeriatmedârî, İslami rejimi halkın iradesine dayalı, demokratik bir rejim olarak tanımlamak istemiş ve kendi kurduğu partiye, Müslüman Halkın Cumhuriyeti Partisi adını vermiştir. Ulemanın rolünü dini saha ile sınırlı görmüştür. Fakat görüşleri nedeniyle, *merci-i taklid*'lik makamından uzaklaştırılmış ve ölünceye kadar ev hapsinde tutulmuştur. İmam Humeyni ise, şeriati İslam devletinin tek kaynağı olarak kabul etmiştir. Humeyni, 1 Mart 1979'da Kum'da yaptığı konuşmada, İran halkına uygun rejimin adının "İran İslam Cumhuriyeti" olduğunu ifade etmiş, demokrasiyi batı icadı, demokrasiye inananları ise Allah'ın düşmanları olarak ilan etmiştir. Anayasayı oluşturma görevi, İslam Devrimi sonrası kurulan geçici hükümete verilmiştir. Humeyni, anayasanın oluşum sürecine doğrudan müdahale ederek, *velâyet-i fakih* doktrininin yeni anayasanın merkezinde yer almasını sağlamıştır. İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın düzenlenmesinde en etkin rolü Humeyni ile beraber İslam Cumhuriyeti Partisi (Hizb-i Cumhûri-yi İslamî) oynamıştır. Anayasada 107-112. maddeler, fakihe\* yani Dini Lidere olağanüstü idari, siyasi ve dini yetkiler vermektedir. Bütün maddeler ciddi bir muhalefetle karşılaşmadan Meclis'te onaylanmıştır. Siyasi sistemde yer alan bütün kurumlar da anayasada yerlerini almıştır.<sup>21</sup>

### 2.2.2. Temel Kurumlar

İran İslam Cumhuriyeti'nde siyasi iktidar ulema ile halk tarafından seçilen temsilciler arasında paylaşılmaktadır. Dolayısıyla teokrasi ile Başkanlık

---

\* Merc-i Taklid; yani taklid makamı, dini ve ameli konularda taklid edilen, izinden gidilen din âlimi anlamındadır. Büyük Ayetullah olarak da adlandırılmaktadır.

\* Fakih; İslam Fıkhı'nda yetkin olan ve dinin ahkâmı (hükümleri) konusunda fetva verme yetkisine sahip kişidir.

<sup>21</sup> a.g.e., s-s.243-253

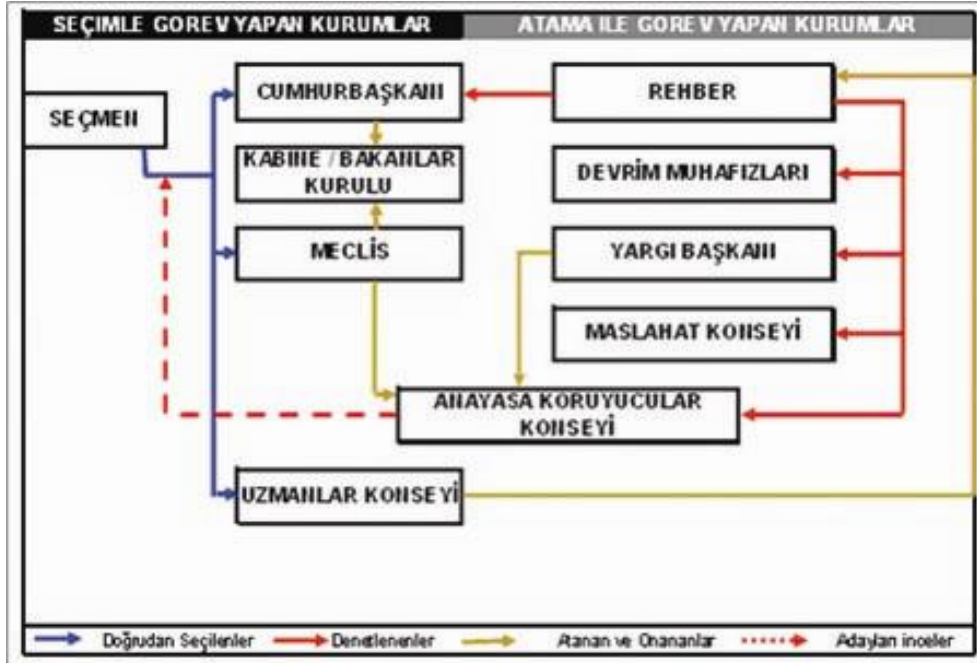
sisteminin birleşiminden oluşan kendine özgü bir sistemden söz edilebilir. İran, İslam Devrimi'nin ardından Mart 1979'da yapılan referandumla, %98.2'lik bir oranla İran İslam Cumhuriyeti adını almıştır. İslam Devrimi, İslam'ın Şii yorumuna dayanan bir devlet yapısı ihdas etmiştir. Sistemin temelinde Şiilik en önemli dinamiktir. Şiilikte yer alan İmâmet kuramı, siyasi sistemin yapılanmasında da önemli rol oynamıştır. 1989'a gelinceye kadar başbakan, Cumhurbaşkanı tarafından atanmış ve meclisten güvenoyu aldıktan sonra göreve başlamış, aynı zamanda kabinesinin bakanları da tek tek meclisten güvenoyu alarak göreve gelmişlerdir. 1989'da anayasada yapılan değişiklik ile sistemde de farklılık meydana gelmiş, başbakanlık kurumu ve Dini Liderin merci-i taklid olma zorunluluğu kaldırılmıştır. Böylece sistem teknik olarak başkanlık sistemine yakın hale gelmiştir.<sup>22</sup>

İran İslam Cumhuriyeti siyasi sistemi, bir yanda ulema kökenli seçilmiş yöneticilerin, bir yandan atanmış yöneticilerin yer aldığı ikili bir yapıya sahiptir. Atanmış yöneticilerin, seçilmiş yöneticiler üzerinde denetimini esas alan bir mekanizma kurulmuştur. Cumhuriyete ilişkin kurumlar üzerinde uygulanan bu denetim, devleti teokratik nitelikli kılmaktadır.<sup>23</sup>

---

<sup>22</sup> Sami Oğuz, Ruşen Çakır, a.g.e., s.36

<sup>23</sup> T.C. Bahçeşehir Üniversitesi BÜSAM Uluslar arası Güvenlik ve Stratejik Araştırmalar Merkezi, "İran Niçin Nereye?", İstanbul, 2009, <http://busam.bahcesehir.edu.tr/rapordosya/Iran-nicin-nereye.pdf>, (02.07.2009)



**Şekil 4:** İran İslam Cumhuriyeti Siyasi Sistem Şeması

**Kaynak:** T.C. Bahçeşehir Üniversitesi BÜSAM Uluslararası Güvenlik ve Stratejik Araştırmalar Merkezi, “İran Niçin Nereye?”, İstanbul, 2009, <http://busam.bahcesehir.edu.tr/rapordosya/Iran-nicin-nereye.pdf>, (02.07.2009)

### 2.2.2.1. Yürütme Erki

#### 2.2.2.1.1. Velâyet-i Fakih

İran İslam Cumhuriyeti’nde siyasal sistemin temel unsuru Velâyet-i Fakih kavramı etrafında şekillenir. Veli-yi Fakih, İran İslam Cumhuriyeti’nin en yetkili kişisidir ve bir diğer unvanı da “Devrimin Yüce Rehberi” yahut kısaca “Rehber”dir. Velâyet-i Fakih kuramının ülkenin siyasal hayatındaki yeri ve önemi çok geniştir. Devlet mekanizması bu makam merkez alınarak şekillenmiştir. Velâyet-i Fakih kuramı, Şii fikhındaki kuramın, İslam Devrimi lideri İmam Humeyni ve yandaşlarından Montazeri tarafından modernize edilmesi ile 1960’larda geliştirilmiş bir kuramdır.<sup>24</sup> İslam Devrimi’nden sonra, bu kuram doğrultusunda ve Humeyni’nin siyasi önderliğinde, din adamları sınıfının önemli

<sup>24</sup> Sami Oğuz, Ruşen Çakır, a.g.e., s.35

kesimleri örgütlü hale gelmişlerdir. Velâyet-i Fakih kurumunun Anayasa'ya girmesi ile, devletin kurumsal yapısı dini bir nitelik kazanmıştır.<sup>25</sup>

Humeyni Velâyet-i Fakih kuramı ile Şii mezhebinin yeni bir siyasal teorisini gerçekleştirmiştir. Şia mezhebindeki “İmâmet” kurumu, bu kuram ile devam ettirilmiştir. Şiilik, bir diğer deyişle Şia'ya göre, İmâmet kurumu, peygamber yolunun devamıdır ve bu sebeple kutsallığını Kur'an'dan alır. Diğer bir ifade ile peygamberin ardından Müslümanları yönetmek imamların hakkı ve sorumluluğudur. İslam yönetimleri de ancak imamların iktidarda olması ve onların onaylaması ile meşruiyet kazanır. Bu anlayıştan yola çıkarak imamların yönetmediği ve yönetimi onaylamadığı ülkelerdeki hükümetler meşru kabul edilmemektedir. Şiilik imamların olmadığı dönemde ne yapmak gerektiği ve bu durumda devletin nasıl yapılacağı sorusuna cevap aramıştır. Velâyet-i Fakih kuramı da bu soru çerçevesinde ortaya çıkmış cevaplardan biridir. Humeyni'nin 1960'lı yıllarda Irak'ın Necef kentindeki din derslerinde ortaya koyduğu kurama göre kayıp İmam\*, İslam toplumlarının yönetilmesi ve hükümetlerin kurulması görevini müçtehitlere\* vermiştir. Din bilginleri peygamberin mirasçısı oldukları için toplumu yönetmek de onların görevidir. Peygambere ve imamlara özgü olan “velâyet” yani mutlak otorite, fakihler için de geçerlidir.<sup>26</sup> Humeyni, Şiilikteki bu temel inancı, modern siyasal İslamcı düşünce ekseninde yeniden yorumlamış, İslam Devleti olmadan, İslam toplumu olamayacağı iddiasını öne sürmüştür. Sünnilikten farklı olarak Şiilikte üst bir dini otoritenin bulunması, devlet iktidarının nasıl İslamileştirileceği sorusunun cevabına zemin hazırlamıştır.<sup>27</sup>

---

<sup>25</sup> Hüseyin Beşiriye, **İran'da Devlet, Toplum ve Siyaset**, Çev.Mehmet Koç, 1.Baskı, Ağaç Kitabevi, İstanbul, 2009, s.18

\* İnan Şia'ya göre 12. İmam kayıptır. 12. İmam, “İmam Mehdi- Zamanın İmamı” olarak bilinir ve geri döneceği beklenmektedir.

\* Müçtehit, dini konularda içtihat yani yorum yaparak fetva verme yetkisine sahip din bilginlerine verilen isimdir.

<sup>26</sup> Arif Keskin, “**İran Nasıl Yönetiliyor?**”, 28 Haziran 2007, TÜRKSAM Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi, <http://www.turksam.org/tr/a1310.html> (16.02.2009)

<sup>27</sup> Olivier Roy, **Siyasal İslam'ın İflası**, Çev.Cüneyt Akalın, 1.Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 1994, s.226

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nda Velâyet-i Fakih kuramına merkezi bir yer veren Humeyni'ye ve onu destekleyen Hücetülislam'lara\* göre, İslami idarenin başında ilahi iradeye dayanmaksızın otorite kullanan bir güç bulunmamalıdır. Hükümetin faaliyetlerini denetlemek için Velâyet-i Fakih'e ihtiyaç vardır. Devrimci kesim, Velayet-i Fakih'in belli başlı üç görevi olduğunu ifade etmişlerdir. Bunlardan ilki; fakir ve mağdur kimselerin korunup gözetilmesidir. Velâyet, adaletin ilahi esaslara göre dağıtılıp dağıtılmadığının denetimini fakihlere vermiştir. İkinci temel sorumluluk, camilerin, medreselerin, vakıfların ve bu kurumların mülkiyeti altında bulunan malların yönetimi ve İslami eğitimin geliştirilmesidir. Üçüncü sorumluluk ise, Kur'an'da Tevbe Suresi'nin dokuzuncu ayetinde bulunan "İyiliği emrediniz, kötülüğü yasaklayınız." ifadesi uyarınca, ümmeti denetlemektir. Humeyni'ye göre bu emrin yerine getirilebilmesi için, siyasi yapının denetiminin, Rehber tarafından üstlenilmesi gerekmektedir.<sup>28</sup>

Yönetime ilişkin görüşlerini belirtirken Humeyni şöyle söylemektedir:<sup>29</sup>

*"Bizim öngördüğümüz meclis, günümüz dünyasında herkesin anladığı manada meşruti olan bir meclis değildir. Meclis, halkın bir parlamenter sistem içerisinde temsilinin bir simgesi değildir. Ama meclis, ülkenin yönetiminde izlenen yolların Allah'ın ve Peygamber'in yoluna uygunluğunu denetleyen bir kurumdur ve otoriteyi, Hak Yasa'nın uygulayıcısı yapan da işte bu anlayış tarzıdır."*

1979'daki İslam Devrimi ile birlikte Velâyet-i Fakih kuramı Humeyni yorumu ile hayata geçmiştir. İran İslam Cumhuriyeti anayasasına girmiş ve siyasal sistemde merkezi bir konum kazanmıştır. Anayasa, yasama, yürütme ve yargı erkinin denetimini Velâyet-i Fakih kurumuna vermektedir. Velâyet-i Fakih kurumu, Veli-yi Fakih'in anayasa tarafından tespit edilmiş yetki ve görevleri ile

---

\* Hücetülislam; ulema sınıfı içerisinde Ayetullah'lıktan sonra gelen en yüksek makamda bulunan kişidir.

<sup>28</sup> Asaf Hüseyin, **İran'da Devrim ve Karşı Devrim**, Çev.Taha Cevdet, 1.Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul, 1988, s-s.130-131

<sup>29</sup> a.g.e., s.131

en üst yürütme organı konumundadır. Dini Lider, yani Veli-yi Fakih aynı zamanda Silahlı Kuvvetler Genel Komutanı'dır ve askeri alanda da tüm gelişmeler onun onayı ile gerçekleşir. Savaş, barış, cumhurbaşkanının azli ve referandum gibi kararları verme yetkisine sahiptir. Ayrıca ülkedeki denetleme kurumlarının (Yargı ve Anayasayı Koruyucular Konseyi, Maslahat Konseyi) üyeleri Veli-yi Fakih tarafından belirlenir. Yanı sıra, radyo televizyon kurumları da Rehber'in denetiminde yayın yapar.<sup>30</sup>

Velâyet-i Fakih kurumu, ekonominin önemli bir kısmını da denetiminde bulundurur ve bu ekonomik gücü bonyad'lar (vakıflar) yolu ile yönetir. Yoksullar ve Gaziler Vakfı (Bonyade Canbazan ve Mostezefin), Şehitler Vakfı (Bonyade Şehid), Yardım Komitesi (Komiteye Emdad), 15 Hordad Vakfı (Bonyade Panezdehe Gordad) bu kurumlar arasındadır. Vakıfların denetiminde bulunan sermaye, İran ekonomisinin %40'lık bir oranını oluşturur. Bu kurumların çalışmaları Sayıştay'ın denetimine tabi değildir.<sup>31</sup>

#### **2.2.2.1.2. Hükümet**

Yürütme görevini icra eden hükümet; Cumhurbaşkanı, 10 Cumhurbaşkanı yardımcısı ve 21 bakandan oluşmaktadır. 1989 yılında anayasada yapılan değişiklik ile başbakanlık makamı kaldırılmış olmakla beraber Cumhurbaşkanı 1. Yardımcısı protokolde Başbakan konumunda yer alır.<sup>32</sup>

Cumhurbaşkanı, bakanların yanı sıra yardımcılarını da atar. Cumhurbaşkanı yardımcıları, meclisten güvenoyu almalarına gerek olmaksızın kabinenin doğal üyeleri arasında yer alırlar. Bakanların mecliste güvenoyu almaları gerekmektedir. Kabine üyeleri arasında Rehber tarafından atanan İran Radyo Televizyon Kurumu Başkanı da bulunmaktadır.<sup>33</sup>

<sup>30</sup> "İran Nasıl Yönetiliyor?", <http://www.turksam.org/tr/a1310.html> (16.02.2009)

<sup>31</sup> "İran Nasıl Yönetiliyor?", <http://www.turksam.org/tr/a1310.html>, (16.02.2009)

<sup>32</sup> Berna Gürkaş, a.g.e., s.79

<sup>33</sup> Sami Oğuz, Ruşen Çakır, a.g.e., s.44

### 2.2.2.1.3. Cumhurbaşkanlığı

İran tarihinde ilk defa İslam Cumhuriyeti ile Cumhurbaşkanlığı kurumu anayasada yerini almıştır. Anayasayı uygulamak, üç erkin ilişkilerini düzenlemek, yürütme gücüne başkanlık etmek başlıca görevleri arasındadır. Cumhurbaşkanı dört yılda bir yapılan doğrudan seçimlerle belirlenir.<sup>34</sup> Art arda iki defadan fazla seçilme hakkına sahip değildir. Cumhurbaşkanının din adamı olma zorunluluğu yoktur. Ancak dindar olması ve İslami Cumhuriyetin temel ilkelerine bağlı bulunması gerekmektedir. Dindarlığı ve devletin temel ilkelerine bağlılığı, Anayasayı Koruyucular Konseyi tarafından tespit edilir.<sup>35</sup>

Anayasa, Velâyet-i Fakih makamının ardından en üst düzey yetkili olarak Cumhurbaşkanlığı'nı kabul eder. Anayasa'nın 1989'da uğradığı değişimden sonra, 113'ten 142'nci maddesine kadar olan bölümü Cumhurbaşkanlığı kurumuna ilişkindir. Anayasanın 113. maddesinde "Rehberlik makamını ilgilendiren konular dışında yürütmenin başı" olarak tanımlanır.<sup>36</sup> Görevine Yargı Erki Başkanı ve Anayasayı Koruyucular Konseyi üyelerinin de bulunduğu bir Meclis oturumunda yemin ederek başlar.<sup>37</sup>

Cumhurbaşkanlığı makamının yetkileri 1989'da anayasada yapılan değişiklik sonucunda genişlemiştir. Fakat, Cumhurbaşkanının etkisi Rehber ile uyum içerisinde olması koşuluna bağlıdır. Veli-yi Fakih ile Cumhurbaşkanının uyumu yahut uyumsuzluğu, İran'da siyasal hayatın genel yapısını da belirlemektedir. Cumhurbaşkanının siyasi programının Veli-yi Fakih ile uyumlu olmaması durumunda, bu programın uygulamada başarı göstermesi imkânsız hale gelmektedir. Dolayısıyla Veli-yi Fakih'in Cumhurbaşkanlığı'nın siyasetini onaylaması, yürütmenin işlerliği açısından pratik bir zorunluluk oluşturmaktadır.<sup>38</sup>

<sup>34</sup> <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5314.htm>, (15.02.2009)

<sup>35</sup> "İran Nasıl Yönetiliyor?", <http://www.turksam.org/tr/a1310.html>, (16.02.2009)

<sup>36</sup> [http://www.leader.ir/langs/tr/index.php?p=leader\\_law](http://www.leader.ir/langs/tr/index.php?p=leader_law) (18.06.2009)

<sup>37</sup> Fulya Atacan, a.g.e., s.57

<sup>38</sup> "İran Nasıl Yönetiliyor?", <http://www.turksam.org/tr/a1310.html>, (16.02.2009)

## 2.2.2.2. Yasama Erki

### 2.2.2.2.1. İslami Danışma Meclisi (Meclis-i Şura-yı İslamî)

İran Anayasası'nın 87. maddesinde İslami Danışma Meclisi'ne; yasama, bakanlar kuruluna güvenoyu verme, cumhurbaşkanının ve bakanlar kurulunun işlevini denetleme ve gerekirse görevden alma yetkileri verilmiştir. Meclis önemli bir siyasi kurum olmakla beraber, hem Velâyet-i Fakih kurumu hem de diğer denetleme kurumları vasıtası ile hareket alanı sınırlanmaktadır. Bu nedenle meclis de Velâyet-i Fakih kurumu ile uyum içerisinde olmak durumundadır.<sup>39</sup>

Tam ismi "İslami Danışma Meclisi" olan İran Meclisi, 18 Şubat 2000 seçimlerine kadar 270 üyeli iken, bu seçimlerden önce, ülkenin nüfus artışı dikkate alınarak üye sayısı 290'a çıkarılmıştır.\* Ayrıca bu sayının her on yılda 20 milletvekili artması kararlaştırılmıştır.<sup>40</sup>

İslami Danışma Meclisi, kanun yapma yetkisine sahip olmakla beraber, sistemin genel ilkelerinin dışına çıkamamaktadır. Ülke meseleleri ile ilgili kanun yapan meclisin tüm kararları Anayasayı Koruyucular Konseyi (Şuray-ı Negehban) onayından geçerek yürürlüğe girebilmektedir. Konseyin, bir yasaı anayasaya ve şeriata uygun bulmaması durumunda, yasa Meclis'e geri gönderilmektedir. İran siyasal sisteminde parti sistemi yoktur. Dolayısıyla İslami Danışma Meclisi'nin milletvekilleri fert olarak ve dar bölge çoğunluk sistemi ile dört yıllık süre için seçilmektedir. Meclis içerisindeki ayrışmalar, siyasi parti mahiyeti taşımamakta ve örgütsüz cepheler olarak ortaya çıkmaktadır.<sup>41</sup>

---

<sup>39</sup> "İran Nasıl Yönetiliyor?", <http://www.turksam.org/tr/a1310.html>, (16.02.2009)

\* 5 üyelik, Anayasada resmi olarak tanınan dini azınlıklar (Ermeniler, Asuriler, Museviler ve Zerdüşter) için ayrılmıştır.

<sup>40</sup> Sami Oğuz, Ruşen Çakır, a.g.e., s.38

<sup>41</sup> "İran Nasıl Yönetiliyor?", <http://www.turksam.org/tr/a1310.html>, (16.02.2009)



#### **2.2.2.2.2. AKK - Anayasayı Koruyucular Konseyi**

##### **(Şura-yı Negehban Kanun-u Esasi)**

Anayasayı Koruyucular Konseyi, İran siyasal sisteminin temel kurumlarından biridir. Sistemde anahtar bir role sahiptir. Denetleme kurumu işlevini gören Anayasayı Koruyucular Konseyi, İran siyasal sistemine Meşrutiyet (1906-1911) Anayasası ile beraber dahil olmuştur. Meşrutiyet Anayasası'nda belirlenen Konsey, beş müçtehitten oluşmaktadır ve temel görevi Meclis'te alınan kararların dine, bir başka deyişle İslam'ın Şii yorumuna uygun olup olmadığını denetlemektir. İslam Devrimi'nin ardından bu kuruma, yapısı ve işlevi genişletilerek anayasada yer verilmiştir. Günümüzde 12 kişiden oluşan Anayasayı Koruyucular Konseyi, Meclis'te alınan kararların İslam ahkâmına ve Anayasa'ya uygunluğunu denetlemeye devam etmektedir.<sup>42</sup>

İkinci bir yasama organı ve bir çeşit yüksek mahkeme olarak da görülebilecek olan Anayasayı Koruyucular Konseyi'nin üyeleri, Anayasa'nın 92. maddesinde belirtildiği üzere, 6 yıllığına belirlenmektedir. 12 üyesinin altısı, önde gelen din alimleri arasından Rehber tarafından atanır. Diğer altı üye ise, Yargı Erki tarafından sunulan listeden Meclis'te yapılan oylama ile seçilmekte ve hukukçulardan oluşmaktadır.<sup>43</sup> Yargı Erki Başkanı'nın da Rehber tarafından atandığı göz önüne alınırsa, Rehber'in yasama üzerindeki etkisi ortaya çıkmaktadır.

Anayasayı Koruyucular Konseyi oluşmadan Meclis oluşmamaktadır. Meclis'in yasallığı ancak bu kurumun oluşmasıyla sağlanmaktadır. Meclis, aldığı kararları Anayasayı Koruyucular Konseyi'ne gönderdiğinde, Konsey karar üzerindeki görüşünü on gün içerisinde açıklamak zorundadır. Aksi durumda karar kabul görmüş sayılmaktadır. Anayasayı Koruyucular Konseyi'nin bir diğer görevi de, Meclis'i denetlemesinin yanı sıra, cumhurbaşkanı, Uzmanlar Meclisi seçimleri

---

<sup>42</sup> "İran Nasıl Yönetiliyor?", <http://www.turksam.org/tr/a1310.html>, (16.02.2009)

<sup>43</sup> [http://www.servat.unibe.ch/icl/ir00000\\_.html](http://www.servat.unibe.ch/icl/ir00000_.html), (18.02.2009)

ve yerel seçimleri denetleme yetkisidir. Diğer bir deyişle cumhurbaşkanı ve milletvekili adaylarının seçimlere katılıp katılmayacağına Anayasayı Koruyucular Konseyi karar vermektedir. Ayrıca Konsey, kazanılmış bir seçimi iptal etme hakkına da sahiptir.<sup>44</sup>

Anayasayı Koruyucular Konseyi, İran'da rejimin filtresi durumundadır. Seçilme hakkını bu kurum verir. Rejimin ölçülerine uyum göstermeyen kişiler aday olma ve seçilme hakkına sahip değildirler. Konseyin üyeleri Rehber tarafından atandıkları için, Rehber ile aynı görüşleri paylaşmayan kişilerin seçilebilmesi çok zor hale gelmektedir. Söz konusu kuruma dair bilinen bir gerçek de, üyelerinin muhafazakâr kanadın en radikal unsurlarına yakın olduklarıdır. Bu durum, iktidarın çok sınırlı bir siyasal elit arasında dolaşmasına sebep olmaktadır.<sup>45</sup>

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın 99. maddesine göre, AKK seçimleri olduğu gibi referandumları da denetlemekle görevlidir. Seçimleri ve referandumları denetleme yetkisinden dolayı, büyük tartışma ve siyasal kriz ortamları ortaya çıkabilmektedir.<sup>46</sup>

### 2.2.2.3. Yargı Erki

İran İslam Cumhuriyeti'nde yargı sistemi de Rehber'in ve ulemanın büyük etkisi altındadır. Yargı sisteminde iki temel yetkili makam bulunur. Bunlardan biri Cumhurbaşkanı'nın atadığı ve Meclis'in onayladığı Adalet Bakanı'dır. Diğeri ise müçtehid unvanına sahip din adamları arasından Rehber tarafından beş yıllık süre için atanan Yargı Erki Başkanı'dır. Yargı Erki'ne ilişkin düzenlemeler Anayasa'nın 157. maddesinde yapılmıştır.<sup>47</sup> Ceza ve hukuk davalarına bakan mahkemelerin yanı sıra din adamları için özel mahkemeler, ulusal güvenlik

<sup>44</sup> <http://www.nyulawglobal.org/globalex/Iran.htm>, (18.02.2009)

<sup>45</sup> "İran Nasıl Yönetiliyor?", <http://www.turksam.org/tr/a1310.html>, (16.02.2009)

<sup>46</sup> [http://www.servat.unibe.ch/icl/ir00000\\_.html](http://www.servat.unibe.ch/icl/ir00000_.html), (18.02.2009)

<sup>47</sup> [http://www.servat.unibe.ch/icl/ir00000\\_.html](http://www.servat.unibe.ch/icl/ir00000_.html), (18.02.2009)

açısından işlenen suçlarla ilgili görev yapan devrim mahkemeleri, basın mahkemeleri ve idari yargı mahkemeleri bulunmaktadır. Adalet Bakanı, Yargı Erki Başkanı'nın Cumhurbaşkanı'na sunduğu adaylar arasında belirlenmektedir. Ayrıca AKK üyesi altı hukukçuyu seçmesi için Meclis'e liste sunan da Yargı Erki'dir. Yargı Erki Başkanı, DYTK'nın doğal üyelerinden biridir. Adalet Bakanı eşdeğerde yetkilere sahip değildir.<sup>48</sup> Yargı Erkinin yapılanmasına bakıldığında her ne kadar Anayasa, bağımsız bir adli sistemden bahsediyor olsa da, uygulamada bu erkin politik ve dini etkiler altında işlediği görülebilir.

#### **2.2.2.4. Siyasi Denetleme Organları**

##### **2.2.2.4.1. Uzmanlar Meclisi (Meclis-i Hobregan)**

İran İslam Cumhuriyeti'nde siyasal sistemin önemli kurumlarından biri de Uzmanlar Meclisi (Meclis-i Hobregan) olarak adlandırılan ve asli görevi Veliyi Fakih olacak kişiyi seçmek olan meclistir.

İlk Uzmanlar Meclisi, devrimin ardından 1 Nisan 1979'da yapılan referandumla monarşiye son verilmesinden sonra, yeni Anayasayı hazırlamak amacıyla, bir çeşit Danışma Meclisi işlevi görmek üzere ihdas edilmiştir. 70'ten fazla üyesi genel seçimle belirlenmiştir. İlk Uzmanlar Meclisi'nin hazırladığı Anayasa taslağı, 2 Aralık 1979'da yapılan referandumla kabul edilmiş ve ardından meclis dağılmıştır. İkinci Uzmanlar Meclisi'nin ise 83 üyesi Aralık 1982 yılında yapılan iki türlü seçimle belirlenmiştir. 1985'te Humeyni'nin halefi olarak Hüseyin Ali Montazeri'yi seçen bu ikinci meclistir. Montazeri daha sonra Humeyni tarafından Mart 1989'da bu görevden alınmıştır. 1989'da Humeyni'nin ölümü üzerine Meclis aynı gün toplanmış, o zamanın cumhurbaşkanı olan Hüccetülislam Ali Hamaney'i Rehber olarak seçmiş ve böylece Hamaney Ayetullah sıfatını almıştır.<sup>49</sup>

---

<sup>48</sup> Fulya Atacan, a.g.e., s.59

<sup>49</sup> Sami Oğuz, Ruşen Çakır, a.g.e., s. 41

Uzmanlar Meclisi, Rehber'in gerekli nitelikleri taşımadığına karar vermesi durumunda, yerine yenisini atama yetkisine sahiptir. Uzmanlar Meclisi, günümüzde doğrudan halkoyu ile seçilen 86 üyeden oluşur. Aday olan kişilerin din adamı olmaları şarttır. Seçimler sekiz yılda bir yapılır ve bu seçimler Anayasayı Koruyucular Konseyi'nin denetiminde gerçekleştirilir.<sup>50</sup>

Uzmanlar Meclisi yılda bir defa toplanmaktadır. Meclis'in üyeleri aynı zamanda başka görevlerde, milletvekilliklerinde veya diğer konsey üyeliklerinde de bulunabilmektedir. Asıl görevi Rehberlik makamı boşaldığında yerine yenisini seçmek olan Uzmanlar Meclisi, Rehberi denetleme, anayasada belirtilen nitelikler açısından bir eksiklik tespit edildiğinde Rehber'i görevden alma yetkisine de sahiptir.<sup>51</sup>

#### **2.2.2.4.2. DYTK - Düzenin Yararını Teşhis Konseyi (Mecme-yi Teşhis-i Maslahat-ı Nizam)**

Kısaca Maslahat Konseyi olarak da anılan Düzenin Yararını Teşhis Konseyi, 1988'de Humeyni'nin talimatı ile kurulmuştur. Devrimden sonra Meclis ve Anayasayı Koruyucular Konseyi arasında bazı anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Anayasa ve yasaların dine uygunluğu konusunda Meclis ile Anayasayı Koruyucular Konseyi arasında anlaşmazlık çıktığında son çözüm mercii Maslahat Konseyi'dir.

Düzenin Yararını Teşhis Konseyi'nin temel amacı devlet mekanizması içerisindeki siyasal kurumlar arasında uyumu ve eşgüdümü sağlamaktır. Uzlaştırıcı bir rol üstlenmiştir. İran siyasal sistemindeki önemli karar verici mekanizmalar arasındadır. Rejim ideoloji ile gerçeklik arasında çelişkiye düştüğünde bu çelişkiyi giderme işlevi görür. DYTK aynı zamanda devletin

---

<sup>50</sup> Zbigniew Brzezinski, Robert M.Gates, **İran'ın Zamanı Geldi**, Çev.Sermin Karakale, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.114

<sup>51</sup> T.C. Bahçeşehir Üniversitesi BÜSAM Uluslar arası Güvenlik ve Stratejik Araştırmalar Merkezi, <http://busam.bahcesehir.edu.tr/rapordosya/Iran-nicin-nereye.pdf>, (25.07.2009)

bütün erklerini denetleme ve Rehber'e rapor sunarak sonuçları bildirme yetkisine sahiptir. DYTK'nin üyeleri Rehber tarafından atanmaktadır ve sayıları değişmektedir.<sup>52</sup>

Konseynin Anayasa'da belirlenen bir görevi de, Rehber'in görevini yerine getirememesi durumunda yerine yenisi seçilinceye kadar bir "Liderlik Konseyi" teşkil etmek, bu geçici konseyin üyelerini seçmek ve Liderlik Konseyi'nin lider yerine vereceği kararları, yürürlüğe girebilmeleri için dörtte üç çoğunlukla onaylamaktır. Konseyin başına, Rehber Hamaney tarafından, cumhurbaşkanlığı bittikten sonra Rafsancani getirilmiştir. Cumhurbaşkanı, Meclis Başkanı, Yargı Erki Başkanı, AKK'nin din adamı olan altı üyesi, DYTK'nin doğal üyeleridir. Görüşülen konu ile ilgili bakan da Konsey toplantısına üye olarak katılmaktadır.<sup>53</sup>

#### **2.2.2.4.3. Milli Güvenlik Yüksek Konseyi (Şura-yı Ali-i Emniyete Melli)**

Milli Güvenlik Konseyi, İslam Devrimi'ni korumak, milli menfaatleri gözetmek, ülkenin toprak bütünlüğünü ve egemenliğini sağlamak amaçlarıyla ihdas edilmiştir. Görevi; Rehber tarafından belirlenen genel politikalar çerçevesinde ülkenin güvenlik, istihbarat ve savunma politikalarına yön vermek ve siyasi, toplumsal, kültürel ve ekonomik çalışmaları söz konusu güvenlik ve savunma politikaları ile uyumlu tutmaktır. Ayrıca iç ve dış tehditlere karşı ülkenin maddi-manevi imkânlarını değerlendirmektir.

Milli Güvenlik Yüksek Konseyi, İran'ın en üst düzeyli güvenlik, savunma ve istihbarat makamıdır. Kurumun üyelerini; Genelkurmay Başkanı, Silahlı Kuvvetler Komutanları, Bütçe ve Planlama Teşkilatı Başkanı, Rehber'in iki temsilcisi, Devrim Muhafızları Komutanı, Dış İşleri, İç İşleri ve İstihbarat Bakanları oluşturmaktadır.<sup>54</sup>

---

<sup>52</sup> "İran Nasıl Yönetiliyor?", <http://www.turksam.org/tr/a1310.html>, (18.02.2009)

<sup>53</sup> Sami Oğuz, Ruşen Çakır, a.g.e., s.43

<sup>54</sup> "İran Nasıl Yönetiliyor?", <http://www.turksam.org/tr/a1310.html>, (18.02.2009)

Konseyn başkanlığını Cumhurbaşkanı yapar. En önemli yetkilisi ise sekreteryasıdır. Rehber ile organik ve sürekli bir ilişki içerisinde. Kararları Rehber tarafından onaylanır ve ardından yürürlüğe girer. Milli Güvenlik Yüksek Konseyi, ülkenin en önemli iç ve dış politika meselelerini takip eder. Nükleer program, ABD ve İsrail ile ilişkiler gibi rejim için hayati olan güvenlik meseleleri, Konsey'in yetki alanı içerisinde. Mevcut nükleer diplomasi de bu kurum tarafından yürütülmektedir.<sup>55</sup>

#### **2.2.2.5. Diğer Resmi ve Yarı-Resmi Kurumlar**

İran İslam Cumhuriyeti siyasal sisteminde, açıklanan kurumların haricinde bir takım resmi ve yarı-resmi kurumlar daha bulunmaktadır. Silahlı kuvvetlerin tüm birimleri Rehber'e bağlıdır. Güvenlikle ilgili tüm kurumların yöneticileri doğrudan Rehber tarafından atanır.

Sistem'deki diğer önemli yapılanmalardan biri, bonyad'lardır. Yarı-resmi olarak nitelendirilebilecek bu kuruluşlar, dini ve ticari vakıflardır. Bir kısmının başkanları yine Rehber tarafından atanır. Bu kuruluşlar doğrudan kaynak aktarımı veya özel ayrıcalıklar yolu ile devlet desteğinden faydalanırlar ve ekonomi üzerinde önemli bir ağırlıkları vardır. Bütçeleri ve faaliyetleri üzerinde hükümet ve meclis denetimi sınırlıdır. İran'da güvenlik sahasında düzenli ordunun yanı sıra, hava ve deniz kuvvetlerini de içeren ikinci bir ordu büyüklüğünde İslami Devrim Muhafızları Birlikleri bulunmaktadır ve bu kurum sadece sınır güvenliği ile değil, iç güvenlik ve asayiş meseleleri ile de ilgilenir.<sup>56</sup>

#### **2.2.3. Seçim Sistemi**

İran'da Meclis, Cumhurbaşkanlığı ve Belediye Meclisi seçimleri dört yılda bir yapılmaktadır ve seçimlerde oy kullanma yaşı 16'dır. Uzmanlar Meclisi üyeleri

---

<sup>55</sup> "İran Nasıl Yönetiliyor?", <http://www.turksam.org/tr/a1310.html>, (18.02.2009)

<sup>56</sup> Fulya Atacan, a.g.e., s-s.59-60

her beş yılda bir seçilir. Dolayısıyla tüm seçimler eşzamanlı olarak gerçekleşmemekte, ülke sık sık seçim ortamına girmektedir. 290 sandalyeli olan Meclis'te seçmenlere göre dağılım, kentsel kesimin lehine gerçekleşir. Tahran Meclis'te 30 sandalye ile temsil edilir. Meclis üyeliğine ve Cumhurbaşkanlığına, form doldurmak ve belirli bir harç yatırmak suretiyle kolaylıkla aday olunabilmektedir. Adayları ise, İç İşleri Bakanlığı ve Anayasayı Koruyucular Konseyi'nin Merkezi Denetim Komitesi araştırmakta ve seçimlere katılıp katılmayacaklarına karar vermektedir. Uzmanlar Meclisi adayları aynı zamanda Ayetullah olmak durumundadır. AKK, İç İşleri Bakanlığı ile birlikte seçimleri organize eder ve denetler.<sup>57</sup>

#### **2.2.4. Siyasi Partiler**

İran siyasi sisteminde ancak Velâyet-i Fakih ilkesini kabul eden siyasi gruplara politik faaliyette bulunma hakkı tanınmaktadır. Siyasi partilerin varlığı 1998 yılında yasallaşmıştır. 1998'de 18 reformcu partinin bir araya gelmesiyle 2 Hordad Cephesi koalisyonu oluşmuş, ancak çeşitli konularda tam anlamıyla bir bütünlük gösterememişlerdir. Militan Din Adamları Topluluğu, Kum İlahiyat Hocaları Topluluğu, Müttefik İslam Topluluğu gibi üç büyük muhafazakâr parti, farklılıklarına rağmen daha bütünlüklü ve uyumlu bir yapı sergilemektedirler. Meclis'te muhafazakârlar halen daha güçlü durumdadırlar.<sup>58</sup>

#### **2.3. Siyasi Akımlar ve Gruplar**

İran İslam Cumhuriyeti'ni ortaya çıkaran 1979 İslam Devrimi, çok sayıda ve bir birinden farklı siyasi grupların ortak etkisi ile gerçekleştiğinden, Devrim sonrasındaki süreçte, siyasal hayatı etkileyen akımlarda da bu grupların etkilerini görmek mümkündür. Ancak, Devrim sonrasında İslam Cumhuriyeti meydana getirme iradesine ters düşen rakip siyasi örgütler tasfiye edilmiş ve geriye tek bir

---

<sup>57</sup> Berna Gürkaş, a.g.e., s.83

<sup>58</sup> İran Country Profile, <http://rs6.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf>, (18.02.2009)

siyasi güç kalmıştır. Bu güç kendilerini genel olarak Hizbullah olarak adlandıran İslami hareketlerdir. Yanı sıra, yaşanan tasfiyeden geriye kalan İran Özgürlük Hareketi varlığını devam ettirmiştir. İran Özgürlük Hareketi, siyasal çizgisi Liberal İslamcılık olarak tanımlanabilecek bir harekettir. Devrimin ilk yıllarında Humeyni ile birlikte hareket etmiş ve hükümette yer almıştır.<sup>59</sup>

İran siyasal sisteminde etkin olan siyasi grupları tanımlamakta, batıda üretilmiş liberal, muhafazakâr, radikal, solcu gibi terimlerin, İran toplumundaki oluşumları ne denli karşıladığı sorununu tartışmak gerekmektedir. Nitekim belli bir dönemde belirli bir durum karşısında radikal tavır alan bir grup başka bir durumda ılımlı tavır alabilmektedir. İran İslam Cumhuriyeti'nin siyasal hayatı boyunca, batıdan alınan politik terimlerin kullanımında, içeriğin nasıl doldurulduğu konusu tartışma oluşturmuştur. Bu nedenle İran'da siyasal akımları tanımlamak ve çözümlenmek zorlaşmaktadır. Devrim sonrasında ortaya çıkan siyasi grupları, dört kategoride değerlendirmek mümkündür. Bunlar; siyasette etkin olarak yer alan ulemaya bağlı radikal unsurlar, yeni orta sınıfı temsil eden liberal ve seküler siyasi gruplar, aydınları ve eğitilmiş sınıfın bir kısmını temsil eden radikal İslamcı gruplar ve sosyalizm yanlısı siyasi gruplardır. Bu gruplar içerisinde yer alan oluşumların bir kısmı devrim sonrasında tasviye edilmiş, bir kısmının ise etkileri devam etmiştir.<sup>60</sup>

İran'da kendi tarihsel özelliklerinden kaynaklı olarak, 1906 Anayasa Devrimi'nden ve hatta 1891-1892 Tütün tekeli'ni boykot hareketinden\* itibaren "ulema" önemli bir rol oynamıştır. İslam Devrimi'nin ardından kısa bir dönem boyunca geniş bir siyasi parti ve grup çoğulculuğu yaşanmış olmakla beraber, Humeyni liderliğindeki ulemanın devrime damgasını vurması ile iktidar, tekelerde

---

<sup>59</sup> Fulya Atacan, a.g.e., s.61

<sup>60</sup> Hüseyin Beşiriye, a.g.e., s-s.25-31

\* İran'da 19. yüzyılın son çeyreğinde Kaçarlar (1789-1924) Hanedanlığı zamanında tüm tütün dağıtım ve ihracat tekeli 50 yıl süreyle İngiltere'ye verilmiştir. O dönemde İran ekonomisinin en önemli gelir kaynağı olan tütünün ayrıcalığının İngiltere'ye verilmesi İran'lı tüccar ve mollaları rahatsız etmiş, Necef'te yaşayan Hasan Şirazi tütün kullanmayı kafirlik olarak ilan etmiştir. Bu fetvanın ardından İran'da geniş çaplı protestolar düzenlenmiştir. Ardından 1890'da devlet İngiltere'ye verdiği ayrıcalığı iptal etmiştir. Bu harekete Tütün Hareketi adı verilmiştir.



toplanmıştır. Ulemanın muhaliflerini tasfiye süreci 1982’de Komünist parti Tudeh’in de yasaklanmasıyla tamamlanmıştır. Böylece bu tarihten itibaren İran siyaset sahnesinde kalan tek yasal parti, devrimden hemen sonra 18 Şubat 1979’da kurulan Humeyni yanlısı İslami Cumhuriyet Partisi olmuştur. 2 Haziran 1987’de ise, Rafsancani ve Hamaney, Humeyni’ci cephede ikilik yarattığı gerekçesiyle Humeyni’den partinin faaliyetlerine son verme izni istemişler ve partiyi kapatmışlardır. Böylece İran’da siyaset, siyasi parti olmaksızın yapılır olmuştur.<sup>61</sup>

Devrimle beraber iktidarı ele geçiren İslamcılar arasında devrim öncesi İran tarihinden gelen bir ayrışma göze çarpmaktadır. Ali Şeriatî’nin görüşlerini benimseyen, kendine özgü bir İslami Sosyalizmi savunan “radikaller” ve Humeyni’nin öncülük ettiği “köktendinciler” (fundamentalistler).<sup>\*</sup> İslami Cumhuriyet Partisi, bu iki İslamcı akımı içerisinde barındırmıştır. Bu iki akım, İslam’ın yorumlanışında, modern hayata bakışta, ekonomide devletin yeri konusunda ve dış politikada bazı farklı görüşler sergilemişlerdir. Köktendinci akım, İslam’ı daha geleneksel ve katı bir yoruma tabi tutarken, radikaller bazı açılardan modernite ile daha uyumlu görüşler geliştirmişlerdir. Fakat, radikaller ekonomide devlet müdahalesine, planlamaya ve eşitliğe daha sıcak bakmışlar, köktendinciler ise özel mülkiyet ve serbest piyasa ilkelerini savunmuşlardır. Dış politikada da köktendinciler daha ılımlı bir tavır önermişlerdir. Devrimin ardından, rakip siyasi örgütlerin bulunmadığı dönemde bu iki akım İslami Cumhuriyet Partisi içerisinde birlikte var olmuşlardır. İlk dönemde ülke yönetiminde radikaller daha etkili olmuşlardır. Özellikle sekiz yıl boyunca Irak’la yaşanan savaşın da etkisi ile, devlet müdahalesini, yoksullar lehine devlet eliyle yapılan düzenlemeleri savunmuşlar, bu nedenlerle sol yahut İslami sol olarak da adlandırılmışlardır. İslami Cumhuriyet Partisi içerisinde yer alan iki tarafın tarihinde 1987 bir dönüm noktası olmuştur. Bu yıla kadar İslami Cumhuriyet Partisi içerisinde yer alan ve tek parti yönetimini sürdüren iki grup arasında

---

<sup>61</sup> Sami Oğuz, Ruşen Çakır, a.g.e., s.48

\* Fundamentalizm; dinin esasına, kökenlerine, özüne geri dönüşü öngören düşünme biçimidir.

rekabet artmış ve aynı çatı altında siyaset yapmaları imkânsız hale gelmiştir. Humeyni'nin izni ile partinin feshine gidilmiştir.<sup>62</sup>

İslami Cumhuriyet Partisi'nin kapanması, ulema içerisindeki bölünmeye engel olmamıştır. Ulemanın ana örgütü olan CRM-Militan Din Adamları Topluluğu (Came-ye Ruhaniyet-i Mübariz) içinde çeşitli anlaşmazlıklar çıkmış ve bu ayrışma 3. dönem Meclis seçimleri öncesinde kopma ile sonuçlanmıştır. Böylece sol kanat olarak görünen radikal ulema, Humeyni'nin izni ile 20 Mart 1988'de MRM - Militan Din Adamları Birliği (Mecme-yi Ruhaniyun-u Mübariz) kurulmuştur. Ulema içerisinde ilk kez sağ ve sol ayrışması bu şekilde ortaya çıkmıştır. Bölünme temelde iki politika etrafında şekillenmiştir. 1989'da Humeyni'nin ölümünün ardından, Cumhurbaşkanı Ali Hamaney Rehber'liğe, Rafsancani ise Cumhurbaşkanlığına seçilmişlerdir. Rafsancani'nin seçilmesiyle başlattığı "Onarım Cihadı" kapsamında uygulanan ekonomi politikaları, bunlardan ilkidir. İkinci önemli nokta ise, yeni Meclis seçimlerine girecek listelerin belirlenmesi ve denetlenmesidir. Rafsancani'nin Onarım Cihadı, pazar ekonomisine ve yabancı yatırıma, dış ticarete yönelmeyi de içeren bir istikrar programıdır. Bu program Irak savaşı döneminde sürdürülen kapalı ekonomiyi savunan kesimlerin tepkisini çekmiştir. Ayrıca bu kesim seçim listelerinin muhafazakâr ulema tarafından denetlenmesine de tepki göstermiş ve böylelikle 3. Meclis seçimleri öncesinde ana ulema örgütünden ayrılarak kendi listesini çıkarmış ve seçimleri kazanmıştır. Sağ ve sol olarak bölünen ulemanın içindeki ayrışma, sonraları sağın ve solun da kendi içlerindeki ayrışmalarla devam etmiştir.<sup>63</sup>

1990'larda, yaşanan bu ayrışmalar, modern sol ve modern sağ tanımlarını ortaya çıkarmıştır. 1997 sonrasında, en yaygın ayrışma ve tanımlama "reformcular" ve "muhafazakârlar" biçiminde ortaya çıkmıştır. Genel olarak reformcular cephesinin, solun tüm kanatlarının yanı sıra, modern sağ, merkez sağ

---

<sup>62</sup> Fulya Atacan, a.g.e., s.62

<sup>63</sup> Sami Oğuz, Ruşen Çakır, a.g.e., s.49

ya da pragmatistler olarak adlandırılan gruplardan oluştuğu söylenebilir. Muhafazakâr cephe, sağın tüm kanatlarından unsurları içermektedir.<sup>64</sup>

### **2.3.1. CRM - Militan Din Adamları Topluluğu (Came-ye Ruhaniyet-i Mübariz)**

Humeyni'nin Şah'a karşı mücadelesinde önemli örgütleyici bir rol oynamış olan CRM'nin kökenleri 1960'lı yıllara kadar uzanmaktadır. CRM, geleneksel ticaret sermayesinin toplandığı Çarşı'nın (Bazaar) desteğine sahip idi. Sağ kanat ya da Çarşı kanadı olarak da adlandırılmıştır. Ana örgütlenmesi Tahran'da olmakla beraber diğer şehirlerde de, zaman zaman merkezle ters düşen örgütlenmelere sahip olmuştur.<sup>65</sup> 1973'de OPEC devletleri tarafından uygulanan fiyat yükseltme politikaları sonucunda, dünyanın önemli petrol üreticilerinden İran'ın da gayri safi milli hasıla yükselmiştir. Ancak GSMH'nin batı kültürünün etkisine girmiş sanayi ve ticaret burjuvazisi ile geleneksel orta sınıfı temsil eden "Bazariler" ya da "Bazara" olarak adlandırılan Çarşı sınıfı arasında dengeli dağılması, sınıfsal uçurumlar yaratmış ve huzursuzluğu tırmandırmıştır. Zenginleşen sanayi ve ticaret burjuvazisi batılı kültürün etkisinde kalırken; bu durum, zenginleşmeden faydalanamayan geleneksel, muhafazakâr Çarşı /Bazara Sınıfı için muhalefet zemini yaratmıştır.<sup>66</sup> Çarşı'nın Şah'lık rejimine muhalefeti, İslam Devrimi'ne destek olmasını sağlamıştır. Böylece Çarşı, devrim sonrası İran'ında da devrime bağlı en muhafazakâr kesimlerden biri olmuş ve CRM'de kendisini ifade etmiştir.

CRM, geleneksel ticaret yapısına dayalı Çarşı ile ilişkilerinden dolayı sanayicilere karşı tüccarlardan yana bir politikayı savunmuştur. İran'daki bütün diğer siyasi grup ve ulema örgütlerinin aksine CRM İç İşleri Bakanlığı'nın herhangi bir resmi izni olmadan faaliyet göstermiştir. İslami Dernekler

<sup>64</sup> Fulya Atacan, a.g.e., s-s.61-62

<sup>65</sup> Sami Oğuz, Ruşen Çakır, a.g.e., s.50

<sup>66</sup> T.C. Bahçeşehir Üniversitesi BÜSAM Uluslar arası Güvenlik ve Stratejik Araştırmalar Merkezi, "İran'ı Anlamak", <http://busam.bahcesehir.edu.tr/rapordosya/iran.pdf>, (05.08.2009)

Koalisyonu, Çarşı ve Esnaf İslami Dernekler Topluluğu (Came-ye Encümenha-yı İslami-ye Bazar ve Esnaf), İslami Mühendisler Derneği (Came-ye İslami-yi Mühendisin) gibi örgütler de CRM ile aynı yönde hareket eden ve seçimlerde muhafazakâr adayları destekleyen örgütler arasında olmuşlardır. Yanı sıra muhafazakâr kadın örgütlenmesi Zeynep Derneği (Came-ye Zeyneb) de CRM ile ortak hareket eden önemli örgütlerden biridir.<sup>67</sup>

### 2.3.2. G-6: Modern Sağ - İhlmlılar

Rafsançani'nin 1989'da Cumhurbaşkanı seçilmesi ile ekonomik, toplumsal ve kültürel özgürleşmeyi savunan bürokrat ve devlet görevlilerinden oluşan bu grup, 5. Meclis seçimleri öncesi 18 Ocak 1996'da bakan, Cumhurbaşkanı yardımcısı ve üst düzey bürokratlardan oluşan 16 kişinin Onarım Hizmetkârları (Kargozaran-ı Sazandegi) ortak adıyla yayımladıkları bildiriyle belirgin olarak ortaya çıkmışlardır. İran İslam Cumhuriyeti resmi söyleme göre de 1997'ye kadar üç dönem yaşamıştır. Devrim yılları, Irak'la savaşı kapsayan "Kutsal Savunma" dönemi ve savaşın ardından başlayan "Onarım Cihadı" (Cihadı Sazandegi). Bu akım, sanayileşme yanlısı, elektronik, bilgisayar ve hizmet endüstrileri gibi modern kesimler tarafından desteklenen, ekonomide liberalleşmeden ve özel sektörün hâkim olduğu pazar ekonomisinden yana olan yeni sağı temsil eder. Geleneksel sağın aksine olarak, toplumsal ve kültürel hayatta, sanatta açılımdan, dış dünya ile bağ kurmaktan ve kültürel yalıtıma karşı olmaktan yanadır.<sup>68</sup>

İç politikada Anayasa ile gerçek siyasi hayat arasındaki aykırılıkların kaldırılmasını, yasalara uyulmasını, özgürlüklerin görece olarak genişletilmesini isteyen modern sağ, siyasi partilerin yeniden kurulmasını da savunmuş ve böylelikle ulemanın siyasetteki etkisinin azaltılabileceğini düşünmüştür. G-6 (Altılar Grubu), CRM'nin aksine ekonomide ve kamu idaresinde uzmanlığa vurgu yapmıştır. Ticarete karşı sanayileşmeyi ve dış yatırımları desteklemiştir. Yurt

---

<sup>67</sup> Sami Oğuz, Ruşen Çakır, a.g.e., s-s.49-51

<sup>68</sup> a.g.e., s-s.52-53

dışındaki İran'lıların sermayesini İran'a çekmek istemişlerdir. Fakat Rafsancani'nin onarım dönemini başlattığında bütün İran'lı sürgünleri, teknokrat ve kapitalistleri ülkeye geri çağırması, diğer grupların karşı çıkması dolayısıyla başarılı olamamıştır. Geleneksel sağ meşruiyetini İslam Devrimi'nde görmüştür. Modern sağın meşruiyeti 1906 Anayasa Devrimi'nden başlayan ve İran'ı sanayileştirmeyi hedefleyen anlayışa dayanmaktadır.<sup>69</sup>

### 2.3.3. Sol Kanat

İran'da 20. yüzyıl boyunca İslamcı akımlar ve ulusalcı akımlar yanında varlığını sürdürmüş siyasi yönelimlerden biri de sol akımlardır. Genel olarak Şahlık rejimine ve Batı müdahalesine karşı olan sol hareketler 1979 devriminin İslamcı karakterde olması sebebiyle, denklemin dışında kalmışlardır. Ancak Şahlık rejimi sırasında verilen mücadeleden dolayı toplum nezdinde belirli bir saygınlığı da sürdürmüşlerdir. Daha Sovyetler Birliği'nin çöküşünden önce 1980'lerde İran'da gerileyen sol, genel ideolojik yenilgiden çok İslam Devrimi'nin iç dinamiklerini anlamada yetersiz kalmaktan ötürü başarısızlığa uğramış ve evrensel anlamda bilinen solun etkinliği zayıflamıştır.<sup>70</sup>

İran İslam Cumhuriyeti'nde solun varlığı büyük ölçüde devrimden hemen sonra ortaya çıkan savaş koşullarından ortaya çıkan savaş ekonomisinden beslenmiştir. Kadrolarının ve siyasi gücünün temelleri Şahlık rejimine karşı çıkan görüşlere dayanmaktadır ve Humeyni'ye yakın olmuş kadrolardan oluşmaktadır. Devrimin ilk yıllarında sol güçler, öğrenci hareketleri temelinde örgütlenmiş küçük gruplardan oluşmuştur. O yıllarda sol gruplar bankaların millileştirilmesini, Amerikan emperyalizmi ile bütün ilişkilerin kesilmesini istemişlerdir.<sup>71</sup>

---

<sup>69</sup> a.g.e., s-s.53-54

<sup>70</sup> Maziar Behrooz, **Nasıl Yapılamadı, İran'da Solun Yenilgisi**, Çev.Ercüment Özkaya, Epos Yayınları, Ankara, 2007, s-s.18-19

<sup>71</sup> Hüseyin Beşiriye, a.g.e., s-s.30-31

Savaş yılları boyunca Başbakan Musavi gibi karizmatik bir temsilciye sahip olan sol, Yargı Erki Başkanı Ayetullah Musavi Erdebili ve Meclis'in de desteğini arkasına almıştır. Ekonomik sorunlardan dolayı artan merkezi ve kontrollü ekonomiyi desteklemiştir. Bu politikalar 1987-89 yıllarında ekonominin daha da kötüye gitmesi sebebiyle başarısız kalmıştır. Petrol fiyatlarının gerilemesi ile bunalım ağırlaşmış, sol piyasacı politikalara, iç ve dış borçlanmalara yaklaşmak durumunda kalmıştır.

Cumhurbaşkanı Rafsancani, 1989 yılında Anayasa'da değişiklik yaparak Başbakanlık makamını kaldırmış ve böylece Cumhurbaşkanlığı makamını yürütmenin başı konumuna getirmiştir. Böylece sol önemli bir mevzi kaybetmiştir. Rehber Hamaney, Yargı Erki başkanlığına muhafazakâr Ayetullah Muhammed Yezdi'yi atamış ve sol kanat bir güçlü unsurunu daha kaybetmiştir. Savaşın ardından sol, ağır ekonomik bunalımın sorumlusu olarak görülmüştür. Cumhurbaşkanı Rafsancani, 4.Meclis seçimlerinde muhafazakârlarla tam ittifaka gitmiştir. Tüm bu etkenlerden dolayı 1992'de yapılan seçimlerden sol yenilgi ile çıkmıştır. Sol ulemanın ve sol örgütlerin sistemdeki meşrulukları devrimin ABD aleyhtarı oluşundan kaynaklanmaktadır. Solun İslam Devrimi ile buluştuğu başlıca hususlardan biri olarak ABD karşıtlığı görülebilir. Sol, ekonomide genel olarak toplumsal adaleti büyüme fikrinin önünde görmektedir. Karma ekonomiden yanadır.<sup>72</sup> Sol'un 1990'lardan itibaren girdiği düşünsel arayışın en önemli mecralarından biri basındır. Bu bağlamda Selam gazetesi ve İran İslam Devrimi'nin Mücahitleri Hareketi'nin yayın organı olan Asr-ı Ma (Asrımız) dergisi öne çıkmıştır.<sup>73</sup>

---

<sup>72</sup> Sami Oğuz, Ruşen Çakır, a.g.e., s-s.54-57

<sup>73</sup> Fulya Atacan, a.g.e., s.63

### **2.3.4. MRM - Militan Din Adamları Birliği**

#### **(Mecmay-ı Ruhaniyûn-u Mübariz)**

Sol olarak anılan grubun ana gövdesini CRM'den ayrılarak Mart 1988'de kurulan Militan Din Adamları Birliği oluşturmaktadır. Kısaca Ruhaniyûn olarak da anılmaktadır. MRM, 1992'deki 4.Meclis seçimlerinden sonra siyasi faaliyetlerine ara vermiştir. Siyaset sahnesine 1996'da yeniden dönmüştür. Cemiyet temel amacını, dini önderin ideallerini gerçekleştirmek olarak açıklamıştır. Üçüncü meclis döneminde ekonomik reformlara karşı çıkmıştır. Devletin ekonomiye müdahalesini, dinamik bir fıkıh anlayışını, halkın siyasete katılımını ve Anayasa'ya uyulmasını savunmuşlardır.<sup>74</sup>

### **2.3.5. İnan İslam Devrimi'nin Mücahitleri Örgütü**

#### **(Sazuman-ı Mücahidîn-i İnkılab-ı İslamî-yi İnan)**

Modern sol olarak adlandırılan kesimin temel örgütlerinden biri olan grup, geleneksel sol ile yakın politikaları savunmakla beraber, diğer gruplarla ilişkiler, dış politikada daha realist yaklaşımlar ve kültürel politikalarda daha ılımlı yaklaşımlar bakımından ayrışmaktadır. Asr-ı Ma dergisi grubun resmi yayın organı durumundadır. İnan İslam Devrimi'nin Mücahitleri Örgütü, 1979'da faaliyetlerine başlamıştır. Devrim karşıtlarının bastırılmasında önemli rol oynamıştır.<sup>75</sup>

### **2.3.6. Ensar-ı Hizbullah**

Muhafazakâr kanadın sokaktaki vurucu gücü konumundadır. Çeşitli toplumsal gösteriler ve protestolarla adlarını duyurmuşlardır. Taraftarlarının önemli bir kısmını Irak savaşı gazileri oluşturmaktadır. Savaştan kaynaklanan kültür, iç siyaset anlayışına da şiddet unsurunu katmıştır. Grup batılılaşma eğilimi olarak

---

<sup>74</sup> Hüseyin Beşiriye, a.g.e., s.137

<sup>75</sup> a.g.e., s.137

gördüğü toplumsal belirtilere son derece tepkilidir. Muhafazakâr güç odakları ve muhafazakâr din adamları ile iyi ilişkiler içinde oldukları bilinmektedir.<sup>76</sup>

### **2.3.7. İran Özgürlük Hareketi (Nehzet-i Azadi-yi İran)**

Kökenleri 1961’de kurulan ve 1963’te Şah tarafından yasaklanan İran Özgürlük Hareketi’ne kadar gitmektedir. Kurucularından Mehdi Bazergan, İslam Devrimi’nden sonra ilk hükümeti kurmuştur. Hükümette bazı önemli bakanlıkları da hareketin önde gelen kişilerine vermiştir. Humeyni’nin öncülüğündeki radikal ulemanın denetimi tamamen ele geçirmesi ve ABD Büyükelçiliği’nin işgali üzerine Bazergan hükümetinin istifa etmesinden sonra, İran Özgürlük Hareketi yönetimden uzaklaştırılıp etkisizleşmiştir. Ancak varlığını sürdürmüştür. Bazergan’ın 1995’teki ölümünden sonra İslam Devrimi’nin ilk hükümetinde Dış İşleri Bakanlığı yapan Dr.İbrahim Yezdi başkanlığa getirilmiştir. Ancak Temmuz 2002’de resmi olarak yasaklanmıştır.<sup>77</sup> İran Özgürlük Hareketi, İslam Cumhuriyeti fikrini temelde benimsemektedir. Sisteme yönelik eleştirileri, ulemanın iktidar tekeline yöneliktir. Dini Liderlik fikrini reddetmekte, fakat dış politika açısından rejimi desteklemektedir. 2002’de mahkeme kararı ile kapatılmıştır.<sup>78</sup>

### **2.3.8. Reformcular (2 Hordad Cephesi)**

On sekiz farklı örgütün bir araya gelmesi ile oluşan ve 1997’de Cumhurbaşkanı seçilen Muhammed Hatemi yanlısı olan grup, 2 Hordad Cephesi adını almıştır ve bir şemsiye yapıdadır. Temelde iki akımdan oluşmaktadır: İslami sol ve modern sağ olarak da adlandırılan pragmatistler. İslami sol grubun içinde Mehdi Kerrubi’nin liderliğini yaptığı Militan Din Adamları Birliği, İslami Devrimin Mücahitleri Örgütü ve İslami İran Katılım Cephesi bulunmaktadır. Cephenin sağ kanadında ise Onarımın Hizmetkârları Partisi bulunmaktadır. Sağ

<sup>76</sup> Sami Oğuz, Ruşen Çakır, a.g.e., s.61

<sup>77</sup> Zbigniew Brzezinski, Robert M.Gates, a.g.e., s.119

<sup>78</sup> Sami Oğuz, Ruşen Çakır, a.g.e., s-s.62-63



kanat en fazla ekonomik reformlara vurgu yapmıştır.<sup>79</sup> Reformculara destek veren bir diğer grup da Liberal İslamcı ya da Dindar Milliyetçi olarak adlandırılan akımdır. Mehdi Bazergan'ın liderliğindeki İran Özgürlük Hareketi (Nezhat-e Azadi-ye İran), reformcu kanada destek veren Liberal İslamcı grubun temsilcisi sayılmaktadır. Diğer bir grup, Dindar Milliyetçi İttifak (Nirooha-ye Melli Mazhabi) de Reformcu kanada destek vermiştir.<sup>80</sup>

### 2.3.9. Muhafazakârlar

En önemli örgütlerinden biri Militan Din Adamları Topluluğu'dur. Bir ulema örgütü olan topluluk, fikri açıdan muhafazakârlar arasında çok önemlidir. Rehber Hamaney ve Rafsancani, üyeleri arasındadır. 1988'de kendi içinden ayrılan Militan Din Adamları Birliği gibi bu örgüt de kendisini bir parti olarak tanımlamamakta, seçimlerde kendisine yakın adayları desteklemektedirler. Resalet gazetesi bu grubun görüşlerini desteklemektedir. Bir diğer destekçileri de İmam Sadık Üniversitesi'dir.<sup>81</sup> İran'da devrimci hareket, kendi içinde karmaşık bir yapıda iken, devrim gerçekleşikten sonra muhafazakâr bir ağırlık kazanmıştır. Giderek moderniteye karşı bir hareket halini almıştır.<sup>82</sup> Muhafazakâr cephe, İslami devlet amaçlarını gerçekleştirmek ve iktidarlarını sürekli kılmak amacıyla toplumun üzerinde bazı kültürel ve politik sınırlamaları hedeflemektedir. İran'ı İslam dünyasının lideri olarak görmek eğilimindedirler.<sup>83</sup> Bir dizi mesleki birliğin oluşturduğu İslami Dernekler Koalisyonu da, muhafazakâr kanattaki güçlü örgütlerden biridir. Genel olarak sağdaki unsurların oluşturduğu muhafazakâr cephe içerisinde de çeşitli yaklaşım ve görüş farklılıkları mevcuttur. Örneğin Rafsancani ılımlı ve pragmatist bir yaklaşımı temsil ederken, reformculara yönelik şiddet eylemleriyle bilinen Ensar-ı Hizbullah'ın destekçisi olarak bilinen Ayetullah Ahmed Cenneti radikal sağın temsilcisi durumundadır.<sup>84</sup>

<sup>79</sup> Fulya Atacan, a.g.e., s.65

<sup>80</sup> Zbigniew Brzezinski, Robert M.Gates, a.g.e., s.119

<sup>81</sup> Fulya Atacan, a.g.e., s.66

<sup>82</sup> Hüseyin Beşiriye, a.g.e., s.111

<sup>83</sup> Zbigniew Brzezinski, Robert M.Gates, a.g.e., s.115

<sup>84</sup> Fulya Atacan, a.g.e., s-s.64-66

### 3. İRAN'IN SOSYO-KÜLTÜREL YAPISI

İran toplumunun sosyo-kültürel yapısı pek çok açıdan çeşitlilikler göstermektedir. Uzun ve köklü bir tarihe sahip olan İran, farklı toplulukların yerleştikleri, kültürel izlerini bıraktıkları, etnik çoğulluğun söz konusu olduğu, farklı dillerin konuşulduğu ve canlı bir dini hayatın yaşandığı bir coğrafyadır. Tarihinden bu yana gelen tüm bu birikim, İran toplumunu sosyo-kültürel açıdan çok renkli kılmaktadır. Bu çeşitlilik modern İran tarihinin farklı dönemlerinde farklı siyasal yönlendirmelerin ve politikaların da konusu olmuştur. Etnik ve dinî unsurlar, dil özellikleri modern İran'ın ve bugünkü İran İslam Cumhuriyeti'nin şekillenmesinde rol oynamışlardır. Aynı zamanda gelenek ve görenekler, halk edebiyatı, bayramlar ve matem merasimleri gibi folklorik unsurlar da İran kültürünün çok boyutluluğu içerisinde değerlendirilebilir.

#### 3.1. Etnik Yapı

İran İslam Cumhuriyeti'nde İslam Devrimi'nin başlarında toplam nüfus 35 milyon civarında idi. Bugün ise 70 milyonun üzerindedir. Ancak İran kaynaklarının özellikle etnik gruplarla ilgili istatistikî bilgileri her dönemde tartışma konusu olmuştur.<sup>85</sup> İran nüfusunun etnik yapısına ilişkin olarak resmi istatistikler ulusal kompozisyonu açıklamak konusunda yeterli değildir. Nüfus yapısının etnik kökenlerine dair güvenilir resmi sayımlar ya da bağımsız araştırmalar yapılanaya dek, etnisite oranlarına dair tartışmalar süreceğe benzemektedir. Örneğin toplam nüfus içerisinde Azerî'lerin oranlarına dair 12 milyondan 34 milyona uzanan tahminler yürütülmektedir.<sup>86</sup> Ancak yaklaşık rakamlara göre İran'da temel etnik grubu nüfusun %65'i ile Farsîler oluşturmaktadır. Azeri Türkler %16, Kürtler %7, Lurlar %6, Araplar %2, Beluçlar %2, Türkmenler %1, diğer Türk kökenli gruplar %1, Ermeniler ve Gürcüler gibi

<sup>85</sup> Gülara Yenisey, **İran'da Etnopolitik Hareketler**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2008, s.159

<sup>86</sup> Yalçın Sarıkaya, **Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2008, s-s. 168-172

Fars ve Türk olmayan diğer gruplar ise %1'den az bir oranı oluşturmaktadır.<sup>87</sup> Farsların ağırlıklı olarak yaşadıkları başlıca şehirler; Tahran, İsfahan, Fars, Horasan, Kerman ve Yezd olarak sıralanabilir.<sup>88</sup>

İran temel olarak içerisinde 11 farklı etnik grubu barındırmaktadır. Ayrıca baskın etnik grup olan Farsların, sayısal çoğunluğa sahip olup olmadığı tartışmalıdır. Bu açıdan ender bir örnektir. Etnik çeşitliliğin yanı sıra, etnik gruplar, belirli bölgelerde yoğunlaşmıştır. Çoğu zaman buldukları bölgeye sınırdış olan ülkedeki etnik soydaşlarına coğrafi olarak yakın bulunmaları, İran'ın etnik yapısını daha da dikkate değer kılmaktadır.<sup>89</sup>

İran'da etnik grupların farklılıklarını oluşturan etkenlerin başında dil gelmektedir. Etnik grupların kimliğini belirleyen ikinci derecede önemli unsur ise din ve inançtır. Bu grupların gelenek ve görenekleri, hayat tarzları ve kültürel özellikleri de farklılıklar göstermektedir. Etnik gruplar genellikle ülkenin belirli bölgelerinde yoğunlaşmış olarak bulunmaktadır. Etnik harmanlanma ve kaynaşma gerçekleşmemiştir. Fakat, küçük gruplar halinde etnik bölge dışındaki bölgelerde yerleşmiş gruplar da bulunmaktadır. Bu durum, İran'da iç dinamikleri, siyasi oluşumları etkilemeye müsait niteliktedir.<sup>90</sup>

---

<sup>87</sup> İran Country Profile, <http://rs6.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf>, (18.02.2009)

<sup>88</sup> Iran Chamber Society, [http://www.iranchamber.com/people/articles/iranian\\_ethnic\\_groups.php](http://www.iranchamber.com/people/articles/iranian_ethnic_groups.php), (03.06.2009)

<sup>89</sup> Gülara Yenisey , a.g.e., s.12

<sup>90</sup> a.g.e, s.180

İran'daki temel etnik bölgeleri ve orada yerleşmiş olan etnik grupların, kendi bölgeleri içerisindeki yüzdelerini şöyle sıralayabiliriz:<sup>91</sup>

Farsistan:	Farslar (%83)
Beluçistan:	Beluçlar (%90)
Azerbaycan:	Azeriler (%95)
Luristan:	Lurlar (%90)
Kürdistan:	Kürtler (%95)
Kuzistan:	Araplar (%40)
Laristan:	Larlar (%90)
Lekistan:	Lekler (%95)
Türkmenistan:	Türkmenler (%40)
Gilan:	Gilekler (%85)
Mazenderan:	Mazenderanlı (%95)

İran Anayasası etnik azınlıkların hakları konusunda yüzeysel bir çerçeve çizmekte, dil, eğitim, kültürel haklar gibi konularda etnik hakları güvence altına almamaktadır.<sup>92</sup>

### 3.2. Dil ve Lehçeler

İran'da resmi dil Farsça'dır. İran kaynaklarına göre nüfusun %60'ı tarafından anadil olarak, %15'i tarafından ise ikinci dil olarak kullanılmaktadır. İran'da konuşulan diğer dillerin kullanılma oranları; %24 Azeri Türkçe ve diğer Türk lehçeleri, %7 Kürtçe, %3 Lurca, %2 Arapça ve %2 Beluci dilidir.

İran'da üç temel dil ailesine mensup farklı dil, lehçe ve şiveler kullanılmaktadır. Bunlar Türk, İranî ve Semitik dil aileleridir. İranî ya da Farsî

---

<sup>91</sup> a.g.e., s-s.180-181

<sup>92</sup> a.g.e., s.186

diller konuşan topluluklar Tatlar, Talişlar, Gilekler, Mazendaranîler (Taberîler), Lekler, Guranlar, Semnanîler, Racîler, Sengserîler, Aştiyanîler, Lorlar, Farslar, Larlar, Sistanîler, Beluçlar, Tacikler, Afganlar ve Kürtler'dir. Türkçe konuşan halklar; Azerbaycan Türkleri, Türkmensahra - Kuzeydoğu İran Türkmenleri, Halaçlar, Kaşkaylar, Horasan Türkleri ve Afşarlar olarak sıralanabilir. Sami ailesi dillerini konuşan topluluklar ise; İran Arapları, Asurîler, Yahudiler, Afrikalılar ve Aramîler'dir. Kürtlerin konuştıkları farklı diyalektlerin ve Ermeni dilinin hangi sınıfa dahil edileceği konusunda tartışmalar vardır.<sup>93</sup> Merkezi siyasi yapı, İran'da Fars dili ve kültürünün baskın olduğu vurgusunu içermektedir. Sanayileşmenin merkezde ve büyük şehirlerde toplanması, etnik gruplar arasında eşitsizliklerin meydana gelmesine de neden olmaktadır.<sup>94</sup>

### **3.3. Dini Yapı**

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'na göre İran'ın resmi dini Şii İslam'dır. Şii nüfus, İran nüfusunun yaklaşık %90'ını kapsamaktadır. İran toplumunun %10'luk bir kısmı ise diğer din ve mezheplere mensuptur.

#### **3.3.1. İran Toplumunda Din ve Mezhepler**

Sünni Müslümanların oranı %7 civarındadır. %2'lik bir oranı diğer İslam mezhepleri kapsamaktadır. Nüfus içerisinde Ermeni ve Asurilerden oluşan Hristiyanlar (300.000), Bahailer (250.000-300.000), Zerdüştler (30.000-60.000), Yahudiler (20.000-30.000) de bulunmaktadır. İran anayasası Hristiyanlık, Yahudilik ve Zerdüştlüğü resmi azınlık dinleri olarak tanır.<sup>95</sup> Bahaîlik yasal azınlık dini olarak tanınmamaktadır.<sup>96</sup>

---

<sup>93</sup> Yalçın Sarıkaya, a.g.e., s.146

<sup>94</sup> Berna Gürkaş, a.g.e., s.62

<sup>95</sup> a.g.e., s.70

<sup>96</sup> İran Country Profile, <http://rs6.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf>, (20.02.2009)

İran anayasası Hanefi ve Şafii mezheplerini de tanımaktadır. Kendi dini eğitimlerini gerçekleştirmelerine izin vermiş, evlilik, boşanma, miras gibi medeni hukuka ilişkin konularda kendi hukuklarına uygulama hakkı tanımış, mahalli düzenlemelerde çoğunluğun mezhebine göre uygulama yapılabilmesini öngörmüştür.<sup>97</sup>

### 3.3.2. Şiilik (Şia)

Gerek nüfusun çoğunluğunun inancını oluşturması, gerekse bugünün İran İslam Cumhuriyeti'nin siyasal rejiminde temel rol oynaması sebebi ile, Şiilik özellikle üzerinde durulması gereken bir kavramdır. İran toplumunda hakim inanç durumunda olan Şii İslam inancı, günümüzün İran İslam Cumhuriyeti'nin temel karakteristik özelliklerinin belirlenmesinde birinci derecede önemli olmuştur.

Şii'lik ya da bir başka deyişle Şia, İslam tarihinde görülen en büyük ve derin kopma, ayrışma hadisesidir. Dünya Müslümanlarının %90-92 civarındaki oranını Sünniler teşkil ederken, %7-9 oranını Şiiiler, %1'lik kısmını da diğer mezhepler oluşturmaktadır. İran'da Şia dendiğinde On İki İmam öğretisine dayanan İmâmiyye Şia'sı kastedilmektedir.<sup>98</sup>

Şia kelimesi, en yaygın kullanılışı ile "tarafdar" anlamına gelmektedir. Terim olarak bakıldığında Hz. Muhammed'in vefatından sonra Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'ini halifelik için öneren ve onu meşru halife kabul eden, sonraki halifelerin de onun soyundan gelmesi gerektiğine inanan zümrelerin ortak adı olarak kullanılmıştır. Şia inancı imamların günahlardan korunmuş (ma'sûm) ve özel bilgilerle donatılmış oldukları kabulünü içerir. Şia inancının tarihsel olarak tam anlamıyla doğup şekillenmesine dair farklı teoriler bulunmakla beraber, tarihsel süreç içerisinde Sünnilik'ten ayrı bir mezhep olarak farklı bir karakter kazandığı

<sup>97</sup> Hamid Algar, **İslam Ansiklopedisi**, C.22, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2000, s.413

<sup>98</sup> Ethem Ruhi Fırlı, **İmâmiyye Şiası**, Ağaç Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 2008, s.13

kesindir.<sup>99</sup> Şii'lik İslam tarihinin ilk dönemlerinde sosyal ve siyasi hoşnutsuzluklara ilişkin ortaya çıkan çeşitli güçler için bir mücadele aracı olarak görülmüştür. Tarihsel süreç içerisinde, Şii'lik kendi içerisinde farklı fırkalara ayrılmış, görüş ayrılıkları oluşmuştur. Şii'lik bazı bakımlardan Sünni İslam'ı da etkilemiştir. Hz.Peygamber'in Ehl-i Beyt'ine gösterilen saygıdan dolayı, Sünni'ler arasında da Ehl-i Beyt soyundan gelen Seyyid'lere saygı duyma anlayışı, Şii'liğin yansımalarından biridir.<sup>100</sup>

H.z.Peygamber'in ve imamların günah işlemeziği, Şii'lik doktrininde önemli yer tuttuğu için, On İki İmam'cı inanış İmâmiyye adını almıştır. Bu görüş imamların masumiyetine inanmayanları, din dışı saymıştır. İmamlar siyasi otorite sahibidir (ulu'l emr) ve onlara itaat edilmesi ilahi bir zorunluluktur. Şi'a inancına göre, Allah yarattıklarını dünyada başıboş ve delilsiz (hüccet'siz) bırakmaz. On İkinci İmam'ın ismi Peygamber'e bildirilmiştir ve yeryüzünde adalet onun dönüşü ile gerçekleşecektir.<sup>101</sup>

Şii İslam inancını, tarihsel gelişimi ve oluşum koşullarından dolayı Sünni İslam inancından ayıran belirli karakteristik özellikler vardır. Bu özellikler, Şii toplum yapısının sosyo-kültürel yönlerini de etkilemektedir. Şii anlayış, çoğunluğun mutlaka doğruyu temsil etmeyebileceği görüşünü hatırd tutar. Otorite karşısında muhalif olma tavrına yatkındır. Şii'ler bir yandan da, İslami siyasal doktrinlerin kolektivist yaklaşımlarını farklı yorumlamışlardır. Ümmetin yanlış bir fikir üzerinde ittifak etmeyeceği şeklindeki Peygamber sözünü, Sünnilerin Peygamberin sözünde işaret ettiği topluluğu temsil etmediğine inandıklarından ötürü, imamları ile bağdaştırmışlardır. Dolayısıyla imamların yanlışta ittifak etmeyeceği görüşüne kaynak kabul etmişlerdir.<sup>102</sup> Şii mezhebinde İmam, kendisine uyulan kişiye verilen isimdir. İmam'lar Kur'an ve Sünnet'ten

---

<sup>99</sup> a.g.e., s-s.15-16

<sup>100</sup> Fazlur Rahman, **İslam**, Çev.Mehmet Dağ-Mehmet Aydın, 3.Baskı, Selçuk Yayınları, İstanbul, 1993, s-s.240-249

<sup>101</sup> Niyazi Kahveci, **İslam Siyaset Düşüncesi**, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara, 1996, s-s.118-126

<sup>102</sup> Hamid İneyet, **Çağdaş İslami Siyasi Düşünce**, Çev.Yusuf Ziya, Yöneliş Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 1995, s-s.46-55

hüküm çıkarma yetkisine de sahiptir. Hz.Ali ve Ehl-i Beyt'e uyma zorunluluğu konusunda çok sayıda hadis rivayet edilmiştir.<sup>103</sup>

Şiiliğe göre, Hz.Ali devlet başkanı (halife) olmadığı zaman da İmam idi ve diğer İmam'lar da devletin başında olmadıkları halde İmam olarak kabul edilmelidir. Bu anlayış dünyevi otoriteyi ve devlet kurumunu meşru saymama eğilimlerini beslemiştir. Sünnilere göre Hz.Peygamber ve Kur'an halef tayin etmemiştir; halife, İmam ya da devlet başkanının nasıl seçileceği topluma bırakılmıştır. Şiilere göre ise Hz.Peygamber yerine İmam olarak Hz.Ali'yi tayin etmiştir. Öte yandan Şiiler bazı Kur'an ayetlerine özel yorumlar getirmişler, Hz.Ali'den sonraki on bir İmam'a da Kur'an'da işaret edildiğini iddia etmişlerdir. Şia'ya göre Allah ve Peygamber tarafından tayin edilen ilk İmam Hz.Ali ve sonraki on bir İmam da; Hz.Hasan, Hz.Hüseyin, Zeynel Abidin, Muhammed Bakır, Cafer Sadık, Musa Kazım, Ali Rıza, Muhammed et-Taki, Ali en-Naki, Hasan Askeri ve on ikinci İmam olarak Muhammed el-Mahdi'dir. Şii inancı İran'da yaygınlaştıran Safevi Şah İsmail, yedinci İmam Musa Kazım'ın neslinden geldiğini iddia etmiştir.<sup>104</sup>

İmâmiyye Şia'sına göre on ikinci İmam Muhammed el-Mehdi'nin iki "gaybet"\* dönemi vardır. Küçük saklanma, yani gaybet-i suğra dönemi 873 yılından 940'a kadarki 67 yıllık zaman dilimidir. Yani on ikinci İmam bu süreçte bazılarının göre 4 yaşında, bazılarının göre doğar doğmaz saklanmış, bu devrede Şiilik'te vekil denilen dört büyük din bilginiyle gizlice görüşerek Şii topluma rehberlik yapmıştır. Sonra kısa bir süre için ortaya çıkmış ve evinin bir odasına girerek tekrar gözden saklanmıştır. Halen hayattadır ve ileride bilinmeyen bir tarihte Mehdi olarak dünyaya dönecek, adaleti tesis edecektir. Bu dönem "büyük saklanma" yani, gaybet-i kübra dönemidir.<sup>105</sup>

---

<sup>103</sup> Abdülbaki Gölpınarlı, **Şiilik**, Der Yayınları, İstanbul, 2007, s-s.29-31

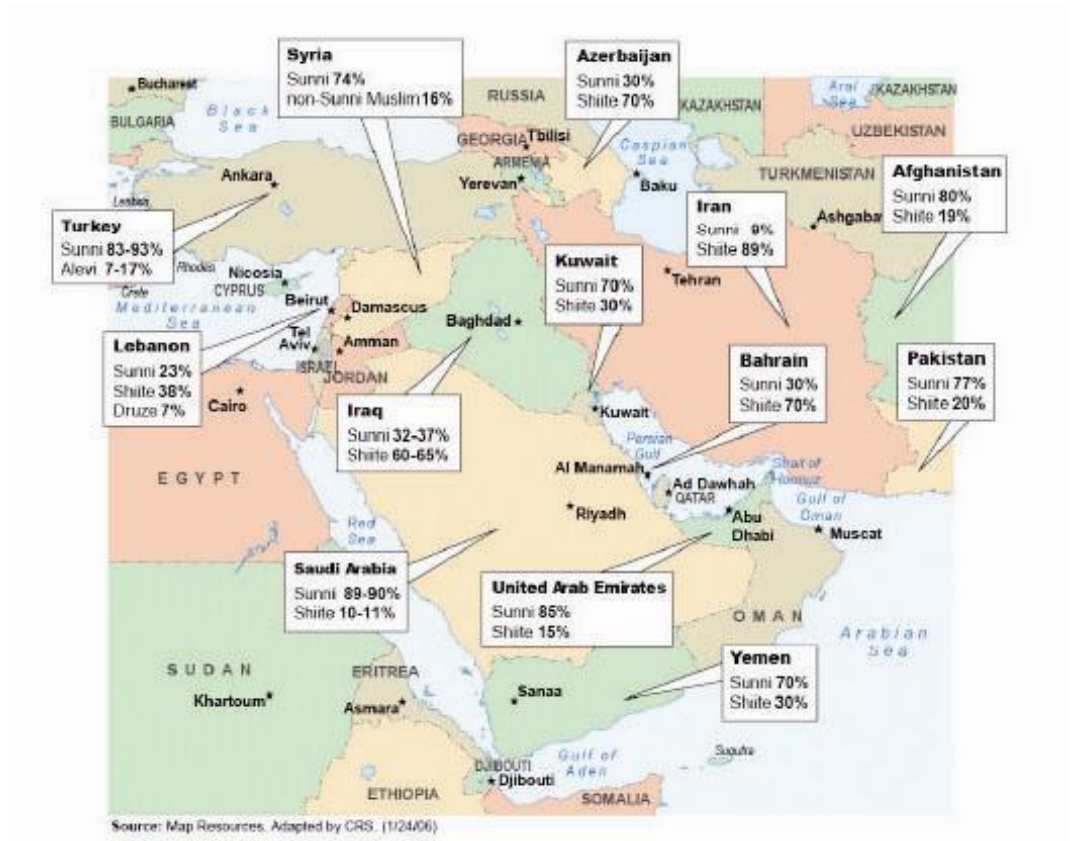
<sup>104</sup> Taha Akyol, **Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet**, Milliyet Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 1999, s.139

\* Gaybet, gaipte olma, saklanma, gizlenme anlamındadır.

<sup>105</sup> a.g.e., s-s.138-141



Şiilere göre On İki İmam'ın sözleri ve fiilleri Peygamber'inkiler gibi değerlidir. İmam'lar günah işlemez ve yanılmazlar. Dolayısıyla onlara itaat şarttır. Şiilikte İmamet, sadece ruhani veya sadece dünyevi değildir, ikisini de içerir. Bu inanış dini ve siyasi otoritenin ayrılamayacağı fikrine zemin hazırlar.<sup>106</sup> Dünyada Şiilik, İran'ın yanı sıra Azerbaycan, Irak ve Bahreyn'de çoğunluğu oluşturmakta, Lübnan'da da en büyük mezhep durumunda bulunmaktadır. Afganistan, Pakistan, Hindistan'da, ayrıca Kuveyt ve körfez ülkelerinde 14 milyona yakın Şii nüfus bulunmaktadır.<sup>107</sup>



**Şekil 5:** Dünya Çapında Şii Nüfusun Dağılımı

**Kaynak:** T.C. Bahçeşehir Üniversitesi BÜSAM Uluslar arası Güvenlik ve Stratejik Araştırmalar Merkezi, “İran Niçin Nereye?”, İstanbul, 2009, <http://busam.bahcesehir.edu.tr/rapordosya/Iran-nicin-nereye.pdf>, (02.07.2009)

<sup>106</sup> a.g.e., s.140

<sup>107</sup> Arif Keskin, “Şii Jeopolitiği ve İran”, *Avrasya Dosyası*, C.13, S.3, Ankara, 2007, s.68

Şii inanın muhalif tavrının açıklaması ise, Şii toplulukların tarih içerisinde hasım çevrelerle yaşamak ve varlıklarını sürdürmek zorunda kalmış olmalarıyla ilgilidir. Baskı ve reddedişle karşılaşan bütün azınlıkların içe dönmeleri ve kendilerini çoğunluktan soyutlamaları genellikle gözlemlenen bir durumdur ki Şii topluluklar için de bu gözlem geçerli sayılabilir. Şii inancın bir diğer özelliği de gizemciliğe yakın durmasıdır. Şiilik İslam inancının özünü korumak ve tedrici olarak anlatmak iddiasını içerisinde barındırır. Şii inancında, tarihsel anlamda zulmün kuvvetlerine karşı nihai olarak bir zafer kazanılacağı inancı sezilebilir. Bu inanış ve güven duygusu, gâib İmam'ın döneceği beklentisinden kaynaklanmaktadır. Mehdi olarak da anılan İmam'ın dönüşü beklentisi, haklıların ve mazlumların sonuçta kazanacaklarına ve yeryüzüne hâkim olacaklarına dair güven vermektedir.<sup>108</sup> Şiilikteki muhalif karakter, kendi içerisinde çelişkili bir yapı göstermektedir. Varoluş koşullarından ötürü muhalefet duygusu ön plana çıkarken, siyasi iktidarın ele geçirildiği durumda tamamen muhalefete karşı bir yapı ortaya çıkmakta, İmam'a muhalefet asla kabul edilmemektedir.<sup>109</sup>

İran coğrafyasında 16. yüzyılda Safeviler'in iktidara gelmesiyle başlayan yaklaşık 150 yıllık bir süreç, halkın büyük çoğunluğunun Şii inancına bağlanması ile sonuçlanmıştır. Bu süreçle birlikte İran'ın dini hayatı Hz. Peygamber'in ve onun kutsal halefleri kabul edilen Ehl-i Beyt'in\* on iki imamına bağlılık düşüncesi etrafında şekillenmiştir.<sup>110</sup>

İran'da Safevi idaresinin kurulmasından itibaren İmâmiyye Şia'sı, İran'ın resmi mezhebi haline gelmiştir. Zamanla Şii kimliği devlet fikri ve kimliği ile tamamen örtüşmeye başlamıştır.<sup>111</sup> Şii uleması Safeviler döneminden başlayarak, dünyanın farklı yerlerinden ve Lübnan'dan İran'a gelmeye başlamışlardır. Şii

---

<sup>108</sup> Hamid Algar, a.g.e., s-s.46-55

<sup>109</sup> Nevin A.Mustafa, **İslam Siyasi Düşüncesinde Muhalefet**, Çev.Vecdi Akyüz, İz Yayıncılık, İstanbul, 1990, s.304

\* Ev ahalisi anlamına gelen "Ehl-i Beyt" tabiri, Hz. Muhammed'in aile üyelerini ifade etmek için kullanılır. Şii inancında Hz.Ali'nin soyundan gelen 12 İmam, Ehl-i Beyt'ten sayılmaktadır.

<sup>110</sup> Hamid Algar, a.g.e., s.409

<sup>111</sup> Fazlur Rahman, a.g.e., s.250

ulema, Safeviler döneminde siyasi hayatta fazla etkili olmamıştır. Kaçar Hanedanlığı (1781-1924) döneminde de Şiiliğe ve ulemaya önem verilmiştir. Kaçarlar sayesinde Şii din adamları ve Ayetullahlar saygınlık ve toplumsal güç kazanmışlardır. Kaçarlar'ın devrilmesiyle kurulan Pehlevi Hanedanlığı (1924-1979) döneminde ise, Şii kimlik siyasetin dışına itilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde İran milli kimliği, Fars milliyetçiliği temelinde kurulmaya çalışılmıştır. İran İslam Cumhuriyeti kurulduktan sonra ise, İran milli kimliği Şia ekseninde tanımlanmıştır.<sup>112</sup>

İslam Devrimi ile beraber İran siyasal sisteminin merkezindeki yerini alan Velayet-i Fakih doktrini de, kaynağını Şii'likte bulmaktadır. İlk defa Safeviler döneminde siyasi hayata müdahil olan Şii ulema, *niyabet\** müessesesinden yola çıkarak, *gâib* imam\* adına gerçekleştirmiş oldukları faaliyetlerin sonucunda kendi güçlerini gerçekleştirmeye ve bu gücün farkına varmaya başlamışlardır. Ancak, İslam Devrimi'ne gelinceye kadar Şii ulemanın, siyasete doğrudan müdahalesi olmadığı gibi, siyasetin dışında, sosyal ve dini hayattaki işlevleri dahi sınırlandırılmaya çalışılmıştır.<sup>113</sup>

Humeyni'nin doktrinleştirdiği Velayet-i Fakih kuramında ise, fakihin tüm sosyal ve siyasal hayatı düzenlemesi öngörülmektedir. Humeyni, Şii siyasi düşüncesini, din-siyaset ayrımını ortadan kaldırarak, sistemleştirmiştir. Fakih, İmam'ın gaybet dönemindeki temsilcisi olarak dini ve siyasi otoriteyi temsil eder. Bu anlayışa göre İslam Devleti'nde dini-dünyevi ayrımı mümkün değildir. Humeyni, fakihin peygamber ve masum İmam'larla aynı otoriteye sahip olduğunu vurgular.<sup>114</sup> İran toplumunun en belirgin sosyo-kültürel özelliği olan İmâmiyye Şia'sı, İran İslam Cumhuriyeti'nde siyasetin de yapı taşlarından biri olarak rol oynamaya devam etmektedir.

---

<sup>112</sup> Arif Keskin, a.g.e., s.67

\* Niyabet; yani vekalet, on ikinci imamı temsil müessesesidir.

\* Gâib İmam, İmâmiyye Şia'sında, gizlendiğine ve geri döneceğine inanılan 12. İmam'dır.

<sup>113</sup> Mazlum Uyar, a.g.e., s.240

<sup>114</sup> a.g.e., s-s.241-243

## **İKİNCİ BÖLÜM**

### **İRAN'DA HATEMİ DÖNEMİ VE REFORM HAREKETİ**

#### **1. HATEMİ'NİN CUMHURBAŞKANLIĞINA GELİŞİ**

İran İslam Cumhuriyeti'nin 1979'dan bugüne gelen tarihi içerisinde, 1997-2005 yılları arasında yaşanan Hatemi dönemi özel bir yer kaplıyor. İslam Devrimi ile kurulup devrimci bir ideoloji etrafında şekillenen İran İslam Cumhuriyeti, Muhammed Hatemi'nin Cumhurbaşkanı olduğu bu dönemde, yönetimdeki yanlışları ve hükümet etme biçimini sorgulayan, ülke idaresini yenilemeye dönük tartışmalara ve çabalara sahne oldu. Hatemi, Cumhurbaşkanı sıfatı ile iktidarını devraldığı İran'da, rejimin kendi içerisinde ve kendi dinamikleri ile dönüşümüne dair beklentilerin odağı haline geldi. Bu dönemin gerekçelerini, dayanaklarını, etkilerini ve sonuçlarını değerlendirmek, İran'ın geleceğine dair fikir edinmek açısından önem taşımaktadır.

#### **1.1. Hatemi Öncesi Dönemin Mirası**

İktidara gelmesiyle İran İslam Cumhuriyeti'nde yeni bir dönemi başlatan ve dikkatleri İran'ın üzerine çeken Muhammed Hatemi, İslam Devrimi'nden 1997'ye gelinceye kadar oluşmuş bir İslam Cumhuriyeti deneyimini devraldı. Bu mirasın içerisinde, hem Hatemi'yi reformcu çabalara yönelten ve onu iktidara taşıyan, hem de reform çabalarının tıkanıdığı noktaları açıklayabilecek işaretleri bulmak mümkündür. Hatemi'nin devraldığı mirası anlamak üzere, devrimden itibaren İran'ın Hatemi'ye gelinceye kadar yaşadığı süreci, farklı aşamaları ile incelemek ve açıklamak gerekmektedir.

### 1.1.1. İslam Devrimi ve Devrimci İdeoloji

İslam Devrimi, kendine özgü bir tecrübedir. Gerek İslam dünyasının ortak tarihinin gerekse İran özelinde birikmiş tepkilerin ve İran Şiiliğinin, bu devrimin ve onun ideolojisinin oluşumunda payı vardır. Daha 19. yüzyılın sonundan başlayarak, İran da hemen bütün İslam dünyası gibi emperyalizme, moderniteye ve sonrasında modernleşme yolundaki yeni devletlere yönelmiş çeşitli eleştirilere, karşı çıkışlara ve tepkilere sahne olmuştur. İslam Devrimi'ne kadar gelen süreçte, henüz 1940'lı yıllarda İran'da, Mısır'ın Müslüman Kardeşler örgütlenmesine benzer bir biçimde Fedayan-ı İslam adı altında bir hareket ortaya çıkmıştır. En önemli aktörünün Navvab Safavi olduğu bu hareket, çarşı esnafı ve tüccar zihniyeti ile barışık olmuştur. Hareketin temelini Batıcılığa, kadınların serbest giyimlerine, alkole, müziğe, sinemaya karşı duran bir Müslümanlık anlayışı oluşturmuştur.

Sonrasında 1970'li yıllarda Ali Şeriati, İslamcı fikirlere yeni entelektüel boyutlar getirmiştir. Humeyni'nin yönetiminde kendini gösteren İslamcılık modeli, Fedayan-ı İslam'ın muhafazakârlığından farklı olmuştur. İran'da İslamcılığın, sol muhalefetin eşliğinde geliştiği de söylenebilir. Her iki ideolojik yaklaşım da Şah'lık rejimini hedef almıştır. Her ikisinde de milliyetçi vurgular zayıftır ve her ikisi de millet fikrine dayanmamaktadır. Milletten daha geniş toplumsal yapıları konu alırlar. İslamcılar için Ümmet, solcular için dünya proleteryası önemlidir. Ayrıca 1950'li yıllarda milliyetçi Musaddık hareketinin başarısızlığa uğraması, milliyet fikrini Şah'ın üstlenmesi, yeni kuşaklar için milliyetçiliğin harekete geçirici bir unsur olmasını engellemiştir.<sup>115</sup>

1970'li yıllarda diktatoryal yapıdaki Şah'lık rejiminin baskıları yoğunlaşmıştır. Keyfilik artmış, enflasyonla mücadele için özel komisyonlar kurulmuştur. 1970'lerin başındaki petrol zenginliğinin ardından ekonomik kriz

---

<sup>115</sup> Farhad Khosrokhavar, Olivier Roy, **İran: Bir Devrimin Tükeneşi**, Çev.İsmail Yerguz, Metis Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2000, s.22

açığa çıkmış, tüm etkisiyle topluma yansımıştır. Harcamaların artması ve altyapı yetersizliği ile ekonomik hayatı daha da darboğaza sokmuştur. Toplumsal hoşnutsuzluk, ekonomik sorunların ağırlaşması, dış dünyadan İran'a yönelen eleştirilerin artması gibi sebepler Şah'ı son derece zayıf bir konuma itmiştir. 1978 yılına gelindiğinde rejim protesto eylemleriyle daha da sarsılır hale gelmiştir. Meşruiyetini gitgide kaybeden rejim, sokak hareketleri ile karşılaşmıştır. 10-11 Aralık 1978'de İmam Hüseyin'in şehit edilmesinin yıldönümünde Tahran'da 1 milyondan fazla insan, yönetimi protesto etmek amacıyla yürümüştür. Humeyni, 6 Ekim 1978'de Irak'ın Necef kentinden Fransa'ya gitmek zorunda kalmış ve rejime muhalefetin sembolü olarak ortaya çıkmıştır.<sup>116</sup>

Humeyni, İran'ı yabancı egemenliğinden kurtarmak ve İslam'ın varlığını hayatın tüm boyutlarında yeniden canlandırmak gibi iki yönlü bir program önermiştir. Humeyni'nin İran'a dönüşüne kadar süren faaliyetlerle İran'da devlete ait hemen bütün unsurlar etkisiz kılınmıştır. Hükümet, ordu, vergi toplama gibi unsurlar ortadan kaldırılmıştır. Bu koşullarda Humeyni Devrim Muhafızlarını kullanarak 1979'da otoritesini kabul ettirmiştir. Dolayısıyla, İran'daki siyasal İslam bir açıdan da, devletin çürüdüğü koşulları istismar etmiştir. Dini olduğu kadar entelektüel bir hareket olan siyasal İslam, iktidara meşruiyet sağlama işlevini üstlenmiştir.<sup>117</sup>

İslam Devrimi, beklenenden daha kısa bir sürede örgütlenmiştir. Devrimci fikirler İran toplumunda her kesimi farklı umutlarla etkilemiştir. Eski kuşaklar geleneksel değerlere dönüşü ummuş, yeni nesiller baskılardan kurtuluşu yönelmişlerdir. Köylü kesim toprak reformu beklentisi içerisinde olmuştur. Humeyni yanlısı din adamları ve onlara bağlı gruplar için, iktidarın ele geçirilmesi anlamı taşımaktadır. Kent gençliği ise, toplumsal değişimde söz sahibi olmak için daha fazla özgürlük istemektedir.<sup>118</sup> İslam Devrimi'nin, topluma günlük uğraşların

---

<sup>116</sup> a.g.e., s.22

<sup>117</sup> Ilan Pappé, **Ortadoğu'yu Anlamak**, Çev.Gül Atmaca, NTV Yayınları, İstanbul, 2009, s-s.378-379

<sup>118</sup> Farhad Khosrokhavar, Olivier Roy, a.g.e. s.24

ötesinde ülke yönetimine muhatap olma umutları ile yakın geldiği söylenebilir. Ayrıca çarpık kentleşmenin ve iç göçün yoğun yaşandığı İran'da oluşan köy-kentler devrimi destekleyici bir unsur olmuştur.<sup>119</sup>

İran İslam Devrimi, tek başına ulemanın ürünü değildir. Fakat, Şah'ın 16 Ocak 1979'da ülkeden ayrılışı ile sonuçlanan siyasi sistem çöküşü, 11 Şubat 1979'da geçici Şahpur Bahtiyar hükümetinin istifası ve İslam Cumhuriyeti'ni onaylayan 30 Mart 1979 referandumu ulema tarafından organize edilmiş ve yönlendirilmiştir. Tarihi kökleri olan ulemanın yüzyıllarca sessiz kalmış olması ve rejime yönelik faaliyetlerden kaçınmış olması göz önüne alındığında, bu durum İran tarihinde benzeri olmamış özgün bir harekettir.<sup>120</sup>

Ulemanın, gelişmeleri akla uygun hale getirme (rasyonalizasyon) faaliyetleri, ideolojik beyanları, organize çalışmaları ve kaynakların seferber edilmesi, süreçteki en kritik gelişmelerdir. Ulemanın tepki gösterdiği ve karşılık bulmaya çalıştığı sorunlar toplumdaki diğer sosyal güçleri de etkileyen sorunlar olduğu için, kesimler arasında bir örtüşme meydana gelmiştir. Entelektüeller uzun zaman sansürü ve rejimin tek boyutlu resmi kültürünü eleştirmekteydiler. Rejimin petrolden elde edilen büyük gelirleri modernizasyon için harcaması enflasyonu körüklemiş ve devlet kademelerindeki usulsüzlükleri artırmıştır. İran 1976-1978 yıllarında uluslararası finans pazarlarının para isteyicisi durumunda kalmış, toprak ağalığından sanayiye geçen yatırımcılar bozulan bir kredi ve nakit sorunu ile karşı karşıya kalmışlardır. Tarımcılar ise rejimin irrasyonel ve istikrarsız politikalarından dolayı sıkıntıdadır. Sanayileşmenin hızı, sanayi ve tarım sektörleri arasındaki dengeyi yok etmiştir. Kırsal kesim ihtiyaç duyduğu maddelere her geçen gün daha yüksek fiyatlarla ulaşır olmuştur. İşgücü pazarındaki talep nedeniyle iyi durumda olması gereken emekçiler, hükümetin işçiler lehine hisse transferi programını durdurmasından şikayetçidir. Tüm bu

---

<sup>119</sup> Nevval Çizgen, **İki Ülke İki Devrim Türkiye İran**, Say Yayınları, İstanbul, 1994, s.96

<sup>120</sup> Şahruh Ahavi, **İran'da Din ve Siyaset**, Çev.Selahattin Ayaz, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1990, s.301

sektörler, silah alımı, aracı sınıf ve Batı'dan ileri teknoloji alımı gibi nedenlerle hayat pahalılığında meydana gelen artıştan dolayı tepkilidir.<sup>121</sup>

Din kurumu rejimin tam olarak denetimine alamadığı bir kurumdur. Bu sebepler devrimci faaliyetin merkez gücünü oluşturmuştur. Süreç 17 Ocak 1978'de gazetelerde Ayetullah Humeyni'yi eleştiren bir makalenin yayımlanması ile hız kazanmıştır. Makale Humeyni'nin komünist unsurlarla bağlantısı olduğunu ileri sürmüş ve tepki toplamıştır. 3 Ocak 1979'dan 11 Şubat'a kadar süren Bahtiyar hükümetini çöküşünden sonra ulema saflarında bazı çatlaklar su yüzüne çıkmış, Humeyni taraftarları ile Şeriatmedari ve Talegani taraftarları bir ölçüde karşı karşıya gelmiştir. Bir fraksiyon da Ali Şeriatî'nin tavrını benimsemiştir. Ancak, ulemanın Humeyni etrafında ittifak etmesiyle bütünlüklü bir güç oluşmuştur.<sup>122</sup>

İslami aktivizmin İran'da siyasallaşması özgün bir gelişmedir. Şiiliğin din ile siyaseti birleştiren bir gelenekten geldiği ve baskıya uğramış bir mezhep olarak devrimci bir gelenek oluşturduğu söylenebilir. İslam'ı aynı zamanda siyaset olarak görür. Ancak organize bir devrimci tecrübeye de sahip değildir. On ikinci İmam'ın ortada olmayışından ötürü, din adamları önem kazanmışlarsa da, İmam'lar adına tam otorite kullanma yetkileri olmamıştır. Bu nedenle Ayetullah Humeyni'nin 1971'de yazdığı "İslami Hükümet" kitabındaki kavram Şii geleneğinde yeni bir icattır. Devrimden sonra başvurulmasının arkasında da, din adamlarının liderliği garantiye almak istedikleri siyasal koşullar yatmaktadır. Ulema, genel kültürel değişim, hızlı Batı'lılaştırma ve 1950'li ve 1960'lı yıllardaki toplumsal ve kültürel meşruiyetlerini tehdit eden seküler davranışlar karşısında atak bir tavır sergilemek istemiştir. Bu koşullar ulemayı devleti hedef alan muhalefet siyasetine yönlendirmiştir.<sup>123</sup>

---

<sup>121</sup> a.g.e., s.303

<sup>122</sup> a.g.e., s-s, 303-314

<sup>123</sup> Asef Bayat, **Ortadoğu'da Maduniyet**, Çev.Özgür Gökmen-Seçil Deren, 1.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s-s.187-194



Humeyni, son gidişinde Necef'te yeni İslam anayasasının mihenk taşı olacak olan Velayet-i Fakih kavramını tanımlamıştır. Gösterilere katılanların büyük çoğunluğu Humeyni'nin gizli baskılarda yayımlanan fikirlerinin bir kısmından habersizdir. İslam referansı bazı kesimlerce sosyal adaleti destekleyecek bir modernlik inşası olarak, Çarşı'daki muhafazakâr tüccarlara göre şeriat düzenini getirmek olarak değerlendirilmiştir. Devrim sürecinde İslam referansı esnektir ancak, kurumsallaşma ile beraber siyasal katılımlar ayıklanmış ve yeni rejim şekillenmeye başlamıştır.

Şah'ın devrilmesi sırasında yönetimi ele geçiren gruplar farklılık gösterir. 1979 Şubatından Kasımına kadar başbakanlık yapan Mehdi Bazergan gibi liberal Müslümanlar, Çarşı'yı temsil eden tüccarlar, sürgünde bulunan Beni Sadr gibi entelektüeller, Halkın Mücahitleri gibi solcu İslamcılar, Sancabi gibi Musaddık'ın eski yandaşları ve Fedayan gibi köktendinci İslamcı hareketler bir aradadır.<sup>124</sup>

30 Mart'ta yapılan referandumla İran İslam Cumhuriyeti kurulduktan sonra, 3 Ağustos'ta İran'ı resmen İslam Cumhuriyeti yapan yeni Anayasa'yı kabul eden 73 üyeli konsey seçimi yapılmıştır. 5 Kasım 1979'da Bazergan hükümeti istifa etmiş ve referanduma kadar ülkeyi Devrimci Konsey yönetmiştir.<sup>125</sup>

İran İslam Devrimi'nin önemli aktörlerinden biri olan Murtaza Mutahhari, bir konuşmasında İslam Devrimi'nin tahlilini yaparken bu devrimin, kendine has şartlar içinde, kesinlikle kendine özgü ama İslami bir çerçevede yapıldığını, hem dünyevi hem uhrevi hedefleri olduğunu, sınıfsal adaletsizliği önemsediklerini belirtmekte, aynı zamanda hürriyet fikrine değinmekte, devrimi etkileyen faktörlerin birleşerek tek bir faktör haline geldiğini söylemekte, görevlerinin devrimdeki İslami özü korumak olduğunu da ilave etmektedir.<sup>126</sup>

---

<sup>124</sup> Farhad Khosrokhavar, Olivier Roy, a.g.e., s-s.24-26

<sup>125</sup> Oral Sander, **Siyasi Tarih**, 2.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1991, s-s.439-440

<sup>126</sup> Murtaza Mutahhari, **İslam Devrimi**, Çev.Ali Emiroğlu, Pınar Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 1995, s-s.85-91

### 1.1.2. Devrimin İlk On Yılı (1979-1989)

Özellikle 1979'dan 1986'ya kadar olan dönem vaatleri içermektedir. Çeşitli hizipler bu dönemde iktidar içerisinde mücadele halindedir. Her grup diğerini eleştirir. Bu nedenle Başbakan Bazergan (1979), Dışişleri Bakanı Kutbzade (1980), Cumhurbaşkanı Beni Sadr (1981) saf dışı edilmişlerdir. Aşırı radikal muhalefetin Rafsancani'nin çabalarıyla saf dışı edilmesiyle, rejim 1980'li yılların sonlarına doğru belirli bir istikrar kazanmaya başlamıştır. Bu dönemde Hizbullah hareketi devleti İslamlaştırma çabasının ortak adı olarak, İslam Cumhuriyeti Partisi adı altında kurumsallaşmıştır. Kırsal kesimden göç etmiş insanları devrim adına seferber etmiştir. Kasım 1979'daki ABD Büyükelçiliğinin işgali olayında, bu kesimler kullanılmış ve Bazergan istifa etmek durumunda kalmıştır. Hizbullah çatısı altında değerlendirilebilecek bu oluşumlar, Humeyni hareketini pekiştirmiştir. 1988 yılında İran'lıların yaptıkları "sadakat tazeleme" gösterisi bu bağlamda önemlidir.<sup>127</sup>

Böylelikle Humeyni tarafından devrimi desteklemiş olan unsurlar Hizbullah ve devrimci güçler kullanılarak ayıklanmıştır. Devrimin önemli kişilerinden Mutaharri öldürülmüş, Hizbullah'ın muhalefetiyle karşılaşan Beni Sadr İmam tarafından görevden alınmıştır. Dışlanmalar sırasında Hizbullah içerisinde de ayrışmalar meydana gelmeye başlamıştır. 1981'de yeni başkan olarak Hamaney seçilir ve başbakan olarak Mir Hüseyin Musavi'yi atar. Bu ikili 1989'a kadar yönetimde kalmışlardır.<sup>128</sup>

Bu süreçte yeni rejim belirli bir istikrara kavuşmuştur. Humeyni'nin halefi olarak görülen Muntaziri'nin rejimin gözünde saygınlığını yitirmesi ile yeni Rehber olma şansı kalmamıştır. Humeyni'nin 4 Haziran 1989'da ölümünden

---

<sup>127</sup> Farhad Khosrokhavar, Olivier Roy, a.g.e., s-s.26-27

<sup>128</sup> a.g.e., s.28

sonra, Meclis Başkanı Ali Ekber Haşimi Rafsancani Cumhurbaşkanlığı'na, eski cumhurbaşkanı Hamaney ise Rehber'liğe getirilmiştir.<sup>129</sup>

Bu dönem, özellikle İran-İrak savaşının da etkisi ile ideolojik sertliğe sahne olmuştur. Yeni rejimin istikrar kazanma çabaları ve kendi içerisindeki iktidar mücadeleleri, toplumsal gerginliği beslemiş, genç Cumhuriyet'ten hoşnutsuzluklar baş göstermeye başlamış, savaşın da etkisiyle ekonomik koşullar son derece zorlaşmıştır.

### **1.1.3. Rafsancani'nin Cumhurbaşkanlığı Dönemi (1989-1997)**

Rafsancani'nin Cumhurbaşkanı seçilmesi, rejime karşı oluşmaya başlayan hoşnutsuzluklar dikkate alındığında umut doğurmuştur. Bu dönemde Rafsancani liberalleşme politikaları ile rejimi rahatlatmak ve toplumsal memnuniyetsizliği gidermek istemiştir.

Devrimin mimarlarından biri olan ve devrim sonrası İran'ında hemen her önemli kurumda yöneticilik yapan Rafsancani, Humeyni'nin müridlerinden biri idi. İki dönem üst üste Cumhurbaşkanlığına seçildi. Kendine özgü bir bakışa açısına sahip olan Rafsancani, kurulu düzene ve teolojik normlara ters sayılabilecek kültürel ve ekonomik politikalara eğilim gösterdi. Devletin meşruluğunun ve İslami yönetimin devam edebilmesinin, rejimin ekonomik performansına bağlı olduğunu savunmaktaydı. Cumhurbaşkanlığı dönemlerinde, kendi değişim anlayışını hayata geçirebilecek yetkin bir bürokrasi ve güçlü kurumlar oluşturmak için çaba gösterdi.<sup>130</sup>

Rafsancani'nin liberalleşme siyaseti ekonomik alanda da kendisini göstermiştir. Örneğin, riyale çifte kur uygulaması sona erdirilmiştir. Ancak Çarşı'nın ve devrimci kurumların çıkarlarına ters düşen liberalleşme uygulamaları

---

<sup>129</sup> a.g.e., s-s.29-30

<sup>130</sup> Ray Takeyh, **Gizli İran**, Çev.Cem Küçük, Ekvator Yayıncılık, 1.Baskı, İstanbul, 2007, s.51

zaman içerisinde tıkanmış, 1995'te yeniden çifte kur uygulamasına geri dönmüştür.<sup>131</sup> 1992 Nisanındaki Meclis seçimleri ile İran'da İlimliler olarak da tabir edilen Rafsancani yanlıları ile muhafazakârlar arasındaki ayrışma yeni bir yola girmiştir. Seçimlerde kazanan adayların büyük çoğunluğu Rafsancani'yi destekleyen adaylar olmuştur.<sup>132</sup>

1996'ya gelindiğinde, Humeyni'nin ölümünün ardından kimliklerini ve siyasi tasarılarını dile getirmeye başlamış olan Rafsancani ve onu destekleyen kişiler, artık iş dünyası ile bağlantılı kurumlarda, modern iş topluluklarında ve devlet bürokrasisinde önemli yerlere gelmişlerdir. Bu dönemde önemli bir adım atarak Kargozaran-ı Sazandegi (Onarımın Hizmetkârları) isimli kendi gruplarını kurdular. Rafsancani'nin önderliğinde “Yeniden Yapılanmanın Önderleri” ya da “Onarım Hizmetkârları” olarak adlandırılan 16 kişilik grup, o dönemde Tahran'da belediye başkanı olan Gulam Hüseyin Kerbaşçi'nin çevresinde toplanmış liberalleşme yanlısı teknokratlardan oluşmuştur. Kerbaşçi bir din adamı olmasına rağmen ekonomik ve siyasi açılımları savunmuştur. Amaçları; uzmanları kullanmak ve fikirlerin rahat hareket edebildiği bir ortam yaratmaktır. Pragmatik olarak kabul edilen bu hareket, bir görüşe göre demokratik bir toplum yaratmaktan çok, sistemi ekonomik ihtiyaçlarını karşılayabilir hale getirmeyi amaçlamıştır.<sup>133</sup>

Bu hareketin İslam devrimini yumuşatmanın yollarını aradığı söylenebilmektedir. Rafsancani'ye göre devrimin kendini koruyabilmesi rasyonel ve mantıklı politikalara bağlı idi. Humeyni'nin popülist politikalarını, özel girişimi vurgulayarak, yabancı yatırıma ülkeye çekmeye çalışarak aşmaya çalışmışlardır. Pragmatistler ekonomiye odaklanmış olmakla beraber, Sağ'ın totaliter İslam'ına karşı da mücadele etmişlerdir. Kültürel kısıtlamaların gevşetilmesinin ve bazı sosyal özgürlüklerin tanınmasının İran'ın genç nüfusu için

---

<sup>131</sup> Farhad Khosrokhavar, Olivier Roy, a.g.e., s-s.30-33

<sup>132</sup> Marvin Zonis, **İslam ve Demokrasi**, Tüses Yayınları, İstanbul, 1994, s.167

<sup>133</sup> Ray Takeyh, a.g.e., s-s.52-53

bir güvenlik duygusu oluşturacağına inanmışlar, daha istikrarlı bir toplum yapısı amaçlamışlardır.<sup>134</sup>

Yaşanan ekonomik zorluklar Rafsancani'nin seçilmesi dönemindeki popülerlik oranını da etkilemiştir. Çok yüksek enflasyon oranları halkın günlük yaşantısını zorlaştırmıştır. Resmi rakamlar %28,5 gibi oranlardan bahsetmekle birlikte günlük hayata yansıyan oranlar bunun üzerindedir. Ekonomik yaşamda dolar egemen olmaya başlamıştır. Bu dönemde 16 milyon kişilik çalışabilir nüfusun 6 milyonu işsizlikten etkilenmiştir. Düşük ücret bir diğer sorundur.<sup>135</sup>

Pragmatistler güçlü bir endüstriyel ekonomi kurmak istemişlerdir. Ancak İran siyasetindeki oluşumlar bu amaca engel olmuştur. Rafsancani dönemi muhafazakârların güç tabanlarına ters düşmüştür. Özelleştirme, devletin müdahalesinden muaf olabilen bir tüccar sınıfı ifade etmektedir. Modern bir altyapısı olan uyumlu bir ekonomi yaratmak için, hukukun üstünlüğü, personeli teknokratik bir bürokrasi tarafından atanan tek tip bir vergi politikası gibi unsurlar muhafazakârlar için son derece olumsuzdur. Sistemin yabancı yatırıma açılması düşüncesi muhafazakârların tepkilerini çekmiştir.<sup>136</sup>

Öte yandan, bu dönemde İran, diplomaside daha yumuşak bir üslup kullanmış, devrim ihracı fikrinden uzaklaşmıştır. Fakat anti-emperyalizmin ve İslami değerlerin önderi olma konumunda ısrar etmiştir. 1996 Ağustosunda İran'da yatırım yapan Amerikan şirketlerine karşı yaptırımlar getirilmesi, ekonominin zora girmesine sebep olmuştur. Özellikle orta sınıfların zor koşulları devam etmiştir. Siyasal kadrolar ise bu dönemde artık belirli yaşlara gelmiş devrimci kadrolar tarafından tıkanmıştır.

Bu dönemde entelektüel ve sanatsal alan, üretim yapılabilen tek alandır; siyasal ve toplumsal ortam tıkalı durumda kalmıştır. İran'da siyaset sahnesi

---

<sup>134</sup> a.g.e., s.52-53

<sup>135</sup> Paul Balta, **Dünyada İslam**, Çev.Nihal Öno, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1994, s.275

<sup>136</sup> Ray Takeyh, a.g.e., s.54

siyasal partilerden değil, devrimin aktörlerinin 1981'den sonra kurdukları ilişkiler ağından oluşmuştur. Bu ağlar, dini cemaatler, büyük gazeteler, iş ilişkileri, kişisel ve ailevi ilişkilerden örülüdür. Aileler içerisinde bile siyasal karşıtlıklar söz konusu olabilmektedir. Bölgesel kutuplaşmalar da karşıtlıkların bir başka boyutudur.

Ülke çapında bakıldığında, mücahit din adamları çevresinde toplanmış muhafazakâr ve dindar bir kesim bulunmaktadır. Bu kesim kendisini Cemaa-yı Ruhaniyûn-ı Mübariz olarak ifade eder. Sekreteri eski bir Fedayan olan Mehdevi-Kani'dir. Bu topluluğun amacı özellikle İmam Humeyni'nin mirasının korunması için hukukun ve geleneklerin İslamileştirilmesi, devlet aygıtında din adamlarının üstün kılınması, velayetin yani Rehberlik makamının korunması, çok partililiğe ve liberallere karşı mücadele edebilmektir. Muhafazakâr din adamı Natık Nuri'yi 1997 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde desteklemişlerdir.<sup>137</sup>

Mücahit din adamlarından oluşan bir başka cemiyet, Mecma-yı Ruhaniyûn-ı Mübariz, Kerrubi, Muhteşemi Pur ve Kueyniha ile İslami Sol eğilimi temsil etmektedir. İslami Sol aynı zamanda eski başbakan Musavi ve eski Sanayi Bakanı Behzad Nebavi ile daha laik bir temele sahiptir. Bu kişiler o dönemde ekonomide devlet ağırlığından yana olmuşlardır. Bu kesim içerisindeki bazı kişiler ise ekonomide sol görüşleri savunurken, katı İslami radikalizmlerini sürdürmüşlerdir. Örneğin 15. Hordad Vakfı başkanı Senayi, Salman Rushdie'yi öldürecek kişiye günün şartlarına göre artan ödüller vaat etmiştir.<sup>138</sup>

Yine bu dönemde muhafazakâr Çarşı çevreleri, parlamento üyesi Esadullah Bademciyan'ın genel sekreterliğini yaptığı Heyet-i Mu'telife-yi İslami adlı örgüt içerisinde bir araya gelmişlerdir. Grubun lideri, Çarşı'nın temsilcisi Aşgar Oladi, Natık Nuri'yi desteklemiştir. Ekonomik alanda ayrıcalıklardan yararlanan vakıflar, 1997 sonrası süreçte bu grubun tepkisini çekmiştir.

---

<sup>137</sup> Farhad Khosrokhavar, Olivier Roy, a.g.e., s.31

<sup>138</sup> a.g.e., s.32

Bu dönemde medyanın üstlendiği rol, 1997'ye giden süreçte önemli olmuştur. 1997 yılında İran'da çıkan gazete ve dergi sayısı 830'u geçmiştir. Gazete ve dergilerin satış oranları artmıştır. Yine bu dönem Hatemi döneminde liberaller ve muhafazakârlar olarak saflaşacak iki cephenin, kendini belli etmeye başladığı, kutuplaşmanın boy verdiği dönem olmuştur.<sup>139</sup>

Rafsancani dönemine bakıldığında, temel hedeflere ulaşmakta başarısız kaldığı görülebilir. Kamu sektörünün bir kısmının özelleştirilmesine rağmen ekonomi liberalleşemedi ve iç çarpıklıkları giderilemedi. Uluslararası pazardan borç almak İran'ı borç yükü altına sokmuştur. Enflasyonist baskılar ortaya çıkmış, fakirlerle orta sınıflar arasındaki uçurum daha da açılmıştır. Devletin ağır sübvansiyonlarını azaltmaması, petrol pazarının periyodik olarak gerilemesi ve yabancı sermayenin yeterli ölçüde çekilememesi, ilerlemeyi engellemiştir. Reformcu ve ılımlı olmasına rağmen Rafsancani ekonomik olarak durgun ve sosyal olarak bastırılmış bir toplumu yönetmeye çalışmıştır. Fakat Rafsancani döneminin İran'ın uzun vadedeki değişim arayışlarına zemin hazırladığı da söylenebilir.<sup>140</sup>

## 1.2. Hatemi'nin Seçilme Süreci

1993 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Anayasa'da bir değişiklik yapılarak Rafsancani'nin ikinci kez seçilmesi sağlanmış idi. Ardından kendisinden sonra Cumhurbaşkanı'nın kim olacağı tartışmaları İran'da baş gösterdi. Muhafazakâr kanadın adayı Ali Ekber Natık Nuri'nin adı bu dönemde öne çıkmakta idi. Natık Nuri ve taraftarları yaklaşık iki yıl öncesinden seçim çalışmalarına başlamışlardır. Girilen seçim ortamında Rafsancani yanlısı "G-6" ve ulemanın sol unsurları, Natık Nuri'ye karşı bir aday arayışına girişmişlerdi. Farklı adaylar çıkaramayan bu gruplar ortak aday arayışına yönelmişlerdir. İlk planda eski başbakan Mir

---

<sup>139</sup> a.g.e., s-s.30-33

<sup>140</sup> Ray Takeyh, a.g.e., s.55

Hüseyin Musavi'nin adı öne çıkmıştır. Rüşvete, yolsuzluğa bulaşmamış geçmişi Musavi'yi öne çıkarıyordu. Ancak Musavi adaylık teklifini muhafazakâr baskılardan ötürü reddetti. Bunun üzerine sol-liberal koalisyon, ulemanın sol-radikal kanadının örgütü olan Mecma-yı Ruhaniyûn-u Mübariz (Milan Din Adamları Birliği) üyesi, eski Kültür ve İslami İrşad bakanı Muhammed Hatemi'yi aday olmaya ikna etmiştir.

1996'daki 5. Meclis seçimleri, çelişkiler barındıran gelişme süreci içerisindeki İran toplumunun meşruiyetçi ve rasyonelleştirici eğilimlerini ortaya koymuştur. Bir rasyonelleşme ve bürokratikleşmeden söz edebilecek olsak da bunun çizgisel olduğu söylenememektedir. Sonuçta bu belirsizlik "Onarım Hizmetkârları"ın seçim yazgılarına yansımıştır. Siyasal bir grup olarak bir açıdan başarısız olmuşken, bu onların siyasal yenilikçi bir hareket olarak da yenildikleri anlamına gelmez. Savundukları fikirler yankısını bulmuş, kendilerini meşru birer sorun olarak ortaya koymuşlardır. Bir yıl sonra 13 Mayıs 1997'deki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin beklenmedik biçimde sonuçlanması, bu gerçeği açığa çıkarmaktadır.<sup>141</sup>

Ocak ayında adaylığı belli olan Hatemi, bağımsız bir aday olarak ortaya çıktı, ama gerçekte iki grup tarafından desteklenmekte idi. Ancak, sisteme hâkim olan unsurlar, Rafsancani dışarıda tutulursa, genel itibari ile Natık Nuri'yi desteklemekte idiler. Natık Nuri aynı zamanda Meclis başkanı olmasının verdiği güç ve imkânları kullanarak, propagandasını geniş ve rahat bir şekilde gerçekleştirdi. Öte yandan Rehber Hamaney de Natık Nuri'yi desteklemekteydi.

Genel ortam Hatemi'nin seçilmesini engelleyebilecek nitelikte idi. Özellikle Ensar-ı Hizbullah grubu Hatemi'nin seçilmesi ihtimaline karşı engelleme çabalarında bulunuyordu. Ancak engelleme çabaları tam da Hatemi'nin

---

<sup>141</sup> Fariba Adelhah, **İran'da Modern Olmak**, Çev.İsmail Yerguz, Metis Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2001, s.137



vurguladığı kanun hâkimiyetinin sağlanması fikrini daha fazla öne çıkarıyor, daha da çekici kılıyordu.<sup>142</sup>

Seyyid Muhammed Hatemi, 23 Mayıs 1997’de (İran’da kullanılan hicri takvime göre 2 Hordad 1376) yapılan ve %88’lik bir katılım oranı ile gerçekleşen Cumhurbaşkanlığı seçimlerini, geçerli oyların %69,63’ünü alarak kazandı. Pek çok çevre için sürpriz niteliği taşıyan bu sonuçlarla İran’da yeni bir dönem başlamıştır. Tüm koşulların muhafazakâr aday Natık Nuri’yi desteklediği bir ortamda, Hatemi’nin açık farkla seçimleri kazanması, İran’da rejimin yapısına dair yeni umutlar doğmasını sağlamıştır.<sup>143</sup>

### **1.3. Hatemi’nin Zaferini Destekleyen Unsurlar**

#### **1.3.1. Rafsancani ve G-6 Grubu’nun Desteği**

Muhammed Hatemi, kurulu düzenin iktidar merkezlerinden gelen güçlü engellemelere rağmen seçimleri kazanmıştır. Bu engelleri aşabilmiş olmasındaki etkenlerin başında Rafsancani’nin ve ona yakın duran G-6 Grubu’nun desteği vardır. Hatemi’ye seçim kazandıran zemin ve koşullar Rafsancani döneminde oluşturulmuştur. Hatemi’nin üyesi olduğu radikal-sol ulemanın örgütü olan MRM’nin bu zaferi sağlayacak kadar bir gücü bulunmamaktadır. Halkın Hatemi’ye desteği G-6 tarafından sağlanmıştır.

G-6 hareketi, bir elitler hareketi olarak görülebilir. Bu hareket elitler hareketi olmakla beraber halkın desteğini kazanmış olduğu, o tarihe kadar bilinmektedir. Natık Nuri’nin başkanı olduğu Meclis’in 1996’da yapılan seçimlerinde G-6 girdiği liste ile pek başarılı olamamışsa da, bu başarısızlık, halkın Meclis’ten değişime dönük bir beklentisinin olmamasıyla açıklanabilir. Natık Nuri halka

---

<sup>142</sup> Sami Oğuz, Ruşen Çakır, a.g.e., s-s.67-77

<sup>143</sup> a.g.e., s.75

hiçbir şekilde değişim ümidi verememekte idi. Bu nedenle Cumhurbaşkanlığı seçiminde de başarısız olduğu görülmüştür.<sup>144</sup>

Hatemi'nin kampanyası son derece profesyonelce yürütülmüştür. Onarımcıların ve sol ittifak yanlılarının birlikteliğinden ustaca yararlanılmıştır. Ali Ekber Haşimi Rafsancani'nin üçüncü kez aday olma ihtimali 1996'da Anayasa tarafından yasaklanmıştır. Musavi'nin aday olmaktan vazgeçmesi de Hatemi'nin kampanyasının dinamik bir biçimde yürütülmesini kolaylaştırmıştır.<sup>145</sup>

Cumhurbaşkanlığı makamı, etkisi ve yetkisi çok daha yüksek bir makamdır. Değişim yanlılarının desteği, Hatemi'nin adaylığını başarıya ulaştırmıştır. Rafsancani'nin Onarım Hizmetkârları hareketinde önemli payı bulunan Kerbaşçi de, Hatemi'yi desteklemiştir. Kerbaşçi, ülke çapındaki yüzlerce seçim karargâhında bir parti gibi çalıştıklarını açıklamıştır. Bu destek genç ulema içerisinde Hatemi'ye belirgin bir destek olduğunu da ortaya koymaktadır. Nitekim Hatemi, Şii ulemanın Kum dışındaki iki önemli merkezi olan İsfahan ve Meşhed'de de yüksek oranda oy almıştır. Hatemi'nin, Şii dini çevrelerdeki ünü ve ulema içerisinde sağlam bir yerinin olması da desteğini artırmıştır. Rafsancani'nin aday olma ihtimalinin ortadan kalkması, Mir Hüseyin Musavi'nin adaylıktan çekilmesi gibi unsurlar, Hatemi'yi güçlendirmiştir.<sup>146</sup>

### **1.3.2. Toplumsal ve Ekonomik Beklentiler**

Hatemi, kentli kimliğe sahip bir siyasetçidir. Farsça'yı bütün orta sınıfların anlayacağı ölçüde Tahran lehçesi ile konuşmaktadır. 10 yıl süren Kültür Bakanlığı sırasındaki uygulamaları ile kültür ve sanat çevrelerinde, aydınlar nezdinde ve şehirli orta sınıfın gözünde itibar kazanmıştır. Baskıcı politikalardan bıkan kesimler değişim ümidi yaratan Hatemi'ye sempati ile bakmışlardır.

---

<sup>144</sup> a.g.e., s.78

<sup>145</sup> Fariba Adelhah, a.g.e., s.137

<sup>146</sup> a.g.e., s.137

Toplumda, Hatemi'nin kültür üzerindeki aşırı muhafazakâr baskıları kaldırabileceği beklentisi doğmuştur. Hatemi, rejimle sorunlu olan kesimlere de hoşgörü mesajı verebilmiştir. Rejim dışında kalan kesimlerin taleplerini siyasi sürece dahil etmiştir.

Genç kitlenin, Hatemi'ye verdiği destek, kazanılan zaferin en önemli nedenlerinden biri olmuştur. Siyaset ve yönetimle alakası olmayan genç kesimler dahi, yarattığı değişim ve açıklık umudundan ötürü, Hatemi'nin seçim kampanyasında aktif olarak çalışmışlar ve net bir destek vermişlerdir. Devrim'den sonra yetişen kuşaklar 1997'ye gelindiğinde nüfusun yarısından çoğunu oluşturmuştur ve İran çok genç bir nüfusa sahiptir. Gençliğin sosyal ve kültürel beklentileri, siyasal süreçlerde taleplerinin karşılık bulması beklentileri, Hatemi'yi güçlendirmiştir. Nitekim Hatemi, özellikle gençlerin sorunlarına çare bulmayı vaat etmiştir. Hatemi'nin kazanması, toplumun değişim özlemi, aşırı radikallik karşısında daha ılımlı yaklaşımlara meylettği şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca Hatemi, bilinen retorikten farklı olarak ilk defa “ulusal çıkarlar” tabirini kullanmış, daha açık bir dış politika izleyeceğinin işaretlerini vermiştir.<sup>147</sup>

Öte yandan, İran toplumu, ekonomik açıdan da devrim ve savaş yıllarından, onarım cihadı dönemindeki ekonomik koşullardan da yorgun düşmüştür. Yoksulluk ve ekonomik zorluklar Şah zamanındakinden de yüksek boyutlara ulaşmıştır. Zengin ve fakir kesimler arasındaki uçurum daha da belirgin hale gelmiştir. Ortalama işçi ve devlet memuru ücretinin 70-80 dolar düzeyinde olduğu, güneydeki Büyük Pazar'da bir işçinin ayda 40 dolar ücretle çalıştığı dönemde, Tahran'ın zengin kuzey kesimlerinde lüks bir yaşam devam etmekte, bir dairenin fiyatı milyon dolarlardan başlamaktadır. Özellikle gençler arasında işsizlik oranı çok yüksek hale gelmiştir. Tüm bu olumsuz ekonomik koşullar karşısında Hatemi, ekonomik büyümenin yanı sıra sosyal adalet vaat etmiş, yoksul kesimlerden ve ücretlilerden de destek bulabilmiştir.<sup>148</sup>

---

<sup>147</sup> Sami Oğuz, Ruşen Çakır, a.g.e., s-s.83-86

<sup>148</sup> a.g.e., s-s.83-86

İran’da devrim sonrasında ortaya çıkmaya başlayan yeni orta sınıf, aynı zamanda yeni talepler dile getirmeye başlamıştır. Yeni orta sınıf yeni bir siyasi güce dönüşmek istemiştir. Belirli bir birlik beraberlik oluşturamayan bu toplumsal sınıfın unsurları, kendilerini reformcu söylemlere yakın hissetmişlerdir.<sup>149</sup> Hatemi’nin seçilmesi döneminde, Rafsancani döneminde ortaya çıkan ekonomik liberalleşme söyleminin yanı sıra, siyasal liberalleşme daha fazla belirginlik kazanan bir söylem olmuştur. En çok kullanılan kavramlar; “hukukun üstünlüğü”, “sivil toplum”, “katılım” ve “özgürlükler” gibi demokratik çağrışımları olan kavramlar haline gelmiştir. Bu kavramların halkın beklentilerine dönük yüzüne bakılacak olursa, kısıtlamaların azalması, siyasal örgütlerin ve yayın organlarının daha rahat hareket edebilmeleri, arama ve gözaltı gibi baskıcı uygulamaların azalması istekleri ortaya çıkmaktadır.<sup>150</sup>

İran’lı yazar Alirıza Alevitebar, 23 Mayıs 1997’de Hatemi’nin seçimleri kazanmasını, siyasal olarak reformcu hareketin bir patlama yaşamasına bağlamaktadır. Yazara göre bu hareket devrimden itibaren geçen yaklaşık yirmi yıl içerisinde toplumsal yapıda meydana gelen önemli değişikliklerle açıklanabilir. Hızlı kentleşme, buna bağlı olarak artan eğitimli insan sayısı, hayat tarzlarında meydana gelen değişimler, yeni ve farklı talepleri gündeme getirmiştir. Diğer yandan sınıfsal yapıda değişimler olmuş, daha alt sınıflara ve toplumsal çevreye mensup ve geleneksel kesimler ülkenin karar mekanizmalarına bu süreçte katılma imkânı bulmuşlardır. Ayrıca çok yoğun bölgesel göçler yaşanmıştır. Ekonomik zorluklar ve özellikle savaş yıllarının etkisi, göç hareketlerinde kendisini göstermiştir. Bir diğer değişiklik de kadınların iş yaşamına katılımındaki artıştır. Geleneksel ve kapalı çevrelerden kadınlar, devrimin oluşturduğu yeni toplumsal şartlara duyulan güven sayesinde iş hayatına girebilmiş ve eğitim almışlardır. Bütün bu faktörlerle birlikte çok geniş çaplı bir toplumsal değişim yaşanmış, bu değişim yeni bir söylem ve yeni talepler geliştirmiştir.<sup>151</sup>

---

<sup>149</sup> Hüseyin Beşiriye, a.g.e., s-s.123-125

<sup>150</sup> Fulya Atacan, a.g.e., s.67

<sup>151</sup> Cihan Aktaş, **Dünün Devrimcileri Bugünün Reformistleri**, Kapı Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2004, s-s.6-8

## 2. HATEMİ DÖNEMİ REFORM HAREKETİ

### 2.1. Hatemi'nin Reform Programı

İran'da devrimle kurulan İslami rejim, aşamalı olarak, kişilerin gündelik hayatlarına dair bir takım yeni kural, sınır ve yasaklamalar getirmiştir. Kadınlara örtünme (hicap) zorunluluğu, alkolün yasaklanması, her tür müziğin, yabancı filmlerin yasaklanması bu cümledendir. Ayrıca ülke içerisinde her türlü kültür-sanat üretimi sansüre tabi tutulmuştur. Ancak zaman içerisinde, özellikle Rafsancani döneminden başlayarak toplumda yasakları aşındıran davranışlar daha fazla yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Tesettür şartı uygulamada gevşetilmiştir.<sup>152</sup>

Devrimin yasakları karşısında gittikçe artan fiili ihlaller, toplumun bu yasaklardan hoşnutsuzluğunun da belirtisidir. Gerek ekonomik gerekse sosyal koşullardan duyulan memnuniyetsizliğin, Hatemi'nin seçim başarısında büyük payı bulunmaktadır. Değişim umutlarıyla iktidara gelen Hatemi, reform vaat etmiş ve 2 Hordad Cephesi adı verilen grupla birlikte, topluma değişim mesajları vermiştir.

Aslında bir din adamı olan Hüccetülislam Seyyid Muhammed Hatemi, geçmişinde de demokrat ve ılımlı eğilimleri ile tanınmış, kültür-sanat çevrelerine ve basına liberal tavırlarla yaklaşmıştır. Hatemi'nin programının da temel eksenini ekonomik olmaktan çok siyasal liberalleşmeye dayanmaktadır. Hatemi'ye seçim kazandıran programa göre İran İslam Cumhuriyeti anayasası ülke yönetiminde asıl söz sahibinin halk olduğunu söylemektedir. Bu ilkenin gerçekleşmesi için öncelikle düşünce, ifade ve örgütlenme özgürlüğünün sağlanması gerekmektedir. Bu da hukukun üstünlüğü ile mümkün olacaktır. Reform hareketinin sık kullandığı deyimlerden biri olarak “siyasal gelişme”, halkın yönetime katılımını

---

<sup>152</sup> Sami Oğuz, Ruşen Çakır, a.g.e., s-s.109-112

sağlayacak doğrultuda sivil toplumun güçlenmesini, siyasal örgütlenmenin gelişimini ve basının güçlenmesini içermektedir. Bu çerçeveden bakıldığında Hatemi'nin programı rejime bütünüyle karşı çıkmamaktadır. Nitekim Hatemi, Humeyni'ye ve Velayet-i Fakih ilkesine bağlı olduğunu ifade etmiştir. Hatemi'ye göre Anayasa, İran'ın dünya ile uyumlu, Batının olumlu değerlerini benimseyen, halk egemenliğine dayanan bir "dini demokrasi" haline gelmesine imkân vermektedir.

Muhammed Hatemi, 30 Ekim 1997'de Yezd Eyaleti Cumhurbaşkanlığı Seçimleri Düzenleme Merkezi üyeleri ile görüşmesinde yaptığı konuşmada, halk egemenliği hakkındaki görüşlerine ilişkin şunları söylemektedir:<sup>153</sup>

*“Tüm kişiler ve tüm eğilimler saygıdeğerdir. Önemli olan, olan bitenin doğru tahlil edilmesidir. Bence toplumumuzun canlılığı bu seçimlerde ortaya çıkan ve tecelli eden bir gerçektir. Millet egemenliğinden söz ettiğimiz zaman, halkın bir yıl boyunca bir ya da birkaç kez sandıklara gidip oy kullandıktan sonra evlerine dönmelerini kastetmiyoruz. Belki bu katılımın devamlı ve sürekli olması gerek. Bazı kimseler, 'Nihayetinde halk ortaya çıkıp yetkilileri seçiyor, sonra da kendi işine bakıyor ve yetkililer de görevlerini yerine getiriyor; dört sene sonra halk tekrar gelip aynı kişileri ya da başkalarını seçiyor' diyebilirler. Eğer halk egemenliği ve katılımının sadece bununla sınırlı olduğunu düşünüyorsanız yanlıyoruz. Devlet halkın iradesinden kaynaklanıyor ve yüce İmam'ımızın temsilcisi olduğu İslam dini, halka böyle bir hakkı resmen tanımıştır. Halkın egemenlik hakkı, Allah'ın egemenlik hakkına aykırı değil, belki onun içindedir. Anayasa'mızda egemenliğin Allah'a ait olduğu ve Allah'ın da halkı kendi kaderine egemen kıldığı açık bir dille ifade edilmiştir. Bunlar slogan değil, Anayasa'mızın özüdür. İslam Cumhuriyeti'nin teorik temeli olan Anayasa'da, milli egemenlik ilkesi yer almıştır.”*

---

<sup>153</sup> Sami Oğuz, **Gülümseyen İslam**, Çev.Nazila H. Nejad, 1.Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2001, s-s.36-37

Konuşmalarındaki kendi ifadelerinden de anlaşıldığı üzere Hatemi, İslam Cumhuriyeti'ne, Rehber'lik makamına, Rehber'in İslam'ı temsil yetkisine bağlılığını ifade etmekle birlikte, rejim için yeni sayılabilecek “milli egemenlik” kavramını kullanmaktadır. Bu yaklaşım, İslam Cumhuriyeti'nin teokratik yapısına karşı, kendine özgü bir biçimde demokrasiyi de içeren yeni bir model arayışı olarak da okunabilir.

Reform programı, siyasal alanın genişletilmesini, engellenmiş olan siyasal aktörlerin faaliyet gösterebilmelerini, siyasal ve kültürel alanda çoğulculuğu hedefliyordu. Bu hedef aynı zamanda muhafazakâr güçlerin devlet aygıtında ve siyasal alandaki hâkimiyetlerinin sınırlandırılması anlamına geliyordu ve dirençle karşılaşması kaçınılmaz görünüyordu. Böylelikle Hatemi iktidarından itibaren artan bir şekilde, İran'ın siyasal gündemini reformcu-muhafazakâr cepheleşmesi oluşturmuştur.

Öte yandan reformcu cephe içerisinde reform politikalarının sınırları konusunda da tartışma ve ayrışmalar yaşanmıştır. Devlet kurumlarına yansıyan tüm kutuplaşmalar, rejimin yapısında içkin olarak bulunan Cumhuriyet – İslam Devleti çelişmesini akla getirmektedir. Seçimle belirlenen kurumlarda reformcular ağırlık kazanmışken, atamayla belirlenen kurumlarda muhafazakârlık ağırlıktadır. Tüm kurumların üzerinde ise Rehber'in denetimi vardır ve muhafazakâr ulema kurumlar üzerinde etkindir.<sup>154</sup>

---

<sup>154</sup> Fulya Atacan, e.g.e., s.69

Genel bir değerlendirme yapıldığında reform hareketinin ilkelerini ve bakış açısını şu şekilde özetlemek mümkündür:<sup>155</sup>

- *Politik rasyonalizasyon, ekonomik gelişmenin ön koşuludur*

Politik kurumlar, rasyonel ve yasal bir çerçevede hareket etmelidir. Herkes, istisnasız olarak hukuk karşısında eşittir. Sosyal, politik ve ekonomik gelişme için yasal çerçeve zorunludur. Tartışmalar şiddetten uzak olarak çözümlenmelidir.

- *Sivil toplumun kurumsallaşması*

Montesquieu'ye göre erdem bir cumhuriyet rejiminin temelidir. Güçler ayrılığı ile, şeffaflık ve entegrasyon sağlanır. Güçler ayrılığı, bir gücün tekeline engel olur. Sivil toplum kendi alanında özgür olmalı, üniversite, basın ve partiler toplumun gelişimine katkıda bulunmalıdır. Yeni bir kamusal alan gelişmelidir. İranlılar kendi dönüşümlerini sağlamalı ve devletle kurumsal ilişki içerisinde gelişen bir sosyal bütünlük kurmalıdırlar.

- *Meclis'in güçlendirilmesi*

Meclis, toplumun devletle ilişkisini sağlayan en büyük ve yegâne semboldür. Halkla hükümet arasında interaktif ilişki alanıdır. Toplumun beklentilerini yansıtan bir Meclis, saygı duyulan yasaların ortaya çıkmasında etkindir. Yasaların oluşumunda mutabakata dayanmak gerekmektedir.

- *Toplum katılımının sağlanması*

Toplum yönetimde doğrudan etkisi olduğuna ve oyların değerine inanmalıdır. Kamusal yabancılaşma ve kadercilik, demokratik gelişimin önünde engeldir.

---

<sup>155</sup> Ali M. Ansari, **Iran Islam and Democracy**, 2.Baskı, Chatham House, London, 2006, s-s.114-116



- *Desantralizasyon – Adem-i Merkeziyet*

Güç, merkezi olmamalıdır, dağıtılmalıdır. Yerel unsurlara daha fazla yetki verilmelidir. Bu gücün tekelleşmesini de engelleyecektir. Pek çok açıdan bu konu Şah dönemi İran'ının da en önemli sorunlarından biri olmuştur.

- *Kişi hakimiyetinin kırılması*

Güç, kişisel olmamalıdır ve kurumsallaşmalıdır. Kurumlar vasıtasıyla somutlaşmalıdır, kişisel önceliklere tabi olmamalıdır.

- *Din, demokrasiyi destekler*

Yeniden tanımlanmış ve yeniden hayatıyet kazandırılmış bir İslam, sosyal ve kültürel bütünleşmeyi destekleyecek ve bu uzlaşma, demokrasinin uygulanabilirliğini mümkün kılacaktır. Nitekim, Alexis de Tocqueville, Hıristiyanlığın Amerikan demokrasisinin kurucu unsurlarından olduğunu belirtmiştir. İslam erdemin temellerini besler, kişisel fiillere rehberlik eden bir değerler sistemidir.

- *Ekonomik yeniden yapılanma*

Belirli bir oligarşinin ihtiyaçlarına hizmet etmek üzere organize olmuş bir ekonomik yatırım, toplumsal fayda açısından boş bir çabadır ve eşitsiz zenginlikler yaratır. Ticaretten endüstriyel kapitalizme yönelmelidir. Girişimci ruh desteklenmelidir. Ekonomik çoğulculuk, politik çoğulculuğun temelidir.

- *Toplumun yeniden bütünleşmesi*

Yeni idare anlayışı, toplumsal ilişkileri karşılıklı saygı üzerine kurmalıdır. İran toplumu politik ve sosyal olarak olgunlaşmıştır; her konuda diyalog mümkün ve gereklidir. Batı ile diyalog, Batı'ya bağımlılık anlamına gelmemektedir. İyi ilişkiler kurmak, yabancı yatırımı ve fikir teatisini kolaylaştıracaktır.

Genel ilke ve amaçlara bakıldığında Hatemi ve taraftarlarının oluşturdukları reform hareketinin, rejime demokratik bir içerik kazandırmak istediği söylenebilir.

Hatemi bu anlayış içerisinde, 1997-2005 yılları arasında iki dönem Cumhurbaşkanı olarak iktidarda kalmış, tüm etkileri ve yankılarıyla reformcu hareket, İran siyasal yaşamında ayrı bir yer tutmuştur.

## 2.2. Reform Hareketi Koalisyonu

İran Anayasası, 26. Maddesi ile, parti, dernek, İslami veya dini azınlıkların siyasi veya mesleki birliklerinin kurulmasına imkan vermektedir. Bu konuda örgütlenmelerin nasıl yapılacağına dair yasa 1981’de Meclis tarafından onaylanmasına rağmen 1989’a kadar uygulamaya konulamamıştır. Yasa gereği herhangi bir örgütün faaliyete geçebilmesi için İçişleri Bakanlığı’nda kurulan “10.Madde Komisyonu”ndan izin alması gerekmektedir. Hatemi’nin Ağustos 1997’de işbaşına geçmesine kadar bu komisyon toplam 39 parti veya derneğe izin vermiştir. Hatemi sonrası Ocak 2000’e kadar ise bu sayı 103’e kadar çıkmıştır.

İran’da Şah’lık döneminde siyasi parti faaliyetleri yasaklanmıştır. Devrimin ilk yıllarında da siyasi parti tabiri Batı emperyalizmini çağrıştıran bir terim olarak görülmüştür. Muhafazakâr kanadın elinde bulundurduğu imkânlarla ve son üç yılda uğradığı yenilgilere rağmen parti kurma girişiminde bulunmaması bu anlayış ile açıklanabilir. Modern birer kurum olan siyasi partilerin, İran siyasal yaşamında egemen olan ulema ve onun örgütlenmelerini aşındıracağı düşünülmüştür. Reformcular ise, parti olgusunu bir imkân olarak değerlendirmişlerdir. Bütün kanatlarıyla geniş ve farklı parti örgütlenmelerine gitmişlerdir. Muhafazakâr ulemanın siyaset üzerindeki egemenliğini kırmak istemişlerdir. Ayrıca reformcular Meclis seçimleri, Meclis içi grupların oluşumu ve Başkanlık Divanı seçimlerinde sergiledikleri tavırla da partileşme kararlılıklarını göstermişlerdir.<sup>156</sup>

İran’da devrimden sonra kurulan İslami Cumhuriyet Partisi, 1989’da feshedildikten sonra siyasi parti olarak bir örgütlenme kalmamıştır. Sağ ve sol ulema örgütleri, İran Özgürlük Hareketi ve İran Devriminin Mücahitleri Örgütü,

<sup>156</sup> Sami Oğuz, Ruşen Çakır, a.g.e., s-s.181-184

İslami Dernekler Topluluğu gibi yapılar, dernek benzeri oluşumlardır. 1989'dan sonra ise uygulanan siyasi partiler yasasına dayanarak siyasi örgütlenmelere gidilmiştir.

Reformcu hareketin toplumsal dinamiklerine bakıldığında, hiyerarşik yapısının fikri ve siyasi önderliğini, geleneksel sol grupların içinden çıkan Militan Din Adamları Birliği ve İslam Devrimi Mücahidleri Derneği'nin yaptığı görülmektedir. Karşılarında yer alan muhafazakâr kesimin önderliğini ise Militan Din Adamları Topluluğu yapmıştır.<sup>157</sup>

23 Mayıs Cephesi ya da Reform Cephesi denen siyasi hareket, kendi içerisinde çeşitli örgütler barındırmaktadır. Bu cephe Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Hatemi'yi desteklemiş, ardından Belediye Meclisi ve son Meclis seçimlerinde geniş bir koalisyon olarak ortak adaylarla seçime girmişlerdir. Bu koalisyonu oluşturan 18 parti, grup ve dernek şunlardır:<sup>158</sup>

- Militan Din Adamları Birliği  
(Mecma-yı Ruhaniyun-u Mübariz)
- İslami İran Katılım Cephesi  
(Cephe-yi Müşareketi İran-ı İslami)
- İran Yeniden Onarım Partisi  
(Hizb-i Kargozarani Sazandegi-yi İran)
- İslami İş Partisi  
(Hizb-i İslamiyi Kar)

---

<sup>157</sup> Hüseyin Beşiriye, a.g.e., s.139

<sup>158</sup> Sami Oğuz, Ruşen Çakır, a.g.e., s-s.181-184

- İslami İnan Dayanışma Partisi  
(Hizb-i Hembestegiyi İnan-ı İslami)
  
- İnan İslam Devriminin Mucahitleri Örgütü  
(Sazıman-ı Mucahidin-i İngilab-ı İslamiyi İnan)
  
- Birliği Güçlendirme Bürosu  
(Defteri Tahkimi Vahdet)
  
- İşçi Evi  
(Haney-i Karger)
  
- İslami İnan Öğretmenler Birliği  
(Encümen-i İslamiyi Muallimani İnan)
  
- İslami Üniversite Öğretim Üyeleri Birliği  
(Encümen-i İslamiyi Müderrisini Danışgahha)
  
- İslami İnan Mühendisler Birliği  
(Encümeni İslamiyi Mühendisani İnan)
  
- İnan Tıp Dernekleri Birliği  
(Encümeni İslami Cameye Pezeşki İnan)
  
- Sanayi Yöneticileri Birliği  
(Encümeni Müridani Sanaye)
  
- Meclis İmamın Çizgisindeki Milletvekilleri Birliği  
(Mecam-yı Nemayendeganı Hattı İmamı Meclisi Şurayı İslami)

- Meclis Milletvekilleri Birliği  
(Mecma-yı Nemayendeganı Edvarı Meclisi Şurayı İslami)
  
- İmamın Çizgisindeki Güçler Koalisyonu  
(Macma-yı Niruhayı Hattı İmam)
  
- İslami Kadınlar Birliği  
(Mecma-yı İslamiyi Banovan)
  
- İslam Cumhuriyeti Kadınlar Derneği  
(Cemiyeti Zenanı Cumhuri İslami)

Bu oluşumlar içerisinde, reform hareketi açısından en etkin olanlarına, daha yakından bakmak gerekmektedir.

### **2.2.1. İran Yeniden Onarım Partisi (Hizb-i Kargozaran-ı Sazandegi-yi İran)**

Koalisyonu oluşturan örgütler içerisinde en önemlilerinden biri olan İran Yeniden Onarım Partisi, İran’da 1989 sonrası ilk ciddi partileşme girişimi olarak 1996’daki liberal G-6 grubu ile başlamıştır. Rafsancani’nin sivil politika kurmaylar topluluğu görünümündedir. Daha sonraları Kargozaran-ı Sazandegi adını almıştır. Parti haline gelmesi ise Hatemi’ye destek verdiği sıradadır. Ardından Hizb-i Kargozaran-ı Sazandegi-yi İran adıyla partileşmiştir. Genel Sekreterliğine Gulamhüseyin Kerbasçi seçilmiştir. 2000’lere kadar 23 Mayıs Cephesi içerisinde yer almıştır. Parti kendisini İran ortadireğinin partisi olarak tanımlamaktadır.<sup>159</sup>

---

<sup>159</sup> a.g.e., s.184

### **2.2.2. İşçi Evi (Hane-yi Karger)**

Devrimden sonra oluşan İslami İşçi Derneklerinden doğmuştur. 5 Ocak 1991’de İşçi Evi adıyla resmi olarak kayıtlı faaliyete başlamıştır. İşçi sorunlarını faaliyetlerinin merkezine almıştır.<sup>160</sup>

### **2.2.3. İslami İş Partisi (Hizb-i İslami-yi Kar)**

Kurucuları İşçi Evi çevresinden gelmekle beraber, merkez liberal sağa daha yakın kişiler tarafından 25 Ocak 1999’da kurulmuştur. Rafsancani’ye yakın bir oluşumdur. Muhafazakârları sert biçimde eleştirmişlerdir. Muhafazakârların egemen oldukları 5. Meclis’in çıkardıkları yasaya muhalefet etmişlerdir. Söz konusu yasa beşten az işçinin çalıştığı iş yerlerinin İş Yasası kapsamı dışında kalmasını öngörmekte idi. Muhalefetleri başarısız kalmış ancak işçiler arasında destek bulmalarını sağlamıştır.<sup>161</sup>

### **2.2.4. İslami İran Dayanışma Partisi (Hizb-i Hembestegi-yi İran)**

11 Temmuz 1998’de kurulmuştur. Kurucuları arasında milletvekilliği yapmış kişiler, çeşitli dernek üyelerinin yanı sıra ABD’nin Tahran büyükelçiliğini basan öğrencilerin sözcüsü olan İbrahim Askerzade de bulunmaktadır. Genel Sekreteri Muhammed Rıza Rahçemeni’dir.<sup>162</sup>

### **2.2.5. İran İslam Cumhuriyeti Kadınlar Derneği (Cemiyet-i Zenan-ı Cumhuri İslami İran)**

3 Temmuz 1989’da kurulmuştur. Kurucuları arasında Humeyni’nin kızı dahil aile çevresinden kadınlar bulunmaktadır. Kadın haklarını İslami ilkeler

---

<sup>160</sup> a.g.e., s.185

<sup>161</sup> a.g.e., s.186

<sup>162</sup> a.g.e., s.187

çerçevesinde savunmayı ve kadınların toplum içerisindeki durumlarını iyileştirmeyi hedeflemiştir. Genel Sekreterliğini Zehra Mustafavi yapmıştır.<sup>163</sup>

### **2.2.6. İslami Kadınlar Birliği (Mecma-yı İslami Banovan)**

21 Aralık 1998'de kurulmuştur. Kerrubi'nin eşi ve 5. dönem Tahran milletvekili Fatıma Kerrubi, Süheyla Celoderzade ve Suzan Seyf tarafından kurulan derneğin Genel Sekreterliğini de Fatıma Kerrubi yapmıştır.

### **2.2.7. Birliği Güçlendirme Bürosu (Defter-i Tahkimi Vahdet)**

Üniversitelerde örgütlenmiş olan İslami öğrenci derneklerini bünyesinde toplamıştır. Gençliğin sesine yer vermesi bakımından 23 Mayıs Cephesi içerisinde çok önemli bir yere sahip olmuştur. Hatemi'nin seçim kampanyasında da önemli rol oynamıştır. 1999 Temmuz'undaki öğrenci gösterilerinin ardından büyük tutuklamalarla karşılaşmıştır.<sup>164</sup>

### **2.2.8. İslami İran Katılım Cephesi (Cephe-yi Müşareketi İrani İslami)**

Bu oluşum, 1989'dan sonra kurulup ülke çapında seçimle belirlenmiş delegelerin katılımı ile genel kongresini yapan ilk siyasi örgüt olmuştur. Parti olmak yerine cephe şeklinde örgütlenmeyi tercih etmişlerdir. Katılım Cephesi büyük ölçüde, 1997 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Hatemi'nin büro, seçim merkezleri ve karargâhlarında doğmuştur. Reformcu kanadın solundaki hemen bütün önemli örgütleri kapsamıştır.<sup>165</sup>

---

<sup>163</sup> a.g.e., s.187

<sup>164</sup> a.g.e., s.188

<sup>165</sup> a.g.e., s.188

### 3. HATEMİ DÖNEMİ REFORM HAREKETİNİN TEMEL AKTÖRLERİ

#### 3.1. Muhammed Hatemi

Muhammed Hatemi, Erdekan kentinde 1943'te dünyaya gelmiştir. Dini eğitimine İsfahan Medresesi'nde devam etmiştir. Felsefe eğitimi almış, ardından Kum Medresesi'nde içtihat eğitimine devam etmiştir. Humeyni'nin yakın çevresinde bulunmuştur. Arapça, İngilizce ve Almanca bilen Hatemi, üniversitelerde ders de vermiştir.<sup>166</sup>

Hatemi, kişiliğinde İran toplumunda var olan ikilikleri bir araya getirmiş ve barıştırmış bir figür olarak görülmektedir. Öncelikle bir din adamıdır. Hz.Fatıma ve Hz.Ali'nin soyundan geldiği, yani Seyyid olduğu kabul edilmektedir. Aldığı dini eğitimle, Ayetullah'lıktan bir önceki kademe olan Hüccetülislam'lığa kadar yükselmiş bir molladır.

Dini kimliğinin yanı sıra dünyevi bir kişiliğe de sahiptir. Yabancı dil konuşmakta, sporla da ilgilenmektedir. Son derece hesaplı, temkinli ve dengeli bir siyasi kişilik olarak tanımlanmıştır. Siyasi kimliğinin yanı sıra entelektüel çalışmalarıyla da bilinmektedir. Çeşitli kitapları bulunmaktadır. İslam ve Batı felsefelerine hâkimdir. Kendisini farklı kılan özelliklerine rağmen devrime bağlı bir kişidir. Din adamı kimliği ile İslam Cumhuriyeti'nde basamakları hızla tırmanmıştır. Başbakan Musavi tarafından Kültür Bakanlığı'na getirildiği dönemde kültürel konularda fazla liberal davrandığı gerekçesiyle eleştirilere maruz kalmıştır. Hatemi daha sonraları Rafsancani tarafından danışmanlığa ve Milli Kütüphane Başkanlığı'na getirilmiş; ayrıca Rehber Hamaney tarafından 1996'da Kültür Devrimi Yüksek Konseyi üyeliğine atanmıştır.<sup>167</sup>

---

<sup>166</sup> Sami Oğuz, a.g.e., s-s.11-12

<sup>167</sup> T.C. Bahçeşehir Üniversitesi Uluslararası Güvenlik ve Stratejik Araştırmalar Merkezi, <http://busam.bahcesehir.edu.tr/rapordosya/Iran-nicin-nereye.pdf>, (02.07.2009)



### 3.2. Abdullah Nuri

Müslüman Sokrates olarak da anılan Abdullah Nuri, Reformcu hareketin en önemli ismidir. Muhafazakârların büyük tepkisini çekmiştir. Çıkardığı Hordad gazetesindeki yazıları gerekçe gösterilerek hakkında düzenin temelleri aleyhinde propaganda yapmak ve rejimi ve ulusal güvenliği tehlikeye düşürmek suçlamalarından Ruhaniyet Özel Mahkemesi tarafından 27 Kasım 1999'da 5 yıl hapse mahkum edilmiştir.<sup>168</sup>

### 3.3. Gulamhüseyn Kerbasçi

Din adamı kökenli olan Kerbasçi, öğrenciliğinde Ali Şeriatî taraftarı olmuştur. Devrim öncesi Şah rejimi karşıtı çalışmalara katılmıştır. 1990'da Rafsancani tarafından Tahran Belediye Başkanlığı'na getirilmiştir. Bu görevi sırasında gösterdiği başarılarla Tahran'ın sorunlarına önemli ölçüde çözümler getirmesiyle tanınmıştır. 1996'da Rafsancani'nin Onarımcıları arasında yer almış ve siyasete atılmıştır.<sup>169</sup>

### 3.4. Ataullah Mohacerani

Kültür ve İrşad Bakanı da olan Ataullah Mohacerani, reformcu kanadın keskin isimlerinden biridir. Rafsancani'nin ekibinde yer almış ardından Hatemi'nin gözde bakanlarından biri olmuştur. Ancak özellikle 2000'den sonra Hatemi ile aralarında ayrılıklar baş göstermiştir. Görüşleri tehlikeli derecede liberal bulunmuştur. Meclis'te hakkında verilen gensoru karşısında yaptığı güçlü savunma ile muhaliflerini dahi etkilemiş ve gensorunun düşmesini sağlamıştır. Bakanlığı döneminde sivil toplum, çoğulculuk, demokrasi, partilerin rekabeti,

---

<sup>168</sup> Sami Oğuz, Ruşen Çakır, a.g.e., s-s.168-172

<sup>169</sup> a.g.e., s-s.172-175

basın özgürlüğü gibi kavramları toplumun gündemine taşımıştır. Bütün vatandaşların hak ve hukuk bakımından devlet nezdinde eşit oldukları vurgusunu yapmıştır.<sup>170</sup>

### 3.5. Abdülkerim Suruş

Doksanlı yıllarda İran'daki reformcu hareketin ana eksenini teşkil eden "sol aydın" oluşumunu en fazla etkilemiş bir aydın olan Abdülkerim Suruş, devrim sürecinde etkili olan iki önemli ismin, Ali Şeriatî ve Mutahharî'nin varisi olarak kabul edilmektedir. Reformcu harekete yön veren "dini aydın hareketi", Suruş'un geçirdiği fikri aşamalarla daima ilişki içerisinde olmuştur. İlginç bir kişisel fikri serüven geçiren Suruş, seksenli yıllar boyunca sol İslamcılarla birlikte iken, daha sonra Ali Şeriatî'yi eleştirmiştir. Bir süre Amerika'da kalmış, dönüşünde ise liberalizm karşısında daha eleştirel ama dini aydın hareketi konusunda daha kararlı bir tutum takınmıştır. Ona göre İran'da sadece dini aydınlar doğruyu bulmaya yakındırlar. Geleneğe ve modernliğe aynı ölçüde vakıftırlar. İran'ın dini geleneğini hem sürdürüp hem de içinden dönüştürerek demokrasiye varılabileceğine inanmıştır. Velayet-i Fakih kavramını eleştirerek Dini Demokratik Devlet kuramını geliştirmiştir.<sup>171</sup>

### 3.6. Muhsin Kediver

Velayet-i Fakih kurumunu eleştirmiş olan Muhsin Kediver, dini aydın hareketinin güçlü isimlerinden biridir. Dindarlığın kamusal alanda var olma üslupları üzerinde çalışmıştır. Gelenekselciler, köktendinciler ve seküler aydınlar diye sınıfladığı üç kesimin, yeni bir kamusal alan tasarımını engellediklerini ve din ile demokrasinin bağdaşmasını zorlaştırdıklarını ileri sürmüştür. Ona göre dini

---

<sup>170</sup> Cihan Aktaş, a.g.e., s-s.175-179

<sup>171</sup> a.g.e., s-s.159-172

aydınlar, İran toplumunun gerçeklerini dikkate alan yerli bir demokrasi anlayışını geliştirme konusunda başarılı olmuşlardır.<sup>172</sup>

### **3.7. Sait Haccaryan**

Reformcu hareketin en önemli kuramcısıdır. Devrim döneminde Humeyni'nin yanında yer alarak dini devlet tezini savunmuştur. Sonrasında ise halka dayalı devleti savunmakla muhafazakârlar tarafından suçlanmıştır. Suruş'un görüşlerini yorumlamış ve bazı açılımlar getirmiştir. Suruş'un Dini Demokratik Devlet olarak ifade ettiği fikri, Demokratik Dini Devlet şeklinde tashih etmek istemiştir. Dini toplumun devletinin de dini olacağını, ancak din anlayışının yeniden yorumlanmasıyla yönetimde demokrasinin benimsenebileceğini, yani dini devletin demokratik olabileceğini öne sürmüştür.<sup>173</sup>

---

<sup>172</sup> a.g.e., s-s.172-175

<sup>173</sup> a.g.e., s-s.181-186

#### 4. HATEMİ DÖNEMİNDE İRAN'DA YAŞANAN SEÇİMLER

23 Mayıs 1997'de yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerini Muhammed Hatemi'nin kazanması ile başlayan Hatemi dönemi, sistemin kurumlarında bir dizi seçime sahne olmuştur. 1998'de yapılan Uzmanlar Meclisi seçimleri, AKK'nın uyguladığı vetolar sonucu, reformcuların bütün tepkilerine ve çabalarına rağmen muhafazakâr adayların başarısı ile sonuçlanmıştır. 1999'da ilk defa olarak gerçekleştirilen yerel meclis seçimlerinde ise, reformcu adaylar meclis üyeliklerinin büyük çoğunluğunu almışlardır.

18 Şubat 2000'de yapılan Meclis seçimleri, 1997'deki zaferin ardından reformcuların daha geniş bir siyasi cephe olarak ortaya çıkışı ile sonuçlanmıştır. Bu seçimlerin en önemli özelliği, seçmenin rejimin tanınmış kişilerine ve gruplarına değil, siyasi partilere ve onların sunduğu listelere oy vermiş olmalarıdır. Bu 6.Meclis seçimlerinde toplam iki turda Meclis'in %80'i yenilenmiştir. 1997-2000 arasındaki dönem reformcu güçlerin sadece Cumhurbaşkanlığını ellerinde tuttukları dönem iken, Meclis seçimleri ile beraber reformcuların sistem içerisinde biraz daha güç kazandıkları söylenebilir. Şubat 2000'de yapılan seçimler, adayların belirlenmesi sürecinden itibaren tartışmalı ve gerilimli geçmiştir. Görev süresi dolan Meclis'in seçim yasasında yaptığı değişiklikler, adayların belirlenmesinde AKK'nın etkisini artırmaya ve reformcu adayların işini zorlaştırmaya yönelikti. AKK, adayları veto etme yetkisini sınırlı düzeyde kullandığı için, reform yanlısı adaylar seçime katılabiliştir. Seçim sonucunda, reform cephesi büyük bir başarı kazanarak Meclis'te güçlü bir çoğunluk elde etmiştir. Fakat katılım oranı beklenenin gerisinde kalmıştır. %69 oranında kalan katılım 12 milyon kadar seçmenin oy kullanmadığını göstermiştir. Ayrıca Meclis başkanı olarak Mehdi Kerrubi seçilmiştir.<sup>174</sup>

2001 yılına gelindiğinde ise, Cumhurbaşkanlığı seçimleri büyük bir belirsizlik ortamında gerçekleşmiştir. Hatemi adaylık konusunda tereddüt etmesine rağmen,

---

<sup>174</sup> Fulya Atacan, a.g.e., s.77

seçimden büyük başarı ile çıkmıştır. Ancak katılım oranında görülen düşüş dikkate değerdir. 1997'deki %88'lik katılım oranına karşılık 2001'de katılım %66.6 oranında kalmıştır. Buna karşılık 2001'de Hatemi'nin oy oranı %76'ya çıkmıştır. Yaklaşık 14 milyon seçmen oy kullanmamıştır.<sup>175</sup> Bu seçimler sonucunda Muhammed Hatemi'nin Cumhurbaşkanlığındaki ikinci dönemi başlamıştır.

2003 Şubat'ındaki yerel meclis seçimlerinde ise reformcular kan kaybetmişler, düşük oranda kalan katılım ile yenilgi yaşamışlardır. 1 Şubat 2004'te yapılan Meclis seçimlerinde, kayıtlı adayların yaklaşık %43'ü elenerek, 290 sandalyenin 190'ı muhafazakârların eline geçti.<sup>176</sup> Bu sonuç, reformcuları muhafazakârlar karşısında zayıflatmıştır. Bazı yorumcular tarafından bir parlamento darbesi olarak da nitelenen bu sonuçlarla beraber, sistemdeki dengeler muhafazakârlar lehine dönmüştür. Reformcuların 2005'te güçlerini kaybetmelerine giden süreçte, 2004 Meclis seçimleri son derece önemli olmuştur.

---

<sup>175</sup> a.g.e., s.77

<sup>176</sup> <http://www.dunyabulteni.net/news>, (09.05.2009)

## **5. REFORM HAREKETİNİN SOSYO-POLİTİK ALANDAKİ GİRİŞİMLERİ, ETKİLERİ VE KARŞILAŞTIĞI ENGELLER**

Hatemi sosyal ve siyasal hayatta, genel olarak daha açık ve liberal görüşleri, sistem içerisinde kalarak hayata geçirmek istemiştir. Hukukun üstünlüğü, özgürlükler, millet iradesinin hâkimiyeti, ifade özgürlüğü, fırsat eşitliğinin yaratılması, yoksulluğun ortadan kaldırılması, ayrımcılığın yok edilmesi, adaletin tesis edilmesi gibi temaları öne çıkarmış, İslami rejime aynı zamanda demokratik bir içerik kazandırmanın arayışını ortaya koymuştur.

Hatemi rejimin içinden gelmiş bir isim olmakla beraber, toplumun yükselen tepkilerinin sözcülüğünü yapmayı denemiştir. Reform programı kendisini, İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın ülke yönetiminde halkı söz sahibi kıldığı iddiasına dayandırmıştır. Halkın yönetime katılımının gerektirdiği düşünce, ifade ve örgütlenme özgürlüklerinin genişletilmesi ve güvenceye alınması hedeflenmiştir. Bu sebeple, “hukukun üstünlüğü” kavramı vurgulanmış, reform hareketi sıkça “siyasal gelişme” kavramını kullanmış, bu kavramla halkın yönetime katılımını, sivil toplumun gelişmesini, siyasal örgütlenmenin gelişimini ve basının güçlenmesini amaçlamıştır.

### **5.1. Siyasal Alanda Yansımalar**

Reform hareketi, kurulu düzeni bütünüyle değiştirme, bir rejim değişikliği getirme iddiası taşımamakla beraber, sistemin işleyişine ilişkin ciddi eleştiriler içermektedir. Bu bağlamda, siyasal alanın genişletilmesini, engellenmiş olan siyasi aktörlerin faaliyet gösterebilecekleri bir ortamı hazırlamayı ve bu anlamda çoğulculuğu sağlamayı hedeflemiştir. Devlet kurumlarında ve siyasal alanda hâkimiyete sahip olan muhafazakârların sınırlarının daralması anlamına da gelen bu girişim, dirençle karşılaşmıştır.

Ortaya çıkan kutuplaşmada, bir yanda seçimlerle belirlenen kurumlarda halkın desteğini almış olan reformcular, diğer yanda ise atamayla belirlenen kurumlardaki muhafazakâr ağırlık yer almaktadır. Özellikle 1997-2000 arasındaki dönemde Cumhurbaşkanlığı Hatemi’de olmakla ve hükümet reformcularının elinde bulunmakla beraber, kurulu düzenin diğer kurumları muhafazakarların elinde bulunmakta idi. Hatemi’nin atadığı bakanlar kurulu, muhafazakarların çoğunlukta olduğu Meclis’ten güvenoyu alabilmişti, ama uygulamada pek çok tepkiyle karşılaşmıştır. Cumhurbaşkanlığı makamının dışında, Rehber’lik, yargı, meclis ve güvenlik kuvvetleri sistemi kuşatan bir ağırlık taşımaktadır. Ortaya çıkan bu ikili yapı dolayısıyla, siyasal yaşam krizlerle karşılaşmıştır. Hükümet ile Meclis arasında yaşanan çekişme bu krizleri beslemiştir. Bu çekişme çerçevesinde muhafazakârlar Hükümetin iki bakanını özellikle hedef almışlardır. Yeni reformcu partilerin ve yayın organlarının açılmasını teşvik etmek için bakanlıklarının yetkilerini kullanmak isteyen İç İşleri Bakanı Abdullah Nuri ve Kültür ve İrşad Bakanı Ataullah Mohacerani, hedef alınmışlardır. Abdullah Nuri 1998’de güvensizlik önergesiyle düşürülmüştür.<sup>177</sup>

1999’da muhafazakâr Meclis üyeleri, iki yasa çıkarmışlardır. Bu yasalardan biri AKK’nın seçimler üzerindeki yetkisini artırmakta idi. Diğeri ise basına yönelikti. Bu şekilde 2000 Meclis seçimlerinden önce reformcuların önü kesilmek istenmiştir. Reform hareketi ile gelişen ve çeşitlenen basın da önü kesilmek istenmiştir. Bu dönemde, bir dizi aydın seri cinayetlere kurban verilmiştir. Faillerin İstihbarat Bakanlığı mensupları olduğu ortaya çıkarılmış, bakanlık sorumluluğu kabul etmiş ve Bakan değişmiştir. Bu olay Hatemi döneminin önemli başarılarından biri olarak görülmektedir.<sup>178</sup>

1998’deki Uzmanlar Meclisi seçimleri muhafazakâr adayların başarısıyla sonuçlanmıştır. 1999’da ilk defa yapılan yerel meclis seçimlerinde ise reformcular öne çıkmışlardır. Şubat 2000’deki Meclis seçimlerinde reform cephesi büyük bir

---

<sup>177</sup> Fulya Atacan, a.g.e., s-s.69-71

<sup>178</sup> a.g.e., s.75

başarı kazanmıştır. Bu sonuçlara karşı muhafazakârların gösterdikleri tepkiler gerilimi tırmandırmıştır. 12 Mart'ta reform hareketini beyinlerinden Said Haccariyan'a yönelik suikast girişimleri gibi şiddet olayları yaşanmıştır.

Meclis başkanı seçilen Mehdi Kerrubi, basın yasasının daha özgürlükçü hale getirilmesi ve seçim yasasında AKK'ya tanınan yetkilerin azaltılması meselelerini, yeni Meclis'in başlıca gündem maddeleri olarak saymıştır. Ayrıca devletin özel hayata müdahalesinin de önlenmesi istenmiştir. Bu çabalar krize yol açmadan temkinli bir şekilde yürütülmek istenmiştir. Reformcu girişimin nasıl işleme gerektiği konusunda yapılan önerilerde, 23 Mayıs cephesinin “dinamik sükûnet” adı verilen bir strateji izlemesi, sakin davranması ve Rehberlikle ve ulema ile ilişkilerini iyi tutması görüşlerine yer verilmiştir. 2000'deki yeni Meclis seçim ve basın yasasını değiştirmeyi gündemine almışken, Rehber Hamaney doğrudan Meclis başkanına yazdığı yazıda, Meclis'in bu konuda görüşme yapmamasını ve mevcut basın yasasını olduğu gibi bırakmasını talep etmiştir. Rehber'in yasama gücüne doğrudan müdahalesi, son derece uç bir davranıştır ve büyük bir şok etkisi yaratmıştır.<sup>179</sup>

2000 seçimleri ile güç kazanan ve Meclis'te de ağırlık elde eden reformcular, muhafazakârların etkinliği ile bilinen AKK'nın engellemeleri ile karşılaşmışlardır. 2000'den sonraki dönemde AKK tüm girişimleri ile reformculara karşı durmuş, çabaları boğan bir işlev görmüştür. Böylece Hükümet, Meclis ve AKK arasında çekişmeli bir yapı doğmuştur. Meclis'teki reformcu çoğunluk ile Hükümet'in çıkarmak istedikleri yasalar AKK tarafından sürekli veto edilmiştir. İran'daki siyasal yapı siyasi reformların uygulanmasına engel olmuştur. Reformcu hareketin devrim değerleri ile ters düşmesi, buna bağlı yasal engellerin varlığı, yoksul kesimin desteklenmesinin gerekliliği, siyasi özgürleşme adımlarını engellemiştir.<sup>180</sup> Diğer yandan bu süreçte, DYTK da reformların önünü tıkayan bir kurum olarak öne çıkmıştır. Üyelerinin çoğu Rehber tarafından atanan bu kurum,

---

<sup>179</sup> a.g.e., s-s.171-174

<sup>180</sup> Hüseyin Beşiriye, a.g.e., s-s.159-160



Meclis ve Hükümet ile AKK arasındaki tartışmaların çözüm mercii olarak önem kazanmış ve AKK'dan yana tavırlar almıştır. Örneğin Meclis'in Rehber'e bağlı bazı kurumları denetleme talebine önce AKK karşı çıkmış, konu DYTK'ya taşındığında da, Rehber'e bağlı kurumları ancak Rehber'in onayıyla Meclis'in denetleyebileceğine karar verilmiştir.

AKK'nın seçimlere müdahalelerini sınırlamak isteyen reformcular bu konuda büyük sıkıntılarla karşılaşmıştır. AKK'nın seçimlerde çok daha etkili olarak adayları ve seçim sürecini denetleyebilmek için istediği bütçe artışı reddedilmiştir. Konu DYTK'ya taşınmış, DYTK bu kurumun bütçesinin iki kattan fazla artırılmasına karar vermiştir. 150 reformcu milletvekili Cumhurbaşkanı'na mektup göndererek bu kararı protesto etmişlerdir. Ayrıca aynı zamanda DYTK üyesi olan Cumhurbaşkanı Hatemi ve Meclis başkanı Kerrubi toplantıyı terk ederek protesto etmişlerdir. Meclis'te yapılan eleştirilerde de, DYTK ve başında bulunan Haşimi Rafsancani bir gölge hükümet oluşturmakla suçlanmışlardır.

2001 Cumhurbaşkanlığı seçimlerini Hatemi'nin büyük başarı elde ederek kazanmasından sonra, kabinede bazı değişiklikler yapılmış ve muhafazakârlarla çekişmelere saplanmadan yol almak hedeflenmiştir. Bu dönemde tartışmaların biraz durulması amacıyla ağırlık ekonomik reformlara verilmiştir. Buna rağmen bu dönemde de krizler devam etmiştir.<sup>181</sup>

Hatemi, 2001 Haziran'ında yapılan seçimleri %76 civarında bir oyla kazanmış olmakla beraber, Meclis yeni AKK üyelerini onaylayana kadar Rehber, yeni seçilen Cumhurbaşkanı'nın göreve gelmesine izin vermemiştir ve Hatemi göreve 2001 Ağustosunda başlayabilmiştir.<sup>182</sup>

Bu dönemde Hatemi'nin önemli girişimlerinden biri, Eylül 2002'de Meclis'e sunduğu iki yasa tasarısıdır. Yasa tasarısının hedefi en fazla çatışma yaşanan iki

---

<sup>181</sup> Fulya Atacan, a.g.e., s-s.69-75

<sup>182</sup> Hamid Dabashi, **İran: Ketlenmiş Halk**, Çev.Emine Ayhan, Metis Yayınları, İstanbul, 2008, s.216

kurum karşısında Meclis'in ve Cumhurbaşkanı'nın konumunu güçlendirmektir. Birinci tasarı Yargı ile ilgilidir. Anayasa'nın 113.maddesinde Cumhurbaşkanı'na verilen "Anayasa'nın uygulanmasını sağlama ve ihlalini önleme" görevinin yerine getirilebilmesi için Cumhurbaşkanı'na Anayasa'ya aykırı bulduğu yargı kararlarına ve resmi uygulamalara müdahale edebilmesi için yetki verilmesi, bir tasarı ile önerilmiştir. İkinci tasarıda ise, AKK'nın seçimlere ilişkin yetkileri kısıtlanarak, reformcu adayların veto edilmesi engellenmek istenmiştir. Bazı öğrenci örgütleri de tasarıları desteklemekte idiler. Tasarıların AKK vetosuyla karşılaşması durumunda Hatemi'nin istifa etmesi önerileri oluşmuştur. Meclis'te kabul edilen tasarılar AKK tarafından reddedildi. AKK'nın bu tavır karşısında nasıl bir yol izlenmesi gerektiği sorusu reformcular arasında tartışma yaratmıştır. Sonuçta yasa tasarıları Hatemi tarafından geri çekildi ve bu durum çekişmenin AKK'nın zaferiyle sonuçlandığı yorumlarına yol açtı.<sup>183</sup> İran'ın iç dinamikleri bölge jeopolitiğinden de etkilenmiş, dünyayı etkileyen bazı önemli gelişmeler, İran'daki reform sürecine denk gelmiştir. Güvenlik endişelerinin artması reformcuların cesaretlerini ve hareket kabiliyetlerini azaltmış ve süreci olumsuz etkilemiştir.<sup>184</sup>

## 5.2. Yargının Süreçteki İşlevi

Yargı kurumu da reform girişimlerinin karşısında muhalif bir tavır takınmıştır. Yargı'ya hâkim olan muhafazakâr kadrolar Hatemi döneminde gelişme gösteren basını hedef almışlardır. Basın İran'da, gelişkin siyasal partiler olmamasından ötürü, farklı görüş ve çıkarların temsilini üstlenen bir güç olmuştur. Karşıt cepheler arasındaki mücadelenin arenası görünümüne bürünmüştür. Hatemi hükümetinin Kültür Bakanlığı'nın ruhsat vermesi ile kurulan yeni yayınlar yargı kararlarıyla geçici veya süresiz kapatılmıştır. Bu yayınların yazarları ve sahipleri hakkında soruşturmalar açılmış cezalar verilmiştir. 1999'da Selam gazetesi

---

<sup>183</sup> Cihan Aktaş, a.g.e., s.25

<sup>184</sup> Hamid Dabashi, a.g.e., s-s.216-218

kapatılmış, 2000 Nisan'ında ise onlarca yayın birden kapatılmıştır. 2000 yılında, yayın yasaklamalarından ötürü, Hambastegi gazetesinin dışında başka reformcu yayın kalmamıştır.

Yargı bir yandan da aydınlara ve muhalif din adamlarına karşı tavır almıştır. 1999 yılında çıkarılan yasa ile basınla ilgili davaların sorumluluğu devrim mahkemelerine verilmiş ve rejimin güvenliği ile ilişkilendirilmiştir. İslami solun tanınmış isimlerinden Haşim Agacari ise 2000 yılında idam cezasına çarptırılmıştır. Din adamlarına ilişkin davaların ulema için görevlendirilmiş özel mahkemelere aktarılması ile adil yargılamaya uyulmaması ve keyfilik daha da fazla artmıştır.

Öte yandan, Yargı erki kendi kolluk güçlerini oluşturmuş Hükümet ile Rehber'e bağlı güçler arasında süren güvenlik kuvvetlerinin sorumluluğu tartışmasına böylece katılmıştır. Hükümetin güvenlik kuvvetleri üzerinde denetim kuran Yargı, gösterilerin dağıtılması, sivil çetelerin reformculara karşı şiddete başvurularının engellenmemesi gibi sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Yargı erki başkanı Rehber tarafından atanan Ayetullah Mahmud Haşimi Şahrudi'dir. Hükümetle uyumlu çalışması beklenen bir isimken, tam tersi gerçekleşmiş ve Yargı erki reformcu çabaların karşısında yer almıştır.<sup>185</sup>

### **5.3. Basın ve Kültür Hayatı**

İran İslam Cumhuriyeti'nde genel olarak kısıtlı ve denetim altında olan bir toplumsal ve kültürel hayat yaşandığı söylenebilir. Hatemi'nin 1997'de seçilmesiyle beraber özgürlük alanının genişlemesine dair umutların canlanması ülke ortamını daha da siyasallaştırdı.

---

<sup>185</sup> Fulya Atacan , a.g.e., s-s.75-77

Hatemi kültür hayatında uyguladığı nispeten özgürlükçü politikaların en önemli yansıması basınla görülmüştür. Reformcu basın oldukça korkusuz bir tavır sergilemiştir. Reformcu dönemin bir özelliği de bu dönemde yürütülmüş tartışmaların basın vasıtasıyla İran toplumuna ve dünyaya ulaşmış olmasıdır. Ayrıca basın, reformcu ve muhafazakâr kanat arasında çeşitli vesilelerle süren tartışmaların sergilendiği bir zemin oluşturmuştur. Basın sayesinde toplum, süregiden tartışmaların seyrini takip edebilmiştir. Bu durum İran'da daha canlı ve haberdar bir kamuoyu mefhumunun oluşmasını da desteklemiştir.

Hatemi dönemi öncesinde gazeteler belirli sınırlar içerisinde ve belirli konularda yayın yapılabilmekteydi. Radyo ve televizyon ise özellikle 1994'ten bu yana muhafazakârların denetiminde bulunmaktaydı. Toplum ise daha çok çanak antenler kullanarak yabancı kanalları izlemekteydi. Reformcu basının canlanması ile beraber toplum yeni bir mecra bulmaktaydı.

Henüz 1997 seçimlerinin ardından, siyasi partiler yokken, gazeteler birer siyasi parti, gazeteciler de siyasi aktörler gibi işlev görmüşlerdir. Ancak sistemin reform hareketine gösterdiği direnç sebebi ile, pek çok gazete kapatma vakası yaşanmış, kapanan gazetelerin yerlerine ise yeni reformcu yayın organları ortaya çıkmıştır. Reform sürecinde yaşanan krizlerin pek çoğunun düşünce ve ifade özgürlüğü ile ilgili olarak ortaya çıktığı görülebilir. Nitekim reform hareketinin başta gelen vaadi de düşünce ve ifade özgürlüğüne dairdir. Hükümetin yaşadığı belli başlı en büyük krizler; 1998 sonunda muhalif yazar ve politikacıların seri cinayetlerde öldürülmeleri, Temmuz 1999'daki öğrenci hareketleri ve Nisan 2000 ve sonrasında basına yönelik saldırılardır. Bu bağlamda basının gelişim çizgisi, reform hareketi açısından büyük önem taşımaktadır.<sup>186</sup>

İran'da basının 1837'den başlayan köklü bir geçmişi vardır. Devrimden sonraki dönemde ise basın tamamen devlet denetiminde kalmıştır. Devrimin

---

<sup>186</sup> Behzad Yaghmaian, **Social Change in Iran**, State University of New York Press, Albany NY, 2002, s-s.140-141

başından itibaren yayımlanmakta olan Cumhuri İslami, geçmiş devrim öncesine giden ancak rejimin el koyduğu Keyhan ve İttılaat gazeteleri ve 1991’de yayına başlayan Selam gazeteleri, iki temel cephe arasında paylaşılmış olarak ülkenin en etkili yayın organları olmuşlardır. Keyhan ve Cumhuri İslami muhafazakâr kesimin, İttalaat Rafsancani’ye bağlı liberal merkez-sağın ve Selam ise radikal sol kesimin sözcüsü olmuşlardır.

Yaklaşık 1994’e kadar gazeteler kamuoyu için güvenilir bir kaynak olamamıştır. Bu dönemde haber kaynağı olarak gazeteleri kullananların oranı yüzde 14, televizyon ve radyoyu kullananların oranı yüzde 74 iken, 1997 seçimlerinden sonra durum değişmiştir. Bunun bir nedeni reformcu basın doğru haberlerle güven vermiş olması ve toplumun basına daha fazla yönelmiş olmasıdır. 2000 Şubat’ındaki 6.Meclis seçimleri öncesinde IRNA tarafından yayımlanan bir kamuoyu yoklamasına göre, %45’lik bir kesim seçimler hakkındaki bilgileri gazetelerden, %31 dolayındaki bir oran ise İran Radyo Televizyon Kurumu (IRIB)’den almışlardır. Bu sonuca göre yazılı basının güvenilirliği artmışken, radyo ve televizyonunki azalmıştır. Şubat 2000’deki kritik Meclis seçimleri öncesinde, basın siyasi partilerden çok daha etkin bir güç haline gelmiştir. Toplum gerçekliğini harekete geçiren, organize eden ve değiştiren bir güç olmuştur. Bu dönem, muhafazakârlarla basın arasındaki çelişkinin had safhaya vardığı dönemdir.<sup>187</sup>

Basın, hem özgürlükler hem de siyasi gelişme alanında en geniş kazanımların sağlandığı alan olmuştur. Hatemi’nin Cumhurbaşkanlığına almasının ardından, yeni Hükümet, o zamana kadar yayını yasaklanmış kitap ve gösterimi yasaklanmış filmlerin büyük bölümü serbest bırakılmıştır. Sansür denetimi de büyük ölçüde azalmış ve gevşemiştir. Gazete ve dergilerin sayılarında büyük artış sağlanmıştır. 1994 sonunda tüm ülkede yayımlanan gazete ve dergi sayısı 410 kadar iken, bu rakam 2000 Ağustos’unda 900’ü bulmuştur. Bu sayısal artışın yanı sıra nitelik farklılığı da oluşmuştur.

---

<sup>187</sup> Behzad Yaghmaian, a.g.e., s.141

Reformcu basın, açık bir haber kaynağından yoksun olan topluma, her şeyin konuşulduğu ve yazıldığı bir mecra sunmuştur. Geçmişte görmezden gelinen tutuklama ve yargılamalar basın tarafından takibe alınmış ve böylece kamuoyu oluşması sağlanmıştır. Hukuk dışılıklar gözler önüne serilmiştir. Önceki dönemlerde ele alınamayan konular reformcu basında yer bulmuştur. Faili meçhul cinayetler, siyasi cinayetler, İstihbarat Bakanlığı'nın yurt dışında yürüttüğü başarısız faaliyetler, bunların İran'a verdiği zararlar, devletin iç ve dış politikaları, kadın hakları, Irak'la savaşın uzamasının sorumluları, cezaevlerinin durumu, insan hakları ihlalleri, milliyetçilik, Musaddık dönemi, yasaklı Ayetullah Ali Montazeri'nin durumu, ele alınabilen konular arasındadır.

Reformcuların ilk günlük gazetesi "Sivil Toplumun Gazetesi" sloganı ile 1998'de yayın hayatına başlayan Camee (Toplum) gazetesi olmuştur. Camee, çıktığından itibaren cesur yayınları ile, yeni neslin, reformcuların, aydınların, gençlerin ve kadınların ilgi gösterdikleri bir gazete olmuştur. Fakat muhafazakârların büyük tepkilerini çekmiş ve çıkışından üç ay sonra mahkeme kararı ile kapatılmıştır.<sup>188</sup>

120 sayı yayımlanan Camee'nin kapanmasından sonra gazetenin yayıncıları ertesi gün Tus adıyla yeni bir gazete çıkarmaya başlamışlardır. Tus gazetesi de aynı şekilde 15 Eylül 1998'de temelli kapatılmıştır. Ardından çıkarılan Neşat (Canlılık), Asrı Azadegan ve Ahbar-ı İktisat gazeteleri de dahil olmak üzere 23 Nisan 2000'de tüm reformcu gazeteler kapatılmıştır. Bu süreçte çeşitli gazeteciler tutuklanmış, hapse atılmıştır. Bütün gazetelerin kapatılmasının ardından çıkmaya başlayan haftalık Gunagun dergisi de beş sayı sonra kapatılmıştır. Bu dönemde Selam, Zen, Hordad gibi gazeteler de dahil olmak üzere pek çok gazete aynı sonla karşılaşmıştır. Muhafazakâr basın ise, bu kapatılma sürecinden etkilenmemiştir.

5. Meclis muhafazakârların ağırlıkta olduğu bir yapıda oluşmuştur. Bu Meclis'in 17 Nisan 2000'de kabul ettiği bir kanun tasarısı ile zaten kısıtlı olan

---

<sup>188</sup> Sami Oğuz, Ruşen Çakır, a.g.e., s-s.203-218

basın yasasına daha da kısıtlayıcı maddeler eklenmiştir. Hamaney'in basına yönelttiği eleştiriler de eklenince 23 Nisan'daki büyük kapatma dalgası ortaya çıkmış, 25 gazete ve dergi kapatılmıştır. Kültür Bakanı Ataullah Mohacerani ise reformcu basına mali destek sağlamak suçlaması ile ifade vermek üzere mahkemeye çağırılmıştır.<sup>189</sup>

Basın özgürlüğüne en büyük zararı ise 6 Ağustos'ta Meclis'e gönderdiği emirle Hamaney vermiştir. 5.Meclis'in basın yasasına eklediği kısıtlayıcı maddeleri düzeltmeyi amaçlayan "Basın Yasasını Düzeltme Tasarısı"nı görüşmesi beklenen Meclis'e bir mektup göndermiş, bu yasanın görüşülmesini n şeriata ve düzenin çıkarlarına aykırı olduğunu söylemiş ve gündemden çıkarılmasını istemiştir. Bu dönemde kapatılan gazete ve dergilerin toplam sayısı 42'yi bulmuştur. 1500 kadar gazeteci işsiz kalmıştır. Bunun başlıca sebebi basın özgürlüğünü kısıtlayan yasal düzenlemelerdir. Gazete ve dergi çıkarmanın Kültür Bakanlığı'nın verdiği lisansa bağlı olması, Anayasa'nın basın özgürlüğünü düzenleyen 24. maddesindeki\* ifadenin çok belirsiz olması, 1985 tarihli Basın Kanunu'nun aynı belirsiz ifadeyi koruması, basın özgürlüğünü sınırlandıran unsurlardır. Fakat İran'da gözlemlenen bir olgu da özgür basın susturuldukdça fısıltı gazetelerinin, kaçak kaset ve kompakt disk'lerin satış oranının artmasıdır. Bu durum özellikle İran gençliğini Batı'dan gelen tesirlere daha açık ve savunmasız kılmaktadır.<sup>190</sup>

Reform hareketi, toplumun kültürel yaşayışında belirli bir özgürleşme sağlamayı hedeflemiştir. Ancak bu konudaki açılımlar ve hoşgörüyü hedefleyen yaklaşımlar, muhafazakârların tepkilerini çekmiştir. Yargı başkanı ve aynı zamanda Cuma imamlarından biri olan Yezdi, her vaazında, özgürlük gerekçesiyle İslami değerlere saldırı olarak gördüğü belirtilere karşı çıkmış, toplum hayatında gençliğin davranışlarında gözlemlenen değişimlere karşı çıkmış,

---

<sup>189</sup> a.g.e., s-s.203-226

\* Anayasa'nın 24. maddesindeki ifade; "Basın İslam'ın temel ilkelerine ve kamunun haklarına aykırı olmadığı sürece özgürdür." şeklindedir.

<sup>190</sup> Cihan Aktaş, a.g.e., s.230

bu değişimleri yozlaşma olarak nitelemiştir. Hatemi döneminin en önemli temaları arasında Tesahül (Dini Kolaylaştırma) ve Tesamüh (Hoşgörü) kavramları bulunmaktadır. Ancak muhafazakârlar bu kavramların çarpıtıldığını iddia etmişlerdir. Kültür Bakanı Muhacerani'ye verilen gensoru bu bağlamda değerlendirilebilir. Neticede düşen bu gensorunun gerekçesi, tesahül ve tesamüh kavramlarının, devrime düşman ve Batı'dan beslenen çevrelere gazete çıkarma, yazı yazma, film çevirme hakkı tanınması için kullanılmasıdır.<sup>191</sup>

#### 5.4. Gençlik ve Öğrenci Hareketleri

Reform hareketinin gerek ortaya çıkışında, gerekse çeşitli aşamalarında en önemli unsurlardan biri gençliğin talepleri ve tavrıdır. Devrim sonrası dönemde nüfusun yapısı ile ilgili yaşanan değişim, gençliği ülke kaderinde önemli bir noktaya getirmiştir. Gençlik, Şah dönemini yaşamamıştır. Toplumda devrim öncesi dönem ile devrim sonrası mukayese eğilimi azalmış, ayrıca devrimin ilk yıllarının heyecanı yerini memnuniyetsizliklere bırakmıştır.<sup>192</sup>

Reform hareketlerine en büyük desteği veren gençlik, reform girişimlerinin tıkandığı, gerginliğin arttığı dönemde, Tahran Üniversitesi'nde başlayan protestolarla kendisini göstermiştir. Basın üzerindeki baskıların bir parçası olarak Selam gazetesinin kapatılması üzerine 1999'da, devrimden sonra görölmüş en büyük gösteriler düzenlenmiştir. Bu tarihten sonra her yıl Temmuz ayında, 1999 gösterilerinin gerginliği yaşanmıştır.

Söz konusu öğrenci olayları, hem Selam gazetesinin kapatılmasını, hem de Meclis'in basını kısıtlayıcı yasa tasarısını onaylamasını protesto için 8 Temmuz 1999 Perşembe günü yurtlarından üniversitelerine yürüyen 200-300 kadar üniversite öğrencisine polis ve muhafazakâr sokak çetelerinin saldırmasıyla

---

<sup>191</sup> a.g.e., s-s.210-211

<sup>192</sup> Farhad Khosrokhavar, Olivier Roy, a.g.e., s-s.94-95



başlamıştır. Aynı gece polis ve muhafazakâr grupların kanunlara göre polisin girmesi yasak olan üniversite yurtlarına baskın yapmaları, olayları ateşlemiştir.

Kanlı yurt baskınının ardından başlayan gösteriler, Hatemi yanlısı öğrenci örgütlerini dışındaki bazı daha radikal hareketlerin gerilimi tırmandırma girişimleri üzerine, 12 Temmuz Pazartesi gününden itibaren daha da denetlenemez hale gelmiştir. İzleyen günlerde Tahran'ın farklı kesimlerinde sokak çatışmalarının yanı sıra, kılık değiştirmiş aşırı muhafazakâr militanların ve diğer unsurların eylemlerine rastlanmıştır. Ortaya çıkan kargaşa sonunda Devrim Muhafızları'na bağlı milislere ilk kez güvenliği sağlama yetkisi verilmiştir. Bu olaylarla Tahran askeri bir ortama girmiştir. Olaylarda binlerce öğrenci ve gösterici tutuklanmıştır. Tahran, 11 Temmuz öğrenci olaylarının yaşandığı tek şehir değildir. Tebriz Üniversitesinin öğrencileri de, Tahran Üniversitesi'ndeki arkadaşlarını desteklemek üzere büyük bir kitlesel protesto eylemi düzenlediler. Ensar ve güvenlik kuvvetleri bu gösterilere müdahale ettiler. kampüsün etrafında kanlı çatışmalar yaşandı. Ülkenin Meşhed, İsfahan, Urumiye, Erdebil gibi diğer şehirlerinde de, bu gösterilere destek mahiyetinde gösteriler yaşandı. Öğrenci olayları ulusal bir boyut kazandı.<sup>193</sup>

Hatemi hükümeti olaylardan rahatsızlığını ifade etmiş, olaylar, hükümetin temel sloganlarına karşı bir kalkışma olarak nitelendirilmiştir. Öğrenci hareketinin meydanlardan çekildiğini açıklaması, İç İşleri Bakanlığı'nın durumu denetleme çabaları, olayları yatıştırmıştır. Olayların ardından Hatemi hükümeti Tahran Güvenlik Güçleri Komutanı'nı ve üst düzey polis şeflerini görevden almıştır. Hükümet bu davranışı sayesinde öğrenci gençlik hareketinin güvenini tekrar kazanmıştır. Diğer bir toplumsal protesto olayı, Haşim Agajari'ye verilen idam cezası üzerine Kasım ve Aralık 2002'de yaşanmıştır.<sup>194</sup>

---

<sup>193</sup> Behzad Yaghmaian, a.g.e, s-s.107-108

<sup>194</sup> Sami Oğuz, Ruşen Çakır, a.g.e., s-s.244-246

Üniversitelerin özelleştirilmesi ya da öğrencilerden para talep edilmesi konusunda bazı haberlerin duyulması üzerine ise 2003 Haziran'ında olaylar baş göstermiştir. 10 Haziran'da bu planı protesto için başlayan gösteriler, muhafazakâr güçlerin kontrolündeki Besic güçlerinin ve Ensar-ı Hizbullah militanlarının müdahalesiyle şiddetlenmiş, üniversite dışından siyasal grupların ve halkın öğrencilere desteğiyle gösteriler Tahran sokaklarına taşmıştır.

Gençlik hareketlerinin ve öğrenci olaylarının gelişimi, İran'da yaşanan bölünmeleri de sergilemektedir. Ayrıca reform cephesinin en dinamik unsuru olan öğrenci hareketinin sertleşmesi, reform cephesi içerisindeki tartışmaları ve görüş ayrılıklarını da etkilemiştir. Hatemi ve diğer reformcular öğrencilerin gösteri yapma ve eleştirme özgürlüğünü kabul etmekle beraber, onları yasalar çerçevesinde hareket etmeye çağırışlardır. Buna karşılık olarak, öğrenci hareketinden Hatemi'ye ve Meclis'teki reformculara, yeterince etkin olmadıkları yolunda eleştiriler gelmiştir. En önemli öğrenci örgütü olan Birliğin Güçlendirilmesi Bürosu'nun önderlerinden biri, öğrenci hareketinin kendisini rejimden tamamen kopardığını açıklama noktasına varmış, Hatemi'ye son çağrılarını yaptıklarını ifade etmiştir.

Devrim sonrası İran'ı bir yandan okullaşma oranını ve okur-yazarlık oranını artırmış, kadınların eğitim ve iş hayatındaki varlığı çoğalmış, elektrik ve telefon gibi hizmetler yaygınlaşmış, fakat öte yandan, topluma dinamizm kazandıran bu etkenlerin gerektirdiği özgürlükler verilmemiştir. Artan eğitim, internet gibi teknolojik ilerlemelerle birlikte dünya ile daha fazla yüz yüze gelme, kadınların ve gençlerin kamusal alanda daha fazla görünür olması gibi gelişmelere ekonomik olumsuzlukların eklenmesi, gençliğin beklentilerini farklılaştırmış, düşüncelerini çeşitlendirmiş, çoğulculuğu desteklemiş ve aynı zamanda gençlik üzerinde rejim karşıtı etkiler yaratmıştır.<sup>195</sup>

---

<sup>195</sup> Fulya Atacan, a.g.e., s.80

Öğrenci olayları, İslam Cumhuriyeti'ne karşı yepyeni bir girişimdir ve rejimi sarsan bir harekettir. Tamamen gençliğin yaratıcılığı ve ortak tepkisi ile oluşmuş, politik bir mutabakatı seslendirmiştir. Ayrıca, devlete ve İslami ideolojiye bağlı öğrenci birliklerinin kontrolünü de kırmıştır. Üniversiteleri ve devlet ile ilişkilerini etkilemiştir.<sup>196</sup>

---

<sup>196</sup> Behzad Yaghmaian, a.g.e., s-s.112-115

## 6. REFORM HAREKETİNİN EKONOMİDEKİ GÖRÜNÜMÜ VE ETKİLERİ

### 6.1. İran Ekonomisi ve Reform Hareketinin Ekonomiye Yaklaşımı

İran İslam Cumhuriyeti'nde ekonomik yapı, devletin ideolojik niteliğinin bir yansıması olarak merkezi planlamanın hâkim olduğu ve büyük ölçekli işletmeler üzerinde devlet denetiminin geçerli olduğu bir yapıdır. İran'da ekonominin yaklaşık %40'ını devletin doğrudan, %45'ini ise "bonyad" adı verilen ve devlet içinde devlet gibi davranan vakıflar yolu ile elinde tuttuğu söylenebilir. Ekonominin %15'lik kesimini ise siyasi yelpazede muhafazakâr kanatta duran İran özel sektörü (Bazaar) elinde tutmaktadır.<sup>197</sup>

İran ekonomisi büyük ölçüde petrole dayanmaktadır. Abadan Rafinerisi dünyanın en büyük işletmelerinden biridir. Ülkede ağır sanayi pek fazla gelişmemiştir. Ham ve işlenmiş petrol başlıca satılan ürünlerdir. Petrolden sonra en önemli gelir kaynağı tarımdır. Tarımdaki en önemli sorun ise su yetersizliği ve modern tarım yöntemlerinin sınırlı kullanımınıdır. Geleneksel hayvancılık diğer bir geçim kaynağıdır. En gelişmiş endüstri kolları arasında pamuklu, yünlü ve ipekli dokumacılık gelir. Kaliteli ve çok miktarda halı üretimi konusunda dünyada İran önde gelmektedir. Enerji, çimento, demirçelik, cam üretimleri gelişmektedir. Nükleer çalışmalar da ekonominin bir diğer boyutunu oluşturmaktadır.<sup>198</sup>

İran'da ekonomi, genel olarak petrole dayalı olmasından dolayı, yaklaşık son 40 yıllık dönem boyunca ham petrol fiyatlarına bağlı bir performans göstermiştir. OPEC üyesi ülkeler içerisinde ikinci büyük üretici olan İran, 97 milyar varil ile dünya petrol rezervlerinin yaklaşık olarak %10'unu barındırmaktadır. Doğalgaz rezervleri açısından da dünya ikincisi durumundadır. İran, döviz girdilerinin

---

<sup>197</sup> Berna Gürkaş, a.g.e., s-s.83-85

<sup>198</sup> Tufan Karaaslan, a.g.e., s.70

%80'ini petrol ihracatından elde etmektedir. Petrol fiyatlarına aşırı bağımlı durumdaki ekonomisi dikkate alındığında İran için petrol dışı endüstrilere yönelmenin önemi ortaya çıkmaktadır. İran dış ticaret fazlası veren bir ülke olmakla birlikte, toplam ihracatının yaklaşık %80'ini ve devlet bütçesinin %50-60'ını petrol gelirleri oluşturmaktadır. Bu nedenle petrol fiyatlarındaki değişim devlet gelirleri üzerinde büyük etkiye sahiptir. İran ekonomisindeki başlıca sorunlar; hızlı nüfus artışı, enflasyon, işsizlik, temel ihtiyaç malzemelerine uygulanan sübvansiyonların devlet bütçesi üzerindeki yükü, kamu sektörünün verimsizliği, bonyad'ların denetimindeki zorluklar ve BM ile ABD'nin uyguladığı yaptırımlardır.<sup>199</sup>

Kırsalda tarımsal üretim ağırlıktadır. Tarım sektörü İran'da ekonomiye katkı sağlayan önemli sektörlerden biridir. 20 milyon hektarın üzerinde tarıma elverişli arazi bulunmaktadır. İran'da iklim ve toprak özelliklerindeki çeşitlilik tarıma elverişli imkânlar sunmaktadır. Coğrafi özellikler tarıma imkân vermekle beraber İran yine de tarımsal üretimde kendisine yeter duruma ulaşamamıştır. Bu alanda ithalatçı konumdadır. Tarım ve gıda sanayi ürünlerinde kendine yeter duruma ulaşmak, kalkınma planlarının ana hedeflerinden birini oluşturmaktadır. Ülkede sulama imkânlarının kısıtlı olması önemli bir sorundur.<sup>200</sup>

Özel ticari faaliyetler sınırlıdır. Birçok endüstri kolu da devlet idaresi altındadır. Özel sektörü ise, otomobil, tekstil, metal üretimi ile gıda sektörü fabrikaları ve atölye, çiftlik gibi küçük ölçekli teşebbüsler oluşturmaktadır.<sup>201</sup>

Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmayan ve gözlemci statüsünde bulunan İran, DTÖ'ye üyelik başvurusunu 19 Temmuz 1996'da gerçekleştirmiştir. Hatemi döneminde, 26 Mayıs 2005 tarihinde bu konuda bir çalışma grubu oluşturulmuştur. İran'ın son yıllarda gerçekleştirmeye çalıştığı dışa açılma

---

<sup>199</sup> T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, [http://www.igeme.org.tr/Arastirmalar/ulke\\_sek/index.cfm](http://www.igeme.org.tr/Arastirmalar/ulke_sek/index.cfm) (05.05.2009)

<sup>200</sup> Berna Gürkaş, a.g.e., s.93

<sup>201</sup> a.g.e., s.84

politikaları ve Dünya Ticaret Örgütü'ne üyelik hedefi doğrultusunda birçok ürünün ithalatında uygulanan tarife dışı engeller kaldırılmış ve birçok yasaklı ürünün ithalatına izin verilmiştir. Yerli sanayiye korumak amacıyla ithalatta uygulanan yüksek Ticari Kazanç Vergisi uygulaması ise 21 Mart 2005 tarihinde kaldırılmıştır. Daha önce ithalatta uygulanan özel kur (1 ABD Doları=1,750 İran Riyali) serbest piyasa kuru ile eşitlenmiş ve ithalatta alınan gümrük ve diğer vergilerinin hesaplanmasında serbest piyasa kurunun esas alınması yönünde de bir değişikliğe gidilmiştir. İthalatta alınan vergilerin hesaplanmasında esas alınan kurun 4,5 kat artmış olması nedeniyle vergi oranlarında yapılan indirimlerin etkisi sınırlı olmuştur.

Finans sektöründe, İran bankacılık sektörü 1979'da devletleştirilmiştir. Özel bankaların 2000 yılına kadar tekrar açılmasına izin verilmemiştir. Bütün devlete ait ve özel bankalar kesin olarak İran Merkez Bankası'nın denetimi altındadır. Hükümete ait ticari bankalar, resmi kurumlara, bonyad yatırımlarına ve geniş kapsamlı özel şirketlere kredi verirler. Mali durumu iyi olan İran'lular, vergi kaçırmak amacıyla yabancı bankalarda hesap açmaktadırlar. Tahran Borsasında hisse senedi alışverişine 1979 ve 1986 yılları arasındaki dönemde sınırlandırmalar getirilmiştir. 2002'den itibaren Borsa faaliyetlerinde hızlı bir artış olmuştur.

1979 İslam Devrimi ve İran-İrak Savaşı (1980-1989) dönemlerinde kesintiye uğrayan turizm sektörü 90'lı yıllardan itibaren yeniden canlanmaya başlamıştır. 2003 yılında İran'ın turist vizesi verdiği 300.000 turistin çoğunluğu Meşhed ve Kum gibi kutsal mekânları ziyaret etmek için gelen Asya'lı Müslümanlar olmuştur. Ayrıca Avrupa ülkelerinden de arkeolojik mekânları ziyaret amacıyla turlar düzenlenmektedir. 2004 yılında ülkeye giriş yapan 4 milyon turistten 2 milyar dolar gelir elde edilmiştir. Sektör ulaşım, düzenleyici yasalar ve personel eğitimi gibi ciddi altyapı sorunlarıyla karşı karşıyadır.<sup>202</sup>

---

<sup>202</sup> a.g.e., s.90

Merkezi ve devletçi yapıdaki İran ekonomisinde, 1989'da Rafsanjani'nin Cumhurbaşkanlığı'na gelişi ile farklı eğilimler baş göstermiştir. Rafsanjani döneminde pragmatik bir anlayışla, büyük ekonomik hedefler temkinli bir biçimde değişmeye başlamıştır. Bu dönemde özel sektörün gelişmesi ve liberalleşme öne çıkmıştır. İran Merkez Bankası yöneticisi tek bir kambiyo fiyatı ve paranın konvertibl olması için girişimde bulunmuştur. Tek fiyat ile, spekülasyon sektörüne son verilmek istenmiştir. Fakat bu, siyasi sistemin kurumları ve Çarşı (Bazaar) çevrelerinde ayrıcalıklı konuma sahip müşteriler için çıkarlara aykırı bir durum olarak görülmüştür. Bu sebeple 1995 yazında bu uygulamadan vaz geçilmiştir.

Çıkarların devreye girmesinden ötürü, muhafazakârlarla reformcular arasında beliren görüş ayrılıkları, örneğin halk egemenliği gibi siyasi kavramlarda süreklilik gösterirken, ekonomi alanında sürekli olmamaktadır. Reformcuların öncülleri, devrimin ilk on yılında ekonomide sosyalist-devletçi görüşleri savunmuşlar, muhafazakârlar daha liberal bir ekonomiden yana olmuşlardır. Doksanlı yıllardan sonra ise, reformcu-muhafazakâr saflaşması ortaya çıkmaya başladıktan sonra, reformcular ekonomide liberal eğilimlerini artırırken, muhafazakarlar daha devletçi olmayı, devlet kurumlarının sağladığı imkanları kaybetmemek adına çıkarlarına daha uygun bulmuşlardır.<sup>203</sup>

Muhammed Hatemi'nin Cumhurbaşkanlığı ile başlayan reform hareketi, temel olarak siyasal ve sosyal özgürleşmeyi öncelemiştir. Ekonomi, siyasal açılmanın ve liberalleşmenin vasıtası olarak görülmüştür. Genel olarak reformcu görüşlere ve reform programına bakıldığında siyasal olanın, ekonomik olana önceliği görülmektedir.

---

<sup>203</sup> Cihan Aktaş, a.g.e., s-s.13-14

## 6.2. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı

Hatemi'nin başkanlık kampanyası, özel bir ekonomik program içermemiştir. Hatemi'nin ekonomi kurmayları, farklı eğilimlere sahip kişilerden oluşmuştur. Bu ekiple Hatemi, ekonomiyi canlandırma programını Ağustos 1998'de açıklayabilmiştir. Bu programın açıklanmasından bir yıl sonra 1999'da başkan Meclis'e Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planını sunmuştur. Hatemi'nin en önemli vurgusu, ekonomik gelişmeye ulaşmak için, hukuksal açılımların yapılması ve siyasal liberalleşmeye gidilmesi, ekonomide sivil toplum oluşumlarının yaratılması gerektiği konusunda olmuştur. Modern İran tarihinde ilk defa olarak bu programla hükümet, geniş çaplı bir özelleştirme önerisi getirmiştir. Demiryolları, tütün, çay, şeker, iletişim ve diğer hizmetler, özelleştirme önerisi içerisindedir. Plan, bu çabası ile yabancı girişi İran'a çekmeyi hedeflemiştir. Beş yıllık plan, pazar ve devlet arasında yeni bir ilişki biçimi kurmak istemiştir.<sup>204</sup>

Hatemi hükümeti döneminde uygulamaya konan ve 2000-2005 yıllarını kapsayan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, özellikle yeni iş imkanlarının yaratılması hedeflenmiştir. Ekonomik alanda belirli bir liberalleşmeyi hedefleyen bu plan çerçevesinde yabancı yatırımların ülkeye çekilmesinin yanı sıra kambiyo mevzuatı, bankacılık, ithalat-ihracat alanlarında da değişiklikler öngörülmüştür.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın tüm önermelerini şu şekilde özetlemek mümkündür.<sup>205</sup>

- Vergi, para, ticaret ve kambiyo gibi konulara ilişkin makro-ekonomik politikaların yeniden düzenlenmesi

---

<sup>204</sup> a.g.e., s-s.189192

<sup>205</sup> Iran Chamber Society,

[http://www.iranchamber.com/government/articles/political\\_reform\\_private\\_sector\\_iran.php](http://www.iranchamber.com/government/articles/political_reform_private_sector_iran.php),  
(25.06.2009)



- Yerli ve yabancı girişimin desteklenmesi ile, üretimin ve yatırımın önündeki engelleri kaldırmak
- Kamu yönetimi sistemini yeniden düzenlemek, kamu sektörünün ekonomik yükümlülüklerini azaltmak, özel sektörü geliştirmek ve özelleştirme sağlamak
- Pazarı yeniden yapılandırmak, tekelleri kırmak ve yeniden düzenlemek, ekonomik rekabeti güçlendirmek
- Finans pazarını düzenlemek gibi kurumsal ve yapısal reformları yerine getirmek
- Kaynakları iyi yönetmek ve mevcut kapasitelerini verimli şekilde değerlendirmek
- İnsan kaynaklarını geliştirmek, yeni iş olanakları yaratmak ve üretimi artırmak
- Dışa açılmak, yabancı pazarlara ulaşmak
- Petrol dışı ihracatı geliştirmek
- Bölgesel gelişim ve düzenlemeler için özel planlamalara gitmek
- Geridönüşüm uygulamaları ve kirliliğin denetimi ile çevresel koşulları gözetmek
- Araştırma ve geliştirme faaliyetleri ile, bilgi teknolojilerini yaymak, veri tabanları kurmak
- Sosyal yardım ve güvenlik uygulamalarına gitmek

- Ulusal güvenlik konularında tedbirleri yeniden düzenlemek
- Hukuksal güvenlik, sivil toplumun yerleştirilmesi, hukukun üstünlüğünün sağlanması ile, sosyal, kültürel ve siyasi gelişim kaydedilmesi

Görüldüğü gibi Hatemi'nin ekonomik programı liberalleşmeyi formüleştiren bir plandır. Ancak liberalleşmenin, ekonomik veriler açısından nasıl sağlanacağını iyi hesaplamamış olmakla eleştirilmiştir. Ekonomik reformların en önemli noktası, öncelikle sosyal ve siyasi reformları gerektiriyor olmasıdır.

### **6.3. Reform Hareketinin İran Ekonomisindeki Yansımaları**

Hatemi dönemi, liberal yapısına rağmen, ekonomik anlamda ancak kısmi bir liberalleşme programını uygulamaya koyabilmiştir. Hatemi'nin ekonomiye nispeten ilgisiz kalması ve çok karışık bir koalisyon tarafından desteklenmesi, net bir liberal ekonomik programa engel olmuştur. Örneğin; İslami sol, siyaseten demokrat olmakla birlikte, ekonomik anlamda devletçi kalmıştır. Tahran Belediye Başkanı Kerbasçi gibi teknokratlar özel sektörü harekete geçirmeye çalışmışlardır. Çarşı ise siyasi açıdan muhafazakârlara yaklaşmıştır. Muhafazakâr Meclis başkanı Natık Nuri'ye yakın bir isim olan Hamuşi'nin yönetimindeki Ticaret Odası ekonomik liberalleşmeyi savunmuştur. Üretici sektöre yatırım yapmak isteyen tüccarlar, sağlıklı rekabeti engelleyen imtiyazları karşılarında bulmaktadır. Dolayısıyla bu tüccarlar dış siyasetin normalleşmesini, Amerikan yaptırımlarının son bulmasını istemişlerdir. Bu konuda ekonomik açıdan çok başarılı olan ve kendi ülkelerine yatırım yapmak isteyen ABD'deki İran diasporası ile fikir birliği içinde olmuşlardır. Ekonomik çıkarlar, politik saflaşmaları aşmaktadır.

**Tablo 1:** İran’da Hatemi Dönemi Temel Ekonomik Göstergeleri

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
<b>GSYİH (toplam-cari fiyatlarla) (milyar dolar)</b>	57.7	54.0	71.9	82.3	114,8	133,8	147,0
<b>Enflasyon oranı (TÜFE-%)</b>	19,04	20,1	15	13,4	14,3	16,5	14,9
<b>Dış Borç (milyar dolar)</b>	14,3	11,3	9,6	8,2	9,3	12,1	16,4
<b>İşsizlik Oranı (%)</b>	13	13,7	15,1	14,0	n/a	n/a	n/a*
<b>Döviz Kuru : Ortalama Riyal:\$</b>	5500	7900	8096	7908	7958	8281	8724
<b>İhracat (milyar dolar)</b>	12,9	21	28,3	23,3	28,1	33,7	44,3
<b>İthalat (milyar dolar)</b>	13,6	13,4	15,2	17,5	23,7	28,7	36,6

**Kaynak:** İran Ülke Profili, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2005

Hatemi döneminin temel ekonomik göstergelerine baktığımızda, Tablo 1.’e göre; 1998-2004 verilerinde GSYİH yıllar itibarıyla artış göstermiştir. Bu artışın en büyük payı 2004 yılı ihracatından kaynaklanmaktadır. Aynı yıl ihracatı 44.3 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu ihracatta petrol ve doğal gaz da mevcuttur. Hatemi döneminde ilk yıllarda enflasyonda bir artış gözlenmiş, ekonomideki iyileşmeler nedeniyle enflasyon 2001’de 13.4 seviyesine ulaşırken, 2004’te 14.9 seviyesine yükselmiştir. Aynı dönemde işsizlik oranında % olarak ulaşılan verilerde 1998’de %13’ten, 1999’da %13.7’ye çıkmış, 2000 yılında ise, 15.1’de gerçekleşerek dönemin en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 2001 yılında %14’e gerilemiştir. Aynı dönemlerdeki ithalata bakıldığında, ithalat 2002 ile 2004 yılları

arasında artış seviyesine girmiş, 2004 yılında 36.6 milyar dolara ulaşmıştır. İthalatın çeşitlenmesinde motorlu araçlar, bazı tüketim malları ön plana çıkmaktadır.

**Tablo 2.** İran'ın Petrol ve Doğal Gaz İhracatı (milyon dolar)

	1997	1998	1999	2000	2001	2002
<b>Petrol ve Doğal Gaz</b>	15,4	9,3	17,0	24,2	24,2	22,966
<b>İhracatın %'si</b>	84,2	75,7	81,3	85,5	82,7	68,1

**Kaynak:** İran Ülke Profili, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2005

Tablo 2.'de Hatemi dönemine ilişkin petrol ve doğal gaz ihracatının 1997'den 2002'ye kadar verilerine bakıldığında, petrol ve doğal gaz ihracatı %68.1'e ulaşmıştır.

**Tablo 3.** İran'ın 2003 Yılı Dış Ticaret Değerleri

<b>İhracat</b>	33,788
<b>Petrol ve Gazlar</b>	22,966
<b>Toplam İhracatın %'si</b>	%68
<b>İthalat</b>	28,795
<b>Dış Ticaret Dengesi</b>	4,993
<b>Cari Denge</b>	3,929

**Kaynak:** İran Ülke Profili, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2005

Tablo 3.te İran'ın dış ticaret değerleri ihracat ve ithalata bakıldığında petrol ve doğal gazdan yaklaşık 23 milyon dolarlık bir gelir elde etmiş, toplam ihracatı da

yaklaşık 34 milyon dolara ulaşmıştır. Toplam ihracattaki petrol ve doğal gazın payı %68 seviyesinde gerçekleşmiştir. İthalata gelince, aynı dönemde ithalat yaklaşık 28-29 milyon dolar seviyesinde gerçekleşirken, dış ticaretinde petrol ve doğal gaz etkisiyle pozitif bir etki görülmektedir.

**Tablo 4.** İran'ın Yıllar İtibariyle Dış Ticarete Başlıca Ortakları (%)

	1997	1998	1999	2000	2001	2001	2003
<b>İhracat</b>							
<b>Japonya</b>	15,1	16,6	20,5	17,1	19,2	17,3	22,4
<b>İtalya</b>	7,7	8,6	7,0	7,4	7,4	6,5	6,7
<b>G. Kore</b>							5,1
<b>Çin</b>		8,1	8,6				10,4
<b>İthalat</b>							
<b>Almanya</b>	12,8	11,8	11,0	9,8	10,1	10,6	12,3
<b>İtalya</b>	6,3	7,8	8,3	5,2	6,1	9,1	8,8
<b>G. Kore</b>	3,5	4,8	5,6	9,4	5,1	6,5	
<b>İsviçre</b>							7,4

**Kaynak:** İran Ülke Profili, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2005

Tablo 4.'e göre; Hatemi döneminde, 1997-2003 yılları arası döneminde ihracatın ülke grupları ile olan ilişkisine bakıldığında, en çok ihracat Japonya'ya gerçekleşmiştir. Burada, ihracatta en büyük payı yine petrol oluşturmaktadır. Daha sonra sırasıyla İtalya'nın payı 1997'de %7.7 iken 1998'de %8.6'ya çıkmış, 1999-2003 yılları arasında İtalya'nın payı nispi olarak azalmıştır. 2003 yılında ise Japonya'dan sonra Çin, İran'ın ihracatında 10.4 seviyesine ulaşmıştır. İthalata gelindiğinde aynı dönemler arasında en çok ithalat Almanya ile gerçekleşmiş, bunu sırasıyla İtalya, G.Kore, son yıllarda da İsviçre takip etmiştir.

**Tablo 5.** İran'ın 2002-2005 Yıllarına Ait Temel Ekonomik Göstergeler

	2002	2003	2004	2005
<b>GSYİH (Milyar ABD \$) (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla)</b>	114.3	125.2	161.3	177.3
<b>Kisi Basi GSYİH (ABD \$)</b>	1.746	1.835	2.344	2.543
<b>Reel GSYİH büyüme hızı (%)</b>	7.6	6.0	5.6	4.8
<b>Enflasyon (tüketici fiyatlarıyla) (%)</b>	14.3	16.2	14.8	16.0
<b>Rezervler (Altın hariç- Milyar ABD \$)</b>	22.3	23.7	32.7	39.8
<b>Nüfus (Milyon kişi)</b>	67.6	68.2	68.8	69.7
<b>Para Birimi = Riyal (IRR)</b>	1 \$ = 9.48 IRR (10.02.2006) 1YTL= 6.50 IRR			

**Kaynak:** İstanbul Ticaret Odası İran Etüdü

<http://www.ito.org.tr/ITOPortal/Dokuman/08.04.93.pdf> (18.08.2009)

Tablo 5.'e göre; Hatemi dönemine ait 2002-2005 yılları arasında GSYİH'sı sürekli bir artış içerisinde olmuş, kişi başına GSYİH, 2005 yılında 2543 dolar olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemler içerisinde Reel Gayri Safi büyüme hızı ise, %7.2'den gerileyerek 2005 yılında 4.8'e inmiştir. Bunun en büyük sebebi ise, enflasyonun 2005 yılında %16 seviyesinde artışıdır. 2005 verilerine göre nüfusta da bir artış görülmüş, bu artışla nüfus 69.7 milyon kişiye ulaşmıştır.

Hatemi döneminde, ekonomiyi liberalleştirmek konusunda büyük güçlükler söz konusu olmuştur. Her türlü liberalleşme girişimi ve tek kambiyo fiyatı uygulaması otomatik olarak gerçek fiyatları oluşturmaktadır. Yardım ve sübvansiyonlardan doğrudan yararlanan halkın büyük bölümünün aniden yoksullaşması riski söz konusudur. Öte yandan İran, ekonomik gelişmeyi üstlenebilecek yatırımcı bir sınıftan yoksundur. 1990'lı yılların başında yeniden

faaliyete geçen Tahran borsası yatırım ve saydamlık olmadığı için hiçbir zaman gerçek anlamda gelişmemiştir.<sup>206</sup>

Petrole bağlı bir ekonomiye sahip olan İran'da devlet bütçesini petrol gelirinden bağımsız kılabilmek için, vergi gelirlerini artırmak, toplumdaki vergi toplayabilmek gerekmektedir. Oysa büyük bölümü devrimci kuruluşlardan oluşan mükelleflerin %70'i vergi ödememektedir. Bu tablodan görüleceği üzere, ekonomik sistemin çıkar mekanizması, ekonomide reformcu bir yaklaşımı zorlaştırmaktadır. Ekonomik alandaki çabalar ideolojik engellemelerle karşılaşmıştır. Örneğin Tahran Belediye Başkanı Kerbasçi'nin 1998'de tutuklanması, esas olarak yerel vergiler getirmek istemesiyle de açıklanmaktadır. İç İşleri Bakanı Abdullah Nuri'nin Nisan 1998'de görevden alınması, tümü taşralı olan ve bakanın bölge ileri gelenleri karşısında devlet görevlilerini güçlendirmek istemesine kızan bazı bağımsız milletvekillerinin sayesinde gerçekleşmiştir. Oysa aynı milletvekillerinin bir bölümü bu bakanın siyasal anlamda liberal olan haleflerinin seçilmesi için oy vermişlerdir.<sup>207</sup>

Ekonomik reformun önündeki en büyük engel olarak, İslami rejimin toplumsal temelini oluşturan ve amaçları yeni kazanılmış ayrıcalıkları korumak olan ve muhafazakâr ya da statükocu sayılabilecek unsurlar ve onların oluşturduğu çevre sistemidir. Bu koşullarda liberal açılımlar daha çok yeni zenginlerin, Basra körfezindeki Kiş adası gibi yeni serbest bölgeler sayesinde yeni sektörlere ve yeni pazarlara girmeleri anlamını taşımaktadır. 1998'de örneğin Kiş adasının kendi gümrüğüne sahip olacağı ilan edilir. Daha önce ise Tahran'da gümrük işlemlerinden geçmek gerekmektedir.

Genel olarak liberalleşme eğilimi üretici sektöre pek fayda getirememiş, daha çok spekülasyon kalmıştır. Gayrimenkul spekülasyonuna yol açmıştır. Dış sermayenin ve Batı'da yaşayan İran'lı göçmenlerin paralarının çekilebilmesi ise

---

<sup>206</sup> Farhad Khosrokhavar, Olivier Roy, a.g.e., s-s.106-107

<sup>207</sup> a.g.e., s.108

siyasal liberalleşme ile mümkündür. Fakat bu politika, rejimin seçkinlerinin ayrıcalıklarının son bulması, ayrıca yoksul halka yapılan sübvansiyonların sınırlanması, devletin üretici ekonomiden belli ölçüde çekilmesi ve tek kambiyo fiyatı anlamına gelmektedir.<sup>208</sup>

Hatemi döneminde İran ekonomi yönetiminde yaşanan bazı idari hatalar da ekonomik performanstaki düşüşün bir diğer gerekçesidir. İran Merkez Bankası (Bank Markazi)'nin 1999 yılı boyunca 800 ayrı genelge yayımlayarak takibi mümkün olmayan bir kargaşaya yol açması ve 2000 yılı içerisinde iç fiyatları düşürmek için pek çok tarım ürününün ihracatının yasaklanması buna örnek olarak gösterilebilir. Bürokratik aksaklıkların ekonomik performans üzerindeki olumsuz etkisi başta E.I.U. olmak üzere C.I.A. (Central Intelligence Agency, Economic Reports / [www.cia.gov / economy](http://www.cia.gov/economy)) ve Tradepartners ([www.tradepartners.gov.uk](http://www.tradepartners.gov.uk)) gibi tüm uluslararası bilgi kaynaklarının raporlarında geçmektedir. 2004 yılında %4,8 büyüme performansı yakalayan ekonomi, İran'ın en ciddi sorunlarından birisi olarak gösterilen işsizliğe çare olamamıştır.<sup>209</sup>

Seksenli yıllar boyunca sürekli devlet denetiminde bulunan İran ekonomisinin, doksanlı yıllarda liberal politikalara yaklaşmasıyla, işsizlik ve gelir dağılımları arasındaki uçurumların giderek açılması ve bu konulara bağlı problemler, reformcuların gündeminde yer tutmuştur. Büyük şehirlerde ev fiyatlarının ve kiraların çok yükselmesi, dar gelirlileri zor durumda bırakmıştır. Reformcular ise bu konudaki toplum beklentilerini karşılayamamışlardır. İşsizlik özellikle gençlik arasında son derece artmış, çalışmak zorunda kalan kadınlar çok düşük ücretlere razı olmuşlardır. Dar gelirli kesimler reformculardan beklediklerini bulamamışlardır. Ekonomik alandaki yetersizlikleri, reformcuların başarısızlığında da önemli etken olmuştur.<sup>210</sup>

---

<sup>208</sup> a.g.e., s.108

<sup>209</sup> İran Ülke Profili, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2005

<sup>210</sup> Cihan Aktaş, a.g.e., s.69



Hatemi'nin Cumhurbaşkanlığı dönemi, özellikle düşük ücretli çalışanlar ve işçiler açısından krizler dönemi olmuştur. İran'da fabrikalar 1998'de %50 kapasite ile çalışmıştır. Fabrikaların, rekabet gücü yaratamayan yetersiz teknik ekipmanları diğer bir sorun olarak varlığını sürdürmüştür. 1996-1999 döneminde 600 tekstil firması krizden ötürü kapanmıştır.<sup>211</sup>

Ekonominin gösterdiği zaafılar ve ekonomik memnuniyetsizlik, muhafazakârlar tarafından reformculara karşı eleştiri konusu olarak kullanılmıştır. Reformcular, özgürlüklere ilişkin kavramlarla toplumu oyalayarak ekonomiyi geri planda bırakmakla suçlanmışlardır.<sup>212</sup>

Toplumun geniş kesimlerini rahatlatacak şekilde, gelir paylaşımında adalet ve zenginleşme yaşanmamış olmakla beraber, reformlar sayesinde açıklık politikasının nispeten sermayeyi ve teşebbüsü rahatlatmasından kaynaklanan gelişmeler de yaşanmıştır. Hatemi'nin görevini devretmeden önce, kabinesine sunduğu ekonomik veriler ise şöyledir.<sup>213</sup>

İşsizlik oranı: % 10.3

Ekonomik Büyüme Oranı: % 5.4

Enflasyon Oranı: % 14.1

Nüfus Artışı Oranı: % 1.6

Toplumsal Refah Artış Oranı: % 6

Ülkenin Mevcut Döviz Rezervleri: 30 Milyar USD

---

<sup>211</sup> Behzad Yaghmaian, a.g.e., s-s.178-181

<sup>212</sup> a.g.e., s.183

<sup>213</sup> Arzu Celalifer Ekinci, “İran ve Yeni Cumhurbaşkanı Ahmedinejad”, 13 Şubat 2006, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK), www.usakgundem.com, (02.07.2009)

## 7. REFORM HAREKETİNE TEPKİLER

Reform hareketi karşısında ortaya çıkan tartışma ve tepkileri, iki açıdan değerlendirmek mümkündür. Bir grup tepki, reform kavramına ve hareketine temelden karşı çıkan ve karşı cephe olarak nitelenebilecek muhafazakârların karşı çıkışları ve eleştirileridir. Bu eleştiriler, reformcuları genel olarak İran İslam Cumhuriyeti'nin temel değerlerini yıkmaya çalışmakla, İran'ı Batı'nın rotasına yöneltmekle suçlamışlardır. Diğer bir grup tepki ve eleştiri ise, reform hareketinin vaat ettiği özgürleşmenin sağlanamaması karşısında hayal kırıklığına uğrayan toplum kesimlerinin yaptıkları eleştirilerdir. Demokratikleşmeden yana olan bu grubun yaptığı eleştiriler ise, Hatemi'yi ve reformcuları, sistemin engelleyici mekanizması karşısında yeterince cesur davranmamakla suçlamışlar, günlük yaşamda bekledikleri rahatlamayı bulamamaktan şikayetçi olmuşlardır.

### 7.1. Reform Hareketi Karşısında Muhafazakârlar

Muhafazakâr kanadın reform hareketini engelleme çabaları iki şekilde ortaya çıkmıştır. Bir yandan intikam eylemleri ve provokasyonlar yaşanmıştır. Özellikle gazetelere ve gazetecilere yapılan saldırılar bu türdendir. Bu bağlamda İç İşleri Bakanı Abdullah Nuri'nin, daha bir yıl dolmadan Meclis gensorusu ile azledilmesi ve ardından rejime karşı propaganda suçlamasıyla 5 yıl hapse mahkum edilmesi, Tahran Belediye Başkanı Gulamhüseyin Kerbasçi'nin yolsuzluk suçlamasıyla 2 yıl hapse mahkum edilmesi en önemli örnekler arasındadır.

Abdullah Nuri'nin İç İşleri Bakanlığı döneminde muhafazakârlara karşı yürüttüğü kampanya, bu kesimin tepkisini çekmiştir. Tepki olarak aynı zamanda Güvenlik Güçleri Genel Komutanı sıfatını taşıyan Rehber Hamaney, bir gelenek olduğu şekilde İç İşleri Bakanı Nuri'yi kendisine komutan vekili olarak atamamıştır. Hamaney bu şekilde hükümeti ülke güvenlik güçlerini kontrol

etmekten uzak tutmuş, Hatemi'nin temel hedeflerinden biri olan kanun hâkimiyetinin gerçekleşmesine dönük imkânları bu şekilde kısıtlamıştır.

Hatemi gensoru ile düşürülen Nuri'yi hemen cumhurbaşkanı yardımcılığına atamış, Abdullah Nuri ve Ataullah Mohacerani Tahran Üniversitesi'nde kılınan bir Cuma namazı sonrasında fanatik militanların saldırısına uğramışlardır. Şubat 2000'deki seçimlerde Tahran'dan birinci sıradan milletvekili ardından da Meclis Başkanı seçilmesi beklenen Nuri hakkında 1999'da dava açılması yine muhafazakârların bir engelleme girişimidir. Muhafazakârların bir diğer tepkisi de basına odaklanmış tepkilerdir. Reform cephesinin en önemli seslerinden biri haline gelen Selam gazetesi, devletin gizli belgelerini yayımlama suçlamasıyla kapatılmıştır. Basına karşı yürütülen saldırı, daha pek çok gazete ve dergi kapatma olayı ile sürmüştür.<sup>214</sup>

Reform karşıtı tepkileri şöyle özetlemek de mümkündür: Muhafazakârlar, ideolojik devlet ve devrimin ilk yıllarındaki ideolojiyi güçlendirmek ve her türlü yenilenmeyi engellemek istemişlerdir. Gelenek ve din konusunda yeni yorumlar getirilmesine karşı çıkmışlardır. İdeolojik çerçevenin dışındaki siyasi katılımı engellemek istemişlerdir. Baskı ve çıkar gruplarına sahip çıkmışlardır. Demokrasiye karşı karizmatik ve teokratik meşruiyeti desteklemişlerdir. İdeolojik basın kuruluşlarından yararlanmışlardır. Kapalı bir siyasi ve kültürel sistemi desteklemişlerdir. Şiddet içeren yöntemlere başvurmaktan çekinmemişlerdir.<sup>215</sup>

Muhafazakârların reformculara karşı en önemli eleştirileri, fikri plandaki ayrılıklardan kaynaklanmaktadır. Reform cephesinin demokratikleşme eğilimleri, muhafazakârlar tarafından İslam'dan bir tür kopuş olarak değerlendirilmektedir. Muhafazakâr kanadın önde gelen sözcülerinden Ayetullah Muhammed Taki Mesbah Yazdi, verdiği hutbelerde reformcuları eleştirirken, demokrasinin dinin yerine konmak istendiğini iddia etmektedir. Hümanizm, sekülerizm ve liberalizm

---

<sup>214</sup> Sami Oğuz, Ruşen Çakır, a.g.e., s-s.237-244

<sup>215</sup> Hüseyin Beşiriye, a.g.e., s-s.175-176

gibi Batı'lı kavramları eleştiren Yezdi, ruhanilerden ve tüm toplumdan bu konuda duyarlı olmalarını istemiştir. Zaman zaman bu eleştirilerini, gereken durumlarda şiddet kullanmayı olumlayacak kadar ileri götürmüştür. Reform hareketini, Batı yönlendirmesiyle meydana gelen bir sapma ve yoldan çıkma olarak takdim etmektedir. Ayrıca, Yezdi İslam üzerinde kesinlikle anlayış veya görüş farkı olamayacağını savunmakta, böylece İslam'ın tek bir meşru yorumu olabileceğini öne sürmektedir.<sup>216</sup>

Muhafazakârla devletin ana amacının Tanrı'nın buyruğunun yeryüzünde uygulanmasını sağlamak olarak görmektedirler. Dolayısıyla din sınıfının yani ulemanın otoritesinin tartışılmaması gerektiği sonucuna varmaktadırlar.<sup>217</sup> Muhafazakârların ekonomik görüşleri ise çelişkiler içermektedir. Özel mülkün kutsallığına ve İslam'ın ticareti onaylayan ve girişimi teşvik eden ilkelerine vurgu yapmaktadırlar. Ancak rejimin ayrıcalıklı kesimlerinin ekonomik avantajlarını söz konusu etmemektedirler.<sup>218</sup>

Reformcular hükümette buldukları süre içerisinde daha fazla demokratikleşmeye ağırlık verirken, kurumsallaşma ve siyasal parti oluşturma yönünde fazla bir gelişme kaydedememişlerdir. Buna karşın, muhafazakârlar iktidarı tekrar kazanmak için bütün imkânlarını seferber etmişlerdir. Reformcuların kurumsallaşma konusundaki eksiklikleri onları halkla bütünleşmek konusunda zaafa uğratmıştır.<sup>219</sup>

---

<sup>216</sup> a.g.e., s-s.143-144

<sup>217</sup> Ray Takeyh, a.g.e., s-s.45-46

<sup>218</sup> a.g.e., s.48

<sup>219</sup> Cihan Aktaş, a.g.e., s-s.36-38

## 7.2. Reform Hareketinin Yetersizliğine Eleştiriler

2003 yılındaki belediye meclis seçimlerinde ve 2004'teki yedinci Meclis seçimlerinde halkın reformculara verdiği desteği çekmesi, reformcular arasında özelleştirme gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu özelleştirilerde vurgulanan ilk noktalardan biri, halkla bütünleşme konusundaki eksikliklere dairdir. Halkın günlük hayattaki sorunlarına yeterince eğilemediklerini değerlendiren reformcuların bu görüşlerini, reform hareketinin teorik açıdan beyni sayılan Haccaryan, hareketin siyasetzede olduğu şeklinde ifade etmiştir. Haccaryan'ın bir diğer değerlendirmesi de, muhafazakârların da kendileri kadar kanuna saygılı olacakları konusunda aşırı iyimser davrandıkları yolundadır.

Bir diğer görüşe göre ise, reformcuların özellikle AKK ile sonu gelmez çatışmalara girmek yerine toplumun yoksul ve mağdur kesimleri ile daha fazla ilgilenmeleri gerekmekte idi. İran'ın asıl siyasal mücadelesinin bundan böyle, para kaynaklarını ve imkânlar ellerinde tutanlarla en sıradan ihtiyaçlarını karşılayamayanlar arasında geçeceği yorumları yapılmıştır. En önemli iç eleştirilerden biri ekonomideki tutuma dairdir. Seksenli yıllarda devlet denetiminde bulunan ekonominin doksanlı yıllarda yeni liberal politikalara açılmasıyla, işsizlik ve gelir dağılımının iyice bozulması ve buna bağlı problemler reformcuların gündeminde yeterince yer bulmamıştır.<sup>220</sup>

---

<sup>220</sup> a.g.e., s-s.66-70

## **8. REFORM HAREKETİNİN SONUÇLARI VE DEĞERLENDİRMESİ**

Hatemi'nin 1997'de Cumhurbaşkanlığı'na gelişi ile başlayan sürecin en belirgin özelliği, reformcular ile muhafazakârlar arasındaki ayrışmanın net olarak su yüzün çıkmış olmasıdır. Reformcular adına bir takım kazanımlar elde edilmiş olmakla beraber, reform sürecinin hedeflerine ulaştığını ise söylemek zordur.

### **8.1. Reform Hareketinin Başarısızlığı ve Başarısızlığın Sebepleri**

Reform girişimleri karşısında muhafazakar kanat, statüko lehine büyük bir direnç sergilemiş, reform cephesinin girişimlerinin yasal boyut kazanmasını engellemiştir. Toplumsal dinamizmin artışı, ekonomik yapının açmazları, uluslararası arenada yalnızlaşma, toplumsal talepler gibi sebepler reform hareketini desteklerken, İran siyasi sisteminin yapısı, çabaların yerini bulması önündeki en önemli engelleri kendi içinde barındırmaktadır. Muhafazakârların etkin oldukları devlet kurumları, nihai kararları verebilecek ve geliştirilen politikaların yürütülmesini engelleyebilecek durumdadır.

Reform hareketinin muhafazakârların muhalefetini aşabilmek için düşündüğü yasal ve kurumsal değişiklikler, Anayasa'nın koyduğu kurallar nedeniyle akamete uğramaktadır. Rehber'lik makamının her kurumun üzerindeki denetimi, AKK'nın aday tespitlerinde dahi belirleyici olması, siyasetin hareket alanını daraltmaktadır.

İran İslam Cumhuriyeti'nin ideolojik yapısı, yönetme hakkını pratikte halktan çok mollalara tanımaktadır. Nitekim 1997 seçimlerinde de aday olmak isteyen 234 kişiden sadece 4'ünün adaylığı uygun görülmüştür. Adayların ön elemenden geçirilmesi, rejimin İslami-teokratik niteliğinin kalıcılığını sağlayan en önemli unsurlardan biridir. Dolayısıyla Meclis ve Cumhurbaşkanlığı seçimleriyle halkın

yönetime katılıyor oluşu, gerçek bir siyasal katılım sağlamamakta, değişim talepleri siyasal alan yansıyamamaktadır.<sup>221</sup>

Reform hareketi hak ve özgürlükler konusundaki vaatlerini yerine getirememiştir. Hatemi döneminde de zaman zaman şiddete varan baskılar devam etmiştir. Devletin yapısal özelliklerinden ötürü seçilmiş Cumhurbaşkanı siyasal alanın sadece %25'ini kullanabilmektedir. Diğer bir deyişle siyasal gücün %75'i Cumhurbaşkanı'nın yetki alanının dışındadır.<sup>222</sup>

Hatemi'nin Cumhurbaşkanlığının birinci döneminde, Meclis'te ağırlıklı olarak bulunan muhafazakâr milletvekilleri sebebiyle reformcular söylemlerini uygulamaya koyamadılar. Yeni Meclis seçimleriyle reformculara artan destek ise, muhafazakâr direnci aşmaya yeterli olamamıştır. Muhafazakârların elinde bulunan kurumsal güç Hatemi yönetiminin etkinliğini daraltmıştır. 6.Meclis seçimlerinde reformcuların aldıkları toplumsal desteğe rağmen vaatlerin yerine getirilememesi, seçimler yolu ile ve sistemin araçlarını kullanarak değişim yapılabileceğine olan inancı zayıflatmıştır. Bu olgu, toplumsal tepkilere ve öğrenci olaylarının artmasına sebep olmuştur.<sup>223</sup>

Muhafazakâr direnç karşısında değişimin nasıl bir yol izlemesi gerektiği ise tartışılan bir konudur. Daha tedrici bir yaklaşımla muhafazakâr güç merkezlerini ikna etmek ya da reform hareketinin radikalleşmesi arasındaki tercihler tartışılmaktadır. Reformcu hareket hakkında yapılan eleştirilerden biri de, demokrasiyi hedefleyen bir hareketin içinde bile demokrasi kültürünün eksikliğidir.<sup>224</sup> Kendini yönetme tecrübesine tarihsel olarak da sahip bulunmayan İran toplumunun, demokratik alışkanlıklar konusundaki pratik eksikliği, demokratik taleplerin organize olmasında önemli bir zorluk yaratmaktadır.

---

<sup>221</sup> İhsan D.Dağı, **Ortadoğu'da İslam ve Siyaset**, 2.Baskı, Boyut Kitapları, İstanbul, 2002, s-s.82-84

<sup>222</sup> Cihan Aktaş, a.g.e., s.11

<sup>223</sup> a.g.e., s.22

<sup>224</sup> a.g.e., s.130

Siyasal alanda sonlandırılmayan sıkıntıların yanı sıra, ekonomik sorunlar, günden güne artan işsizlik ve geçim darlığı, reformculara olan güveni sarsmıştır. Özgürlük vaat eden ama ekonomik koşulları iyileştirme yolunda somut yaklaşımlar getiremeyen reformcular karşısında, muhafazakârların itibarını artırmıştır. Nitekim, 7.Meclis seçimleri öncesinde başvuran yüzlerce reformist adayın AKK tarafından elenmesi karşısında halkın fazlaca tepki vermemesi, reformculara duyulan inancın azalmasına işaret sayılabilir.<sup>225</sup> Ekonomideki başarısızlık, reform hareketinin bir bütün olması gerektiğini düşündürmektedir. Ekonomide genişleme sağlayacak bir liberalleşmenin uygulanabilmesi için siyasal ve sosyal reformların başarısına ihtiyaç vardır.<sup>226</sup>

## 8.2. Reform Hareketinin Olumlu Yansımaları

İstenen sonuçları sağlayamamış olmakla beraber, Hatemi dönemi ile yaşanan reform girişimleri, özgürlüklere ilişkin çok boyutlu tartışmaları toplumun gündemine sokmuş, toplumu kendi talepleri, dinamizmi ve ülkesine ilişkin beklentileri ile yüz yüze getirmiştir. Toplum çeşitli krizlerden geçerek de olsa, hakları uğruna mücadele etme ve devletle yüz yüze gelme tecrübesi yaşamıştır.

Öte yandan, basında çok seslilik, partileşmenin teşviki gibi demokratikleşmenin önemli unsurlarının kabulü ve yaygınlaşması İran siyasetinin gündemine girmiştir. Ayrıca reformist hükümet, kendi yandaşlarına karşı başlatılan sindirme ve yok etme eylemlerinin hesabını sormak konusunda bir ölçüde başarılı olabilmıştır. Kamusal alanda, fikri ve kültürel bağlamda önemli değişiklikler de söz konusu olmuştur. Bu dönemde gazete ve kitap okurları artış göstermiş, bilgisayar ve internet kullanımı yaygınlaşmış, üniversitelerdeki öğrenci

---

<sup>225</sup> a.g.e., s.24

<sup>226</sup> Iran Chamber Society,

[http://www.iranchamber.com/government/articles/political\\_reform\\_private\\_sector\\_iran.php](http://www.iranchamber.com/government/articles/political_reform_private_sector_iran.php),  
(21.06.2009)



sayısı artmıştır. Ayrıca söylemlerinden ötürü reformcuların üzerinde uygulanan karalama kampanyaları da başarısızlıkla sonuçlanmıştır.<sup>227</sup>

İran İslam Cumhuriyeti, kuruluş koşulları, ideolojisi ve yapısı gereği, hem totaliter hem de demokratik devlet olgularına işaret eden farklı ve paradoksal unsurlar içermektedir. 1989 yılına kadar tamamen ideolojik bir düzenin hüküm sürmesinin ardından, 1990'lı yıllarla beraber, bazı demokratik potansiyeller siyasal sistemde hissedilir olmaya başlamıştır. Demokrasinin yeşermesi yolunda umutların doğuşu gözlemlenmiştir. İki dönem de oligarşik nitelikler göstermektedir. İran İslam Cumhuriyeti'nin, oligarşik özellikleri ile beraber demokratik düzenlerin bazı özellikleri ile bütünleşmiş olması, İran'ın "facade demokrasi"\* kavramı çerçevesinde tanımlanabileceğini düşündürmektedir. Reformcu süreç ise, oligarşik iktidar yapısının tartışma konusu yapılması, bir ölçüde zayıflatılması, demokratik kurumlara dikkat çekilmesi sayesinde "facade demokrasi"den "quasi demokrasi"ye\* geçiş işaretleri vermiştir.<sup>228</sup>Bu durum nitelikli, gerçek bir demokrasi arayışını kolaylaştırabilecek bir temel teşkil edebilir.

Demokratikleşme yönünde zemin yaratabilecek bu işaretlere bakıldığında; yeni orta sınıf içerisinde yeni siyasi dinamiklerin ortaya çıkması, sivil toplum kuruluşları ve siyasi partilerin zayıf düzeyde de olsa oluşumu, totaliter devletin ideolojik niteliklerinde esneklikler meydana gelmesi, siyasi parti ve gruplar arasında rekabet ve katılım çerçevesinin sınırlı gelişimi, önemli açılımlar olarak kabul edilebilir.<sup>229</sup>

---

<sup>227</sup> Cihan Aktaş, a.g.e., s.79

\* Facade kelimesi cephe anlamına gelmektedir. Facade demokrasi kavramı; demokratik yöntemleri şekil açısından kullanan, tek cepheli, tek boyutlu ve oligarşik nitelikli demokrasi anlamında kullanılmaktadır.

\* Quasi Demokrasi, görünürde demokrasi demektir. Ancak facade demokrasiye nispetle, demokrasinin kurum ve kurallarını daha fazla içermektedir.

<sup>228</sup> Hüseyin Beşiriye, a.g.e., s-s.47-50

<sup>229</sup> a.g.e., s.52

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### HATEMİ DÖNEMİ SONRASI İRAN

#### 1. AHMEDİNEJAD DÖNEMİNE GEÇİŞ

İran İslam Cumhuriyeti'nde Muhammed Hatemi'nin 1997'den 2005'e kadar iki dönem boyunca süren Cumhurbaşkanlığı döneminin ardından, 2005'teki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde iktidarı, muhafazakâr Mahmud Ahmedinejad kazanmıştır. Hatemi dönemi boyunca, İran'ın İslam Devrimi ile kurulan ideolojik devlet yapısının daha demokratik bir içerik kazanması yönünde yürütülmüş olan çabaların, Ahmedinejad dönemine geçişle birlikte sona ereceği görüşü öne çıkmıştır. Siyasi ve sosyal özgürlükleri, söyleminde konu etmeyen yeni Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, toplumun günlük yaşamına dair sıkıntılar üzerinde durmuştur. Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanlığına seçilmesi ile başlayan süreç, Hatemi döneminde alınan mesafenin, ne şekilde değerlendirileceği sorularını da beraberinde getirmiştir.

##### 1.1. Ahmedinejad'ın Kimliği

2005 yılında Hatemi'den sonra Cumhurbaşkanlığı'na seçilen yeni Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad, 1956 yılında, orta İran'ın Garmsar kentinde doğmuştur. Devrimcileri yetiştiren, köktendinci akımların yaygın olduğu güney Tahran'da yetişmiştir. Üniversite öğrenimi sırasında devrimci örgütlerde yer almış ve Amerikan Büyükelçiliği'ni basarak 444 günlük rehine olayını yaratan üniversitelerarası talebe örgütünde, mensubu olduğu Elmo Sanaat Üniversitesi'nin temsilciliğini yapmıştır. 1980 yılında başlayan kültür devrimine katılmış, aynı yıl Devrim Muhafızları Örgütü'ne girmiştir. İran-İrak savaşı sırasında örgütün hudut bölgesi garnizonunda üst düzey komutan olarak görev yapmış ve buradaki birliğin gerek yurt içi gerek yurt dışı faaliyetlerinde aktif rol oynamıştır. Erdebil'de

Valilik, daha sonra Elmo Sanaat Üniversitesi'nde hocalık yapmıştır. Bu dönemde Ensar-ı Hizbullah örgütünü kurmuştur. 2003 yılında Tahran Belediye Başkanlığı'na seçilmiş, orada da Devrim Muhafızları ve gizli örgütlerle iş birliği yapan gruplar kurmuştur. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde bu grupların kendisine yardımcı oldukları söylenmektedir.

Dünyaya geri geldiğinde fakirlere yardımcı olacağına ve adaleti sağlayacağına inanılan 12. İmam Mehdi'yi taklit eden davranışları, önemli bir özelliği olarak görülmektedir. Ahmedinejad, yaşayışında mütevazı ve basit tarzı ile tanınmıştır. 'Halk adamı' olarak tanımlanmaktadır. Gösterişten kaçınmaktadır. Sıradan bir evde yaşamakta, kıyafeti, eşyaları ve diğer göstergeleriyle sıradan bir İranlı gibi görünmeye çalışmaktadır. Rafsancani gibi zenginliği ile bilinen bir kişi değildir. Rafsancani, kıyafeti, makam aracı ve ailesinin zenginliği ile 'yeni Şah olmakla' suçlanmıştır. Ayetullah Humeyni'nin medrese yoldaşı olmasına ve Devrim'in liderlerinden siyasette kalan neredeyse tek isim olmasına rağmen Devrim'i, Ahmedinejad kadar sahiplenmemiştir. Otoriter araçlarla kurulacak daha liberal bir ekonomik düzeni savunmuştur. Fakat insan hakları ve demokratikleşme konusundaki taleplere karşı soğuk durmuştur. Bu nedenle reformistlerin seçim öncesinde "istemeye istemeye Rafsancani'ye oy vereceğiz, çünkü başka alternatifimiz yok" dedikleri belirlenmiştir. Rafsancani reformistlerin desteğini almak için ikinci tur öncesinde serbestlik vaat eden konuşmalar yapmış, fakir kesimlerin desteğini alabilmek için her aileye maddi yardım yapacağını söylemiştir.<sup>230</sup> Ahmedinejad, 1979 İslam Devrimi'ni yapanlar arasında yer alan ve 2005 seçimlerinde Cumhurbaşkanlığı'na aday olan Ayetullah Rafsancani'yi yenmekle dikkatleri daha da çok üzerine çekmiştir.<sup>231</sup>

---

<sup>230</sup> Sedat Laçiner, "İran'ın Yeni Lideri Ahmedinejad Şans mı Kabus mu?", Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK), [www.usakgundem.com](http://www.usakgundem.com), (04.07.2009)

<sup>231</sup> Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı (OBİV), [http://www.obiv.org.tr/DSA/Iran\\_3.htm](http://www.obiv.org.tr/DSA/Iran_3.htm), (28.06.2009)

## 1.2. Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanlığına Seçilmesi

### 1.2.1. 2005 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri

2005 Haziran'ında yapılan iki turlu Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ilk turunda, adaylardan Mahmud Ahmedinejad ve Haşimi Rafsancani en çok oyu alarak ikinci tura kaldılar. 24 Haziran'da yapılan ikinci turda ise, Ahmedinejad oyların %63.4'ünü alarak İran'ın 6. Cumhurbaşkanı seçildi. Yeni Cumhurbaşkanı, 3 Ağustos itibari ile görevi Hatemi'den devraldı.

6. Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın ilk faaliyeti seçildiği andan itibaren günde 16 saatlik çalışmalarla kendi kabine üyeleri için aday listesi hazırlamak olmuştur. 70 milyonluk bir nüfusu temsil edecek kabinenin kaliteli, bir o kadar özenli ve çalışkan insanlardan oluşması gerektiğini vurgulamıştır. 6 Ağustos cumartesi günü yemin töreniyle birlikte, listesini meclise ibraz etmiştir.

9. dönem Cumhurbaşkanlığı seçimleri, adayların çeşitliliği, muhafazakâr ve reformcu blok arasındaki bölünmüşlük sebebiyle ikinci tura kalmıştır. Devrim sonrası dönemde ilk kez Cumhurbaşkanlığı seçimleri ikinci turda sonuçlanmıştır. Ayrıca, Ahmedinejad'ın seçilmesi ile 24 yılda ilk defa, dini bir unvan taşımayan bir aday Cumhurbaşkanı olmuştur. Bu seçimlerle İslam Devrimi sonrasında, siyaset sahnesinde muhafazakâr din adamlarının yerlerini, devrimle büyümüş genç muhafazakâr kuşağın almaya başladığı görülmüştür.

Cumhurbaşkanlığı seçimlerini Ahmedinejad'ın kazanmasıyla, 2004 Meclis seçimlerini kazanan muhafazakârlarla birlikte, İran'da sistemin bütün kurumlarında muhafazakârlar egemen hale gelmiştir.<sup>232</sup>

---

<sup>232</sup> Berna Gürkaş, a.g.e., s.137

**Tablo 6.** 2005 Cumhurbaşkanlığı Seçim Sonuçları

Birinci Tur: 17 Haziran 2005

Ulusal Sonuçlar

Aday	Gruplaşma	Oylar	%
Mahmud Ahmedinejad	Muhafazakâr	5,710,353	20.3
Mehdi Kerrubi	Reformist	5,056,686	18.0
Ali Laricani	Muhafazakâr	1,716,081	06.1
Mohsen Mehralizadeh	Reformist	1,287,440	04.6
Mostafa Moin	Reformist	4,069,699	14.5
Muhammed Bekir Kalibaf	Muhafazakâr	4,075,189	14.5
Ekber Haşimi Rafsancani	Muhafazakâr	6,179,653	22.0
Toplam		28,095,101	

İkinci Tur: 24 Haziran 2005

Ulusal Sonuçlar

Aday	Gruplaşma	Oylar	%
Mahmud Ahmedinejad	Muhafazakâr	16,991,445	63.4
Ekber Haşimi Rafsancani	Muhafazakâr	9,818,219	36.6
Toplam		26,809,664	

**Kaynak:** Iranian National News Agency

<http://www.electoralgeography.com/new/en/countries/i/iran/2005-president-elections-iran.html> (18.08.2009)

### 1.2.2. Seçim Sonuçlarında Etkili Olan Unsurlar

2005 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde etkili olan kesimlere bakıldığında üç ideolojik hareketin konumları göze çarpmaktadır:<sup>233</sup>

- Rejimi ve statükoyu destekleyen ve kendilerini *usulugera* olarak adlandıran muhafazakârlar
- Rejime radikal anlamda karşı olmamakla beraber, demokratikleşmeyi öngören reformcular
- Seçimleri topyekûn boykot ederek, BM destekli bir referandum, devrimci bir ayaklanma, rejim değişikliği ya da ABD işgali yolu ile devrimci değişim talep edenler

Söz konusu hareketlerin konumları ve toplumdaki algılanışları, seçmen nezdinde farklı eğilimler yaratmış ve seçim sonuçlarını etkilemiştir. Sonuçların Ahmedinejad lehine ortaya çıkması, pek çok sosyal ve ekonomik gerekçenin bir araya gelmesiyle açıklanabilir. Aşırı muhafazakâr olarak tanımlanan Ahmedinejad'ın zaferi, aleyhinde yapılan tahminleri çürütmüş ve İran'ın Devrim'in ilk günlerine geri döndüğü yorumlarına yol açmıştır. Ahmedinejad seçim kampanyası boyunca, birikmiş ve Hatemi döneminde beklenen çözümleri bulamamış olan halkın sorunlarını gündeme taşımıştır. Bu sorunlara çözüm bulmayı vaat etmiştir. Daha önceki dönemlerde Rafsancani ekonomik reform ve liberalleşmeye, Hatemi de daha çok toplumsal ve kültürel özgürlük ve dışarıya açılma konularına eğilmişti. Ancak bu yaklaşımlar, İran toplumunda en yüksek oranı teşkil eden dar gelirli alt sınıfların sorunlarına cevap verememiştir. Bu durumu iyi gözlemleyen Ahmedinejad, umutsuz ve tepkili kitlenin duygularına hitap eden bir söylem geliştirmiştir. Mevcut koşullar Ahmedinejad'ın işini kolaylaştıran bir sosyal psikoloji oluşturmuştur. Ahmedinejad, rejim ve ideoloji ile gayrimemnun toplum arasında köprü olma görevini üstlenmiştir. Rejimin

---

<sup>233</sup> Hamid Dabashi, a.g.e., s.239

içinden gelen ve devrim ideolojisine bağlı bir kişilik olarak, toplum sorunlarını sistem içerisinde temsil edebileceği yargısını uyandıracak bir imaj sergilemiştir. Seçimlerden önce, adaylardan biri olan Rafsancani, özgürlük ve daha fazla serbesti vaat eden konuşmalarla reformistlerin ve özellikle de gençlerin desteğini almaya çalışmıştır. Ancak Ahmedinejad, kazanılmış hakları geri almayacağını belirterek ülkenin sorununun insanların giysisi olmadığını söylemiştir. Böylelikle reformlara sıcak bakmış kitlenin de güvenini kazanmak istemiştir. Reformcuların öncelikledikleri özgürlüklere ilişkin konular yerine, insanların gündelik hayatlarında ağırlığını daha yoğun hissettikleri ekonomik sorunlara ve mağduriyetlere vurgu yapmıştır. Asıl sorunun işsizlik ve konut sıkıntısı olduğunu söyleyerek, insan hakları ve demokratikleşme konularında daha çok tarafsız ve dışarıda kalarak akıllıca bir strateji kullanmıştır. Bu strateji sadece Ahmedinejad'ın muhafazakâr olmasından kaynaklanmamaktadır.<sup>234</sup>

Ahmedinejad en son görevi olan Tahran Belediye Başkanlığı'nda da başarılı ve idealist bir performans sergilemiştir. Fakir kesimlere ciddi miktarda sosyal yardımlarda bulunmuştur. Şehrin 37 yıldır yapılamayan gelişme planını gerçekleştirmiş, metro ve çöp arıtma yatırımlarına ağırlık vermiştir. Rafsancani'nin aksine İran'da bir şeyleri değiştirebildiğini göstermiştir. Ahmedinejad'ın seçim sloganı da "Mümkün ve bizler yapabiliriz" idi. Batı medyası Ahmedinejad'ı her ne kadar çok muhafazakâr bulsa da, Ahmedinejad mevcut sosyo-ekonomik düzene reformculardan da, pragmatistlerden de daha çok meydan okuyan bir kişi olarak ön plana çıkmıştır.<sup>235</sup>

Öte yandan reform hareketi döneminde muhafazakâr kesim kendi içerisinde bir özeleştirici süreci geçirmiştir. 1997'den sonra sürekli reformculara karşı kaybeden muhafazakârların yenilgisi Dini Lider Hamaney tarafından da kabul edilmiştir. Hamaney bu kabul doğrultusunda reform hareketine karşı yeni bir fikri mücadele başlatmıştır. Hamaney reform hareketini "Amerikancı Reform" ve "İslâmcı reform" diye ikiye ayırmıştır. İran'da son dönemlerde gelişen reform

---

<sup>234</sup> "İran ve Yeni Cumhurbaşkanı Ahmedinejad", www.usakgundem.com, (02.07.2009)

<sup>235</sup> "İran'ın Yeni Lideri Ahmedinejad Şans mı Kabus mu?", www.usakgundem.com, (04.07.2009)

isteklerinin ABD'nin istekleri doğrultusunda olduğunu ileri sürmüştür. Her türlü siyasal çoğulculuğun ve özgürlüğün Batı kaynaklı olduğunu ve devleti yıkmayı hedeflediğini dile getirmiştir. Hamaney, “Baticı” siyasî reforma karşı çıkararak idarî ve iktisadî reformu “İslâmcı reform” olarak sunmuştur. Hamaney'in İslâmcı reform söylemi genç muhafazakâr kuşak için fikri bir zemin oluşturmuştur. Bu bağlamda reformcuların unuttuğu sosyal adalet söylemini esas alan yeni bir akım başlamıştır. Sosyal adalet söyleminin yanı sıra paralel olarak muhafazakârların tanınmış politikacılarının yerine tanınmamış isimler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu süreç İran'da “*Usulugera*” (ilkecilik) diye bilinen bir akımın doğuşuna yol açmıştır. Bu akım Hamaney kontrolünde olan Anayasa Koruyucular Konseyi, Yargı Erki ve askerî-güvenlik kurumlarının tam desteğini almayı da başarmıştır. Bu akım 2003 Belediye, 2004 Meclis ve 2005 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri'nde başarı getirmiştir. Mahmut Ahmedinejad bu akımın desteği ve toplumdaki gördüğü ilgi ile ilk önce Tahran Belediye Başkanı ve daha sonra Cumhurbaşkanı seçilmiştir.<sup>236</sup>

Ahmedinejad, eski cumhurbaşkanı Hatemi'yi halkı tanımamakla, sokağın gerçek sorunlarını bilmemekle suçluyordu. Bu seçimde sokağın gerçek problemlerini seçime taşıdı. Değişim ihtiyacını sadece siyasi konularda aramayan, daha önemlisi ekonomik yapıda değişim isteyen halk onu seçmiştir. İranlı gençlerin tamamına yakını reformist ve özgürlükçü sanmak yanlıdır. Oy kullanma yaşı düştükçe radikal çözüme inananların sayısının arttığı da düşünülebilir. Ayrıca, İran'da kuvvetle algılanan ve “öteki” olarak tanımlanan ABD tehdidi, içe kapanma eğilimini artırmış, İran'ı devlet olarak farklılaştıran rejim faktörünün güçlendirilmesi ihtiyacını doğurmuştur.<sup>237</sup> Hatemi'nin seçim öncesi dönemi ve ilk seçildiği yıllara bakarak, Ahmedinejad'ın stratejisinin isabetliliğini değerlendirmek mümkündür. Çoğunluğunu gençlerin oluşturduğu o dönemin seçmenleri, ciddi bir oy oranıyla Hatemi'yi

<sup>236</sup> Arif Keskin, “**Devrim İçinde Yeni Bir Devrim Arayışı: Ahmedinejad ve Radikal Muhafazakâr Akım**”, 11 Haziran 2007, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi TÜRKSAM, <http://www.turksam.org/tr/yazdir1304.html> (25.07.2009)

<sup>237</sup> T.C. Bahçeşehir Üniversitesi BÜSAM Uluslararası Güvenlik ve Stratejik Araştırmalar Merkezi, <http://busam.bahcesehir.edu.tr/rapordosya/Iran-nicin-nereye.pdf>, (02.07.2009)



cumhurbaşkanı olarak seçmişlerdi. Ancak istedikleri reformlar gerçekleşmeyince, genç seçmen kitlesinde büyük hayal kırıklığı ve küskünlük oluştu. Cumhurbaşkanlığına taşıdıkları kişi, bu genç kitlenin değişken yapısı karşısında sempatik özelliklerini bir ölçüde yitirdi. Bu noktada, Cumhurbaşkanı'nın sistem içerisinde hareket kabiliyetinin ne kadar sınırlı olduğu gerçeği, toplum nezdinde değerlendirme dışı kaldı. Hatemi'nin attığı ve kısmen de olsa sonuç alınmış olumlu adımlar dahi, önemsiz bir mesabede kaldı. Bu sosyo-psikolojik ortamı doğru okuyan Ahmedinejad, gerçekçi bir tutum izleyerek, reformcu yaklaşımlara tepki toplayacak tarzda değinmeksizin, söyleminde yapabileceklerine ağırlık verdi. Eleştirmekten çok vaatte bulunan tutum, Ahmedinejad'a büyük puan kazandı. İran İslam Cumhuriyeti kanunları, Cumhurbaşkanına, siyasal alandan çok ekonomik ve kültürel alanda hareket etme serbestisi tanımıştır. Ahmedinejad da sistemin ilkelerini savunan, devrimin amacını savunan, aynı zamanda bu sistem içerisinde yaşayan insanların sorunlarının çözülmesi gerektiğine inanan bir siyasetçi olarak, toplum beklentilerini sistemle beraber sahiplenme yetisine sahip görülmüştür.<sup>238</sup>

Göz önünde bulundurulması gereken bir diğer nokta da, daha işin başından itibaren ekonomik sloganlarla halkın karşısına çıkan Ahmedinejad'ın koşullarının, Hatemi'ye nazaran daha rahat olduğudur. Seçimlerdeki rakibi Rafsancani'nin ABD ile ilişkileri düzeltme sinyalleri vermesine karşın, güçlenen muhafazakâr kesimin desteğini, ABD'nin İran'a yönelik baskılarının arttığı bir dönemde rahatlıkla sağlamıştır. Ahmedinejad, görevi Hatemi'den devralırken yapılan tören sırasında, yürüteceği politikanın temelini ayırıcılık ve yozlaşma ile mücadele olarak tanımlamıştır.<sup>239</sup>

---

<sup>238</sup> “İran ve Yeni Cumhurbaşkanı Ahmedinejad”, [www.usakgundem.com](http://www.usakgundem.com), (02.07.2009)

<sup>239</sup> “İran ve Yeni Cumhurbaşkanı Ahmedinejad”, [www.usakgundem.com](http://www.usakgundem.com), (02.07.2009)

## 2. AHMEDİNEJAD'IN GÖRÜŞLERİ

### 2.1. Sosyal ve Kültürel Alandaki Yaklaşımlar

Ahmedinejad yönetim ve devlet anlayışını, devrime bağlılığı çerçevesinde açıklamaktadır. Ahmedinejad'a göre bir devrim yöneticisinin başlıca yükümlülüğü halkın refahını sağlamaktır. Yönetici görevini ifa etmek için kişilerin kökenlerine, cinsiyetine ve görünüşüne bakmaksızın karar verir. Bu görüşünü desteklemek maksadıyla şu sözleri kullanmıştır:<sup>240</sup>

*“Kendine özgü bir giyim tarzı ve saç modeli olan bir genç her şeyden önce ülkenin değerli bir bireyi ve insan gücüdür. Bu yüzden ortamı onun için cazip ve yaşanılabilir bir hale getirmek devletin temel görevidir.”*

Muhafazakâr kanattan olması ve İran devrimi sırasında aktif çalışmalar yaptığının bilinmesi üzerine seçimler sırasında kendisine karşı birçok karşı propaganda yöneltilmiştir. Bu propagandalara göre ülkenin yönetiminin Ahmedinejad'a geçmesiyle birlikte hem içeride hem dışarıda sorunlar yaşanacaktı. Ahmedinejad bu iddiaları şöyle cevaplamıştır:<sup>241</sup>

*“Beni aşırı muhafazakâr gören ve yönetime gelmemle birlikte aşırı kurallarla halkın özgürlüğünü kısıtlayacağını iddia edenlerin geçmişlerine şöyle bir bakmalıyız. Bu beyler, 1985 – 1993 döneminde iç işleri kendi denetimleri altında olduğu sırada motorlu güçlerini sokaklara gönderip maket bıçağıyla halkın giyimlerine ve saç kesimlerine müdahale etmelerini söylerlerdi. Tahran Caddelerinin başına minibüsler yerleştirip aşırı makyajları için bayanları toplayıp sorgulamaya götürürlerdi. Biz ise o dönemde bunların yanlış olduğunu, kendi halkımıza bu şekilde davranmanın etik olmadığını ısrarlı bir şekilde*

<sup>240</sup> “İran ve Yeni Cumhurbaşkanı Ahmedinejad”, www.usakgundem.com, (02.07.2009)

<sup>241</sup> “İran ve Yeni Cumhurbaşkanı Ahmedinejad”, www.usakgundem.com, (02.07.2009)

*savunuyorduk. Çünkü doğru olan halk ve yönetim arasında yapıcı bir diyalogun oluşmasıdır.”*

Ahmedinejad’ın bu sözleri önyargı niteliğindeki korkuların gereksiz olduğu mesajlarını vermeyi amaçlamakta, kafalardaki mevcut imajın değişmesi için çaba göstereceğinin belirtisi olarak da değerlendirilebilmektedir. Ahmedinejad’ın üzerinde durduğu konulardan biri de bugüne kadar yöneticilik vasfının ülkede kişisel bir ayrıcalık olarak algılanmış ve kişilere ayrıcalıklar getirilmiş olmasından doğan sorunlardır. Kendi kuracağı hükümetin bu yanlış algılamayı düzeltmek için elinden geleni yapacağını belirtmiştir. Bu görüşlere bakıldığında İran’ın yeni cumhurbaşkanının topluma dair oldukça iyi tespitler yaptığını söyleyebiliriz. Ancak daha önemli olan konu tespit edilen bu yanlışların giderilmesidir.

Ahmedinejad görüşleri arasında değişim kavramına da yer vermiştir. Ahmedinejad ileriye dönük değişimin her milletin ve yönetimin ihtiyacı olan bir olgu olduğunu ifade etmiştir. Halkın sistemle yakından ilgili olması ve gerektiğinde görüşlerini rahatlıkla yönetime sunabilmesi gerektiğini de söylemleriyle desteklemiştir. İran’daki mevcut durum; halkın birçok konuda değişim istediğini ancak çoğunluğunun sistemle ilgilenmediğini göstermektedir.. Ahmedinejad’ın vurguladığı gibi yönetici ve halk arasındaki diyalogun kopmuş olması, sistemin yozlaşmış olması, halkı teşvik edecek politikaların yetersiz olması, gençlerin sisteme entegre edilememiş olması ve daha birçok neden, bu kopukluğun gerekçesi olarak sayılabilir. Halkın ihtiyaç ve isteklerini tespit etmek, yapıcı çözümler getirmek için bu kopukluğun aşılması gerekmektedir.

Ahmedinejad’ın düşüncesinde “Mehdeviyet” önemli rol oynamaktadır. Mehdeviyet, Şiiilerin kayıp olarak bildikleri On İkinci İmam’ın (İmam Mehdi ) geri dönmesi ve Müslümanlara dünya hâkimiyetini sunmasına denilmektedir. Ahmedinejad kendi hükümetini İmam Mehdi’nin gelişini hazırlayan hükümet olarak görmektedir. Ahmedinejad Şii toplumunun bu inancını değerlendirmiş ve Mehdeviyet olgusunu iç ve dış politikadaki söylemlerine mezhepsel meşruiyet temeli olarak sunmuştur. Ahmedinejad ve radikal muhafazakârlara göre “İran

İmam Mehdi ülkesidir”. Mehdi ülkesinde seküler rejimin kurulması mümkün değildir. Bu açıdan bakıldığında Mehdeviyet, radikal Muhafazakârların temsil ettiği Şii köktendinciliğinin mezhepsel temelini oluşturmaktadır.<sup>242</sup>

Basın ve yayın özgürlüğü konusunda eski cumhurbaşkanı Hatemi döneminde, ciddi reformlar yapıldığını belirttikten sonra yeni cumhurbaşkanı Ahmedinejad da kesinlikle yayın özgürlüğünden yana olduğunu açıklamıştır. BBC’de yer alan bir açıklamasında, bu politikasını desteklemek maksadıyla kendisine seçimler sırasında eleştirel yazılar yazan gazete ve dergilere bile hediyeler gönderdiğini söylemiştir. Aynı zamanda, eleştirel bir yaklaşımdan yana olduğunu ve ifade özgürlüğünün devrimin ruhunu yansıttığını da vurgulamıştır. Kendi söylemlerine bakıldığında Ahmedinejad’a göre; yönetim halkın kendini ifade edebileceği bir yol izlemelidir. Aksi bir tutum sergilediği takdirde insanlar susmayı ve sisteme kayıtsız kalmayı tercih ederler. Değişim kavramına ilişkin açıklamasıyla ifade ve yayın özgürlüğü konusundaki açıklamasını yan yana koyduğumuz zaman Ahmedinejad’ın özgürlükçü söylemlerden yana olduğu izlenimi doğmaktadır. Toplum nezdinde Ahmedinejad’ı dikkate değer kılan nokta, Ahmedinejad’ın baskıcı yönetici profilini eleştiriyor olması ve güven telkin etmeyen, halkı anlamayan ve halka hizmet yerine kendi ceplerini dolduran yöneticileri sistemden uzaklaştıracağını söylemesidir.<sup>243</sup>

Ahmedinejad eğitim ve öğrenci hareketleri konusunda da görüşler belirtmiştir. Akademisyen kökenli olması, eğitim ve öğretim konularına daha özenli yaklaşmasını sağlamıştır. Ona göre; bir ülkenin gelişimini mevcut altyapısı, köprüsü ve barajından ziyade, toplumunun eğitim seviyesi ortaya koyar. Bugünün çocukları, yarının gençleri olduğundan daha ilk aşamadan itibaren itinalı ve düzgün şekillenmelidirler. Eğitimsiz beyinlerin çabuk etki altında kaldıklarını belirterek, güçlü ve bağımsız olmak için devletin başlıca görevinin dıştan etkilenmeyi engellemek olduğunu söyler.

<sup>242</sup> “Devrim İçinde Yeni Bir Devrim Arayışı: Ahmedinejad ve Radikal Muhafazakâr Akım”, <http://www.turksam.org/tr/yazdir1304.html> (25.07.2009)

<sup>243</sup> “Devrim İçinde Yeni Bir Devrim Arayışı: Ahmedinejad ve Radikal Muhafazakâr Akım”, <http://www.turksam.org/tr/yazdir1304.html> (25.07.2009)

Akademisyenlik döneminde öğrencileriyle çok iyi diyalogu olduğunu söyleyen Ahmedinejad, aynı zamanda öğrenci hareketlerinin değişim ve dinamizm anlamına geldiğini de savunmuştur. Bu hareketlerin ülkeyi hep bir adım ileriye taşıdığını, öğrencilerin adalet çağrısı yapan ve adalet söylemlerinde bulunan bir kitle olduklarını ifade etmiştir. Ona göre; ülkede ilk yapılması gereken şeylerden biri üniversitedeki dini lider temsilcileri ile öğrenciler ve akademisyenler arasında dostane bağların kurulmasını sağlamaktır. Böylece yabancı güçlerin üniversitelerde nefret ve bölücülük tohumları ekerek gençleri devletlerine karşı kışkırtmasının önüne geçilmiş olacaktır.<sup>244</sup>

## 2.2. Ekonomik Alandaki Yaklaşımlar

Toplumun en önemli sorunlarını ekonomik problemlerin teşkil ettiği İran'da Ahmedinejad'ın seçimleri kazanmasını sağlayan en önemli faktör, ekonomik alandaki söylemleri ve yaptığı vaatlerdir.

Ahmedinejad'a göre ülkenin milli kaynakları devlet tekeline çıkarılmalı ve halkın hizmetine, ülkenin gelişimi için sunulmalıdır. Seçimler sırasındaki en güçlü argümanı da, ülkenin petrol gelirinin tek bir ailenin tekelinde olduğu şeklindeydi. Aslında isim vermeyerek açıkça seçimlerdeki rakibi ve eski İran cumhurbaşkanı Rafsancani'ye göndermeler yapmıştır. Bu gelirlerin belli isimler arasında paylaşılması sonucu sınıflar arası uçurum gün geçtikçe artmıştır ve alt kesimdeki insanların durumu da gittikçe zorlaşmaktadır. Sistemin bu eksikliğini gözler önüne seren Ahmedinejad, seçildiği takdirde petrol gelirinin halkın refah seviyesini geliştirmek için kullanılacağını söylemiştir. Bu konu Ahmedinejad'ın puan kazanmasını sağlayan en önemli yaklaşımlardan biri olmuştur.<sup>245</sup>

---

<sup>244</sup> “İran ve Yeni Cumhurbaşkanı Ahmedinejad”, www.usakgundem.com, (02.07.2009)

<sup>245</sup> “İran ve Yeni Cumhurbaşkanı Ahmedinejad”, www.usakgundem.com, (02.07.2009)

Ahmedinejad, seçildiği takdirde ülkenin daha fazla tutuculuğun kısıkacına gireceği yorumları karşısında şunları söylemiştir:<sup>246</sup>

*“Ülkenin başlıca sorunları kimin nasıl giyindiğiyle ilgilenmekten ziyade fakirlik, sınıflar arası uçurum ve işsizlikten ibarettir. Başta yapılması gerekenler bu faktörleri ortadan kaldırmaktır. Yeni istihdam alanları yaratılmalı ve sadece belirli bir kesimin kontrolünde olan fırsatlar halka eşit dağıtılmalıdır.”*

Ahmedinejad muhafazakâr kesim ve Ayetullah Hameneyi tarafından desteklenmiş ve kendisinin de muhafazakâr bir aday olarak aşırı tutucu bir yönetici olacağı izlenimi uyanmıştır. Dikkatleri ekonomiye çekerek bu konudaki olumsuz beklentileri saf dışı bırakmak istemiştir.

Ahmedinejad, ülkedeki eşitsiz gelir dağılımı konusundan sonra ikinci önemli sorun olan işsizlik üzerinde durmuştur. Yapıcı hükümet politikalarıyla yeni istihdam alanları yaratacağını söylemiştir. Ülkedeki bu eşitsizlik ve işsizlik nedeniyle genç beyinler ülke dışına kaçmakta ve bu da ülkenin gelişmesine ciddi bir engel teşkil etmektedir. Ahmedinejad, başta devlet daireleri olmak üzere çeşitli alanlarda genç nüfusa öncelik vereceğini belirtmiştir.

Devlet yönetimindeki suistimler ve yolsuzluklar İran'ın önemli sorunlarından biridir. Ahmedinejad'a göre yanlış yönetici profili, çıkar eksenli ilişkiler, yolsuzluklar ve nepotizm\* sonucunda sistem ciddi bir yozlaşma tehdidi altındadır ve ilk başta yapılması gereken devletteki yozlaşmayla mücadele etmektir. Sistemdeki yozlaşmaya dair Ahmedinejad şu görüşleri öne sürmektedir:<sup>247</sup>

*“Devletin milyarlarca riyallık sermayesi bakanlık binalarında dekorasyon harcamalarında kullanılıyor. Bunun tek nedeni de yöneticilerin Tahran'da kalmak istemelerinden kaynaklanıyor. Ancak bir yönetici ilgilendiği bölgede yaşamıyor ve*

<sup>246</sup> “İran ve Yeni Cumhurbaşkanı Ahmedinejad”, www.usakgundem.com, (02.07.2009)

\* Nepotizm; latince "nepot" kelimesinden türemiştir. Torpil ve adam kayırma alışkanlığını ifade eden kavramdır.

<sup>247</sup> “İran ve Yeni Cumhurbaşkanı Ahmedinejad”, www.usakgundem.com, (02.07.2009)

*oranın halkıyla bütünleşemiyorsa o bölgeyi nasıl yönetebilir ve sorunlarına nasıl çözüm getirebilir ki? Nasıl olur da ülkedeki birçok genç kendisine düzgün bir hayat kurmak ve yeteneklerini kullanabilmek için bir iş peşinde koştururken sadece bazı kararları almakla yükümlü bir yönetici odasının dekorasyonu için düşüncesizce devlet kaynaklarından milyarlarca riyallik kaynak aktarabilir ki? Yönetime geldikten sonra her gün bankadaki hesabı kabaran ve sosyal konumu gün geçtikçe güçlenen yöneticilere halkın şüphe duyması ve inancını kaybetmesi kadar doğal ne olabilir ki?”*

Ahmedinejad, yönetimde gençlere fırsat tanınması gerektiğini söyleyerek bir an önce bu soruna çözüm bulunacağını iddia etmiştir. Merkezîyetçi sistemlerin ortak kaderi haline gelen sorunlar karşısındaki vaatler etkili olmuştur. Bakanlıklarda, devlet dairelerindeki gereksiz harcamalar ve devlet hazinesinden aktarılan yüklü paralar, toplumun fakirliğinin de başlıca sebepleri arasındadır.

Ahmedinejad’a göre fakirlik ve ayrımcılığın doğmasına neden olan önemli bir diğer etken de yüksek kredi faizleridir. % 24'lere varan bu faizler otomatikman fırsat eşitsizliğini de beraberinde getirdiği gibi ülkenin gelişmesine de katkıda bulunmamaktadır. Yüksek kredi faizleri konusundaki görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

*“Bu paralardan ancak mali ve siyasi desteği olan kişiler faydalanabilir. Bu insanlardan bankalara bahsi geçen rakamları geri ödeyebilmek için normal yolları seçmezler.”*

### **2.3. Dış Siyasette Yaklaşımlar**

Ahmedinejad’ın uluslararası ilişkiler ve dış politikaya ilişkin görüşleri kendi ifadeleriyle dört temel ilkeye dayanmaktadır. Bunlar; dış politikada adil ve karşılıklı ilişkilerin kurulması, uluslararası arenanın sadece birkaç batılı ülkeden ibaret kalmaması ve başka ittifak alanlarının da oluşması, uluslararası

kuruluşlarda güçlü bir üye profili çizilmesi ve aktif olunması, tüm faaliyetlerin 2025 yılına kadar ülkenin siyasi, ekonomik ve toplumsal projeksiyonlarını çizen 20 yıllık plan çerçevesinde yürütülmesi.

Bu ilkeler ve ülkenin başındaki Velayet-i Fakih makamının çizdiği genel ilkeler çerçevesinde Ahmedinejad'ın en fazla ilgilendiği konular, nükleer program, ABD ile ilişkiler ve terörizmle mücadele şeklindedir. Bu konulardaki görüşleri de bir önceki yönetimden pek farklı olmamakla birlikte daha vurguludur.

Ahmedinejad özellikle ABD ile ilişkilere dair şu ifadelerde bulunmuştur:<sup>248</sup>

*“ABD'nin tek hedefi kuruluşundan itibaren İran İslam Cumhuriyetini yıkmak üzerine kurulmuştur. Bu nedenle yıllar önce tek taraflı olarak İran'la bağlarını kesmiştir ve şimdi de tekrar İran'la ilişki kurma yollarını arıyor. İlişkisini keserken tamamen özgürdü ancak tekrar ilişki kurmasına İran İslam Cumhuriyeti devleti karar verecektir. Bunu da olayların tüm boyutlarını tarttıktan ve halk için olası çıkarlarını ölçtükten sonra yapacaktır.”*

Ahmedinejad, dış politikada ABD'ye taviz vermeyeceklerini açıkça ortaya koymuştur. Ancak, ABD ile asla ilişkilerimiz olamaz demeyerek açık bir kapı bırakmıştır. İran ve ABD'nin gelecekteki ilişkileri soru işaretleri ile doludur. Öncelikle İran'ın nükleer dosyasının nasıl gelişeceği önemlidir.<sup>249</sup>

Ahmedinejad'ın Tehran Times'da yer alan açıklamasına göre; İran'ın düşmanları dışarıdan müdahale ile ülkenin genç nüfusunu yozlaştırma çabasındadırlar ve bunun haricinde asılsız söylemlerle rejime karşı olan güveni içten sarsmaya çalışmaktadırlar. Ahmedinejad bu durumu engellemek için gençler başta olmak üzere tüm halkla iyi bir diyalog kurulması gerektiğini vurgulayarak şunları söylemiştir:

---

<sup>248</sup> “İran ve Yeni Cumhurbaşkanı Ahmedinejad”, www.usakgundem.com, (02.07.2009)

<sup>249</sup> “İran ve Yeni Cumhurbaşkanı Ahmedinejad”, www.usakgundem.com, (02.07.2009)



*“Bu bölücü güçler halkımızı, kurtuluşun tek yolunun dünya içerisinde asimile olmaktan geçtiğine inandırmaya çalışıyorlar. Ancak batılı olan bu güçler haklı haksız her şeyi yaparak, dünya düzeni bunu gerektiriyor açıklamasıyla durumunu meşrulaştırmaya çalışıyorlar.”*

Ahmedinejad, İran’ın dışardan kabul ettirilmeye çalışılan bir modeli kabul etmektense kendi halkıyla diyalog kurarak, tüm değişiklikleri kendi istekleriyle ve kendi yöntemleriyle gerçekleştirecekleri mesajını vermek istemiştir.

Başta ABD olmak üzere, diğer batılı devletlerin dayatmalarına boyun eğmektense iyi ya da kötü kendi sistemini kurmak düşüncesi, bağımsızlık vurgusunun bir parçasıdır. Ahmedinejad’a göre; başkalarına bağımlı ve özgüveni olmayan bir milletin özgürlüğünü elde etme ve ilerleme imkanı olamaz. İran İslam Cumhuriyeti de halkına özgüven sağlamıştır. Her şeye rağmen kimseye bağılı olmama ve özgüveni sayesinde yıpratıcı bir savaştan bile en iyi şekilde çıkma başarısını sağlamıştır. Ahmedinejad, bu özgüvene sahip başarılı genç beyinlerin kısa sürede ülkeyi zirveye taşıyacağını savunmaktadır. İran İslam Cumhuriyeti, ülkeye kimseye bağımlı olmama ve istediği ülkeye rest çekebilme yeteneği kazandırmıştır. Ahmedinejad, İran’ın sahip olduğu enerji kaynakları ile desteklenen gücünü, devrimin yarattığını iddia ettiği özgüvene bağlamaktadır. Toplumun ve gençlerin milliyetçi duygularına da seslendiği dikkati çekmektedir.

### 3. AHMEDİNEJAD DÖNEMİNİN SOSYO-POLİTİK UYGULAMALARI

#### 3.1. Bürokrasiye Yönelik Uygulamalar

Ahmedinejad, devrimin temel siyasal söylemlerinden uzaklaştığını varsayan ve devrimci köklere dönüşü öngören bir görüşe sahiptir. Ahmedinejad'a göre devrimin siyasal alanda temel söylemlerinden uzaklaşmasının en önemli sebebi ise İran bürokratlarıdır. Ona göre İran bürokrasisi tıkanmıştır. Bu sebepten bu kesimin köklü bir değişime gitmesi gerektiğini öngörmüştür. Ahmedinejad bu bağlamda geniş çaplı bir çalışma başlatmış alt, orta ve üst düzey birçok bürokratin görevine son vermiştir. 1979'da İran İslam Devrimi'nden sonra gerçekleşen tasfiye süreci bu şekilde yeniden gündeme gelmiştir. Ahmedinejad'a göre İran bürokratları "İslami yaşama ters olan aristokrat hayat tarzını" benimsemiştir. Bu sebepten İran bürokrasisi yolsuzluk aracına çevrilmiştir. Ahmedinejad bürokratik aygıtı istediği siyasal ve ekonomik temelinde yeniden yapılandırmaya gitmiştir. 1979'dan sonra İran bürokratik aygıtında yetişen ve siyaset, ekonomi ve diplomasi alanında var olan elitleri kabul etmemekte, onların yerine tecrübesi olmayan yeni isimlerin atanması projesini gerçekleştirmektedir. Bürokrasiye dönük icraatlarına bakıldığında Ahmedinejad hükümetini "anti elitist" olarak yorumlamak mümkündür.<sup>250</sup>

#### 3.2. Sosyal ve Siyasi Uygulamalar

Ahmedinejad ve taraftarları, İran'lı yeni-muhafazakârlar, askeri ve paramiliter unsurlar ile Mesbah-Yazdi gibi radikal din adamları ile tecrübesiz yeni muhafazakâr siyasetçilerin oluşturduğu bir grup olarak görülmektedir. Bu eklektik yapı, yeni-muhafazakâr akım olarak tanımlanmaktadır. Batı'lı, liberal ve

---

<sup>250</sup> "Devrim İçinde Yeni Bir Devrim Arayışı: Ahmedinejad ve Radikal Muhafazakâr Akım", <http://www.turksam.org/tr/yazdir1304.html> (25.07.2009)

demokratik değerlerle Şii teolojisinin beraberliğinin imkânsız olduğunu düşünen Mesbah-Yazdi'nin bakış açısına yakın olan Ahmedinejad, bu doğrultuda daha dışa kapalı, demokrasi söylemlerini dışlayan bir siyasal tavra yöneldi.<sup>251</sup>

Ahmedinejad'ın sosyal ve siyasal reformları Batı müdahalesi olarak gören ve dışlayan yaklaşımı, bir yandan da İran'da siyasetin ideolojik bağlamdan, daha somut sosyal, ekonomik ve dış politika sorunlarının tartışıldığı zemine kaymasını da açıklayabilir. Nitekim Ahmedinejad'ın görev süresinin dolması ve 2009 Cumhurbaşkanlığı seçimleri sürecine girilmesi ile beraber adaylar daha çok proje eksenli kampanyalar yürütmüşlerdir.<sup>252</sup>

Öte yandan, muhafazakâr Ahmedinejad iktidarı döneminde, sosyal hakların kısıtlılığı devam etmiştir. Reform hareketi sürecinde sosyal ve kültürel liberalleşme çabalarının yasal zemine oturtulamamış olması, baskıcı tutumun Ahmedinejad döneminde devam etmesini kolaylaştırmıştır. Örneğin İran'lı halk entelektüellerinden Ramin Cihanbeglu 2 Mayıs 2006'da tutuklanarak, rejimi değiştirme teşebbüslerine katıldığı suçlaması ile karşılaşmıştır. Yine İran'lı muhaliflerden biri olan Ekber Genci, ABD'ye giderek Ramin Cihanbeglu ve diğer siyasi tutukluların salıverilmesi talebiyle BM önünde bir açlık grevi başlatmayı planladığını ilan etmiş ve rejimin baskıcılığını protesto etmiştir.<sup>253</sup>

İktidarın muhafazakâr kanadın etkisine girmesi ile beraber, toplumun eğilimlerine dair devletin bir takım bilgi çarpıtmalarına gittiği de görülmektedir. Örneğin; 2002'de o zamanki reformcu meclisin isteği ile gerçekleştirilen büyük bir kamuoyu araştırması, nüfusun yaklaşık %70'inin İran ile ABD arasında görüşmeler yapılmasına destek verdiği ortaya çıkmışken, üç yıl sonra devlet haber

---

<sup>251</sup> “İran'da Patron Kim”, New York Times Gazetesi, Çev.ADAM Sosyal Araştırma Merkezi, 16 Şubat 2007

<sup>252</sup> Bülent Aras, “İran'da taşlar yerinden oynadı”, www.setav.org, (28.07.2009)

<sup>253</sup> Hamid Dabashi, a.g.e., s.256

ajansı IRNA'nın eski müdürü Abdullah Nasari, bu kamuoyu araştırmasından ötürü mahkemeye verilmiştir.<sup>254</sup>

Ahmedinejad dönemi, Batı'nın demokratikleşme konusundaki tüm taleplerini bir dayatma olarak nitelemiştir. Siyasi ve kültürel bir saldırı olarak görülen yaklaşımlar, bu dönemde İran'ı Batı'lı değerlere daha fazla savaş açan bir atmosfere sürüklemiştir. Batı kültürünün demokrasi dayatmasına karşın, halkın oyunun bir değer ifade etmediği, halk için açık tutulan siyaset alanın, gösterilere katılmak, seçimlerde devletin onayladığı kişilere oy vermek ve devletin çizdiği resmî alan içerisinde çalışmalara katılmak olduğu tezlerini savunan grubun bu anlayışının, 20 Şubat 2004 Parlamento ve 17 Haziran 2005 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde hayata geçtiği gözlemlenmiştir. Meclis seçimleri için takriben 2.500 adaylık başvurusunun reddedilmesi, ardından Cumhurbaşkanlığı seçimleri için yapılan 100'ün üzerindeki başvurudan sadece 7'sinin kabul görmesi, muhafazakâr kesimin demokrasiye ve çoğulculuğa yaklaşımını ortaya koymuştur. 2004 Meclis seçimlerine katılım oranının yüzde 51'de kalmış olması, Haziran 2005 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ise bu oranın yüzde 60 olarak tesit edilmiş olması, İran halkının İran seçimlerine karşı olan inancının azaldığının göstergesi olarak değerlendirilebilir. İslam devriminin temel söylemi itibariyle dış politikada taviz vermez bir rejim yaratılması gereğine inanan muhafazakâr blok, İslamî değerlerin dünya çapında yayılmasının önündeki temel engeli ABD'nin izlediği yayılmacı siyaset olarak değerlendirmektedir. Bu çerçevede ABD ile her türlü yakınlaşma reddedilmekte ve İslam dünyası içerisine nüfuz eden ABD'nin yayılmacı siyasetinin önüne geçilmesi gereği öne çıkarılmaktadır. İran'ın millî menfaatleriyle, İslamî menfaat karşılaştırıldığında, ümmetin ulustan önce geldiği düşüncesi savunulmuştur. Bu düşünce tarzı, ulusal çıkarlar için Batı'lı değerlerle belli ölçüde uzlaşma yaklaşımını da tamamen dışlamıştır.<sup>255</sup>

<sup>254</sup> Nasrin Alavi, **Biz İran'ız**, Çev.Ali Çakıroğlu, Aykırı Güncel Yayınları, İstanbul, 2006, s.342

<sup>255</sup> Levent Ersin Oralı, "**İran'ın Devrim'in Kucağına Dönüşü**", 17 Haziran 2009, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK), www.usakgundem.com, (28.08.2009)

## 4. AHMEDİNEJAD DÖNEMİNİN EKONOMİK YAPISI

### 4.1. Ekonomik Gelişmeler

Ahmedinejad cumhurbaşkanlığı seçimleri sırasında eşitlik, sosyal adalet, yolsuzlukla mücadele ve petrol gelirlerinin halk içinde eşit dağıtımını söylemlerini dile getirmiştir. Ancak, Ahmedinejad'ın bu söylemlerini gerçekleştirme konusunda tutarlı bir plana sahip olmadığı görülmüştür. Toplumdaki beklentilere cevap vermek adına daha çok popülist politikalar güdülmüş, ancak toplumun ekonomik zorluklarını uzun vadede kalıcı olarak giderecek yapısal uygulamalara gidilememiştir. Fakir kesimleri desteklemek konusundaki projelerin en önemlilerinden biri Adalet Payı ve diğeri de Mehri Riza Sandığı'dır. Sosyal adalet adına yapılan Adalet Payı projesi her gün gelişen işsizlik sıkıntısına bir çözüm olarak düşünülmüştür. Bu proje dar gelirli insanlara, şehit ailelerine ve besicilere ucuz kredi sağlayarak küçük çapta ve orta çapta işletmelerin kurulmasını veya ayakta kalmasını amaçlamaktadır. Böylece devletin işsizliğe çözüm getirmesini ve dar gelirli olanların katkısını sağlayarak üretim kapasitesini artırmayı öngörmüştür. Mehri Riza sandığı ise gelir düzeyi düşük aileleri hedeflemekte ve devletin maddi yardımı ile az da olsa refah düzeylerinin yükseltilmesini amaçlamaktadır. Ayrıca bu proje gençlere yönelik alt projeleri de kapsamaktadır. Bu projeye iki milyar dolarlık bir kaynak ayrılmıştır. Söz konusu projelerin her ikisinin finansmanı petrol gelirlerinden karşılanmaktadır. Petrol gelirlerinin devlet bütçesine aktarılması, topluma sübvansiyon olarak sunulması ve yatırıma yönlendirilememesi neticesinde, trajik düzeydeki işsizlik sorunu, vaatlerin aksine çözülememiştir.

İran ekonomisinde merkezi planlama hâkimdir. Petrol şirketleri ve diğer büyük ölçekli işletmeler üzerinde devlet mülkiyeti vardır. Bu devletçi yapı sanayinin gelişiminde yetersiz kalmaktadır. Ekonominin %80-85'inin dolaylı ya da doğrudan devlet kontrolünde olduğu İran'da ekonomi yönetimi imalat sanayine

ihracat gücü kazandırmaya çalışırken, diğer yanda Dünya Ticaret Örgütü'ne üyelik halinde yerli sanayi güçlendirmek için üretimde standardizasyon, kalite ve tüketici tercihlerine ağırlık vermektedir. Büyük ölçekli firmaların çoğu Tahran, İsfahan, Tebriz, Meşhed gibi büyük şehirlerde toplanmıştır.<sup>256</sup> Ayrıca yerli sanayii korumak amacıyla bazı temel sanayi dallarında (tekstil, otomotiv vb.) ithalatta uygulanan Gümrük Vergisi oranları yüksek tutulmaktadır. Örneğin 2008 yılında küresel ekonomik kriz ve azalan petrol gelirleri nedeniyle önlem olarak lüks malların ithalatı zorlaştırılmıştır. Katma Değer Vergisi (KDV) uygulamasına ise 2008/09 döneminde geçilememiş ve söz konusu tasarı ertelenmiştir. İran ekonomisinin petrole dayalı yapısının aşılması ve imkânların çeşitlenmesi, sanayi üretiminin çeşitlendirilmesi amacıyla son yıllarda elde edilen petrol gelirlerinin bir kısmı diğer sanayi alanlarının gelişimine aktarılmaktadır. Verimsiz devlet kuruluşları sektöre genel olarak hâkimdir. Başlıca sanayi dalları arasında halıcılık, mücevherat ve çelik sektörleri yer almaktadır. Ortadoğu'nun en büyük çelik sektörüne sahip olan İran'da otomotiv endüstrisinin yıllarca yüksek vergiler ve kotalar ile dış rekabetten korunması; beraberinde teknolojik yeniliklerin kullanımı, kalite ve maliyet konularında çeşitli sorunları da taşımıştır. Son yıllarda yabancı firmaların nispeten pazara daha fazla nüfuz etmesi ve İran'da üretim ve montaj tesisleri kurmaları ile bu sorunlar da aşılmaya çalışılmaktadır.<sup>257</sup>

İran-Irak Savaşı'nın sona ermesiyle 1990'lı yıllarda ülkeye dönen İran'luların yarattığı ek konut talebi sayesinde inşaat sektörü canlanma göstermiştir. 2000'li yıllarda daha da fazla sıçrama gerçekleştirmiştir. 2007/08 döneminde kentlerde özel sektör tarafından üstlenilen proje sayısında % 80'in üzerinde artış gözlenmektedir.<sup>258</sup>

Tarım sektörüne son yıllarda yapılan yatırımlar, ürün geliştirme, paketleme ve pazarlama çalışmaları yeni ihraç pazarlarının yaratılmasını sağlamıştır. Geniş ölçekli

---

<sup>256</sup> Berna Gürkaş, a.g.e.,s.96

<sup>257</sup> T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, [http://www.igeme.org.tr/Arastirmalar/ulke\\_sek/index.cfm](http://www.igeme.org.tr/Arastirmalar/ulke_sek/index.cfm) (05.05.2009)

<sup>258</sup> T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, [http://www.igeme.org.tr/Arastirmalar/ulke\\_sek/index.cfm](http://www.igeme.org.tr/Arastirmalar/ulke_sek/index.cfm) (05.05.2009)

sulama programlarıyla hurma, çiçek ve fıstık gibi ihracata yönelik tarımsal ürün gruplarının yanı sıra tütün, çay, buğday, arpa, pirinç ve şekerpancarı gibi tarım ürünleri de üretilmektedir. Tarım sektörü ülkedeki işgücünün yaklaşık dörtte birini istihdam etmektedir.<sup>259</sup>

**Tablo 7.** İran’da Sanayi Üretimi (Yıllar itibarıyla % değişim)

	2003	2004	2005	2006	2007
<b>Sanayi Üretimi</b>	9,2	4,0	0,0	3,0	0,8

**Kaynak:** EIU Iran Main Country Profile, 2008

T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi,  
[http://www.igeme.org.tr/Arastirmalar/ulke\\_sek/index.cfm?sec=ara](http://www.igeme.org.tr/Arastirmalar/ulke_sek/index.cfm?sec=ara),  
 (Erişim Tarihi:08.05.2009)

Tablo 7.’ye göre; Ahmedinejad dönemi, 2006-2007 yıllarında sanayi üretimindeki değişim Hatemi dönemi sonrası 2005’te duraklamış, 2006’da %3’e çıkmış, 2007 yılında ise 0.8’e gerilemiştir.

**Tablo 8.** İran’da Sektörler İtibarıyla Reel GSYİH (% pay)

	2003	2004	2005	2006	2007
<b>Tarım</b>	12,0	11,2	10,2	10,4	10,2
<b>Sanayi</b>	39,2	40,6	42,4	40,8	41,3
<b>Hizmetler</b>	48,9	48,2	47,5	48,8	48,5

**Kaynak:** EIU Iran Main Country Profile, 2008

T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi,  
[http://www.igeme.org.tr/Arastirmalar/ulke\\_sek/index.cfm?sec=ara](http://www.igeme.org.tr/Arastirmalar/ulke_sek/index.cfm?sec=ara),  
 (Erişim Tarihi:05.05.2009)

<sup>259</sup> T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi,  
[http://www.igeme.org.tr/Arastirmalar/ulke\\_sek/index.cfm](http://www.igeme.org.tr/Arastirmalar/ulke_sek/index.cfm) (05.05.2009)

Tablo 8.'e göre İran'da sektörler itibarıyla GSYİH'da aldığı pay açısından, 2006'da tarımın Hatemi dönemi ile arasında pek bir fark yoktur. Sanayi üretiminde ise Hatemi döneminde GSYİH'sının reel payı 2003'te %39.2'den, 2005'te %42.4'e çıkmıştır. Ahmedinejad döneminde 2006-2007 yılları arasında sanayi üretimi düşmüş, bunlar 2006'da %40.8 iken 2007'de %41.3'e çıkmıştır. Sanayi üretiminde Hatemi döneminin daha etkin olduğu görülmektedir. Hizmetler sektöründe ise, Hatemi döneminde 2003 yılında %48.9 olurken, 2005 yılında %47.5'e düşmüştür. Ahmedinejad döneminde %48.8'lik seviyede, 2006 yılında en yüksek seviyesinde oluşmuş, 2007 yılında ise %48.5 seviyesine düşmüştür. Hizmetler sektörüne bakıldığında Hatemi dönemi ile Ahmedinejad dönemi arasında bir fark yoktur.

**Tablo 9.** İran'ın Doğal Gaz Üretim, Tüketim ve Rezervler

	<b>İran</b>	<b>Ortadoğu</b>	<b>Dünya Sıralaması</b>	<b>İran</b>
<b>Doğal Gaz</b>				
<b>Üretim</b>	3,835	11,952	103,977 4	3,952
<b>Tüketim</b>	3,839	10,268	104,425 3	3,948
<b>Net İhracat/İthalat</b>	- 4	1,683	-- 26	4
<b>Kanıtlanmış Rezervler</b>	971,150	2,565,400	6,124,016 2	974,000

**Kaynak:** [http://tonto.eia.doe.gov/country/country\\_energy\\_data.cfm?fips=IR](http://tonto.eia.doe.gov/country/country_energy_data.cfm?fips=IR)  
(13.08.2009)

Tablo 9.'a göre doğal gaz üretimi, tüketim ve rezervleri bakımından dünya sıralamasında 4.cü, tüketimde 3., net ihracat ve ithalatta 26. sırada iken, mevcut kanıtlanmış rezervlerde dünya 2.'sidir.



**Tablo 10.** İran'ın Petrol Üretim Görünümü, OPEC, Ortadoğu ve Dünya Sıralaması

	2007			2008	
	İran	Ortadoğu	OPEC	Dünya Sıralaması	İran
<b>Petrol (Günde bin varil)</b>					
<b>Toplam Üretim</b>	4,033.85	24,589	34,389	84,416 4	4,174.44
<b>Ham Petrol Üretimi</b>	3,911.89	22,081	31,210	73,006 5	4,050.27
<b>Tüketim</b>	1,708.00	6,352	7,133	85,897 14	<sup>F</sup> 1,755
<b>Net İhracat/İthalat</b>	2,325.85	18,237	27,256	-- 5	<sup>F</sup> 2,419
<b>ABD'ye Toplam Petrol İhracatı</b>	0	2,202	NA	13,469 NA	NA
<b>Rafineri Kapasitesi</b>	1,451	7,038	8,778	85,355 15	1,451
<b>Kanıtlanmış Rezervler</b>	136.270	739	911	1,317 3	138.400

**Kaynak:** [http://tonto.eia.doe.gov/country/country\\_energy\\_data.cfm?fips=IR](http://tonto.eia.doe.gov/country/country_energy_data.cfm?fips=IR)  
(13.08.2009)

Tablo 10.'a göre; 2007, 2008 yılları Ahmedinejad döneminde, günlük petrol üretimi 2007 yılında 4.033.85 milyon varil olarak gerçekleşmiş, bütün Ortadoğu'da aynı yılda 24.580 milyon varil olmuştur. Toplam OPEC ülkelerinde ise 34.389 milyon varile ulaşmıştır. İran petrol üretimi dünya sıralamasında dördüncüdür. 2008 yılında ise petrol üretimi 4.174.44 milyon varile ulaşmıştır. Tüketime bakıldığında İran'da tüketim 1.708 bin varil Ortadoğu bölgesinde 6.350

milyon varil, toplam OPEC’te ise 7.133 milyon varildir. Dünya sıralamasında ise 14.’dür. 2008 yılında ise toplam tüketim İran’da 1.755 milyon varildir. Net ithalat ve ihracata bakıldığında 2.325.85 milyon dolar olarak gelişmiş, aynı dönemde 2007 yılında Ortadoğu bölgesinde ithalatın payı 18.237 milyar dolar olmuştur. Aynı dönemde OPEC üyelerinde 27.256 milyar dolar gerçekleşirken, dünya sıralamasında İran 5. sırayı elde etmiştir. 2008’de net ihracat ve ithalatın payı artış göstererek 2.419’a yükselmişti. İran’da İran-Irak savaşından sonra petrol rafinerilerinin yenilenmemesi ile rafineri teknolojisi ve kapasitesi eski ve eksik kalmıştır. Son zamanlarda Ahmedinejad büyük rafineri tesislerini G.Kore, Çin ve Japonya gibi ülkelere yaptırmaktadır. Kanıtlanmış rezervlerde dünya 3.südüdür.

**Tablo 11.** İran’ın Karşılaştırmalı Ekonomik Göstergeleri, 2007

	İran a	Irak b	Türkiye a	Mısır a	Ürdün a
GSYİH (Milyar Dolar)	286,1	62,3	657,1	129,8	15,8
Kişi Başı GSYİH (ABD Doları)	4 017	2 150	8 737 b	1 719 b	2 683 b
Kişi Başı GSYİH (ABD Doları, Satın Alma Gücü Paritesi ile)	10 781	3 530	11 748 b	5 350 b	4 756 b
Tüketici Fiyat Enflasyonu (ort; %)	17,1	30,7 a	8,7	9,5	5,4
Cari Hesap Dengesi (Milyar Dolar)	34,1	6,0	37,6	0,5	2,8
Cari Hesap Dengesi (GSYİH’nin %’si)	11,9	9,7	5,7	0,3	17,5
Mal İhracatı, fob (Milyar Dolar)	97,4	38,1	115,3	24,5	5,7
Mal İthalatı, fob (Milyar Dolar)	56,6	25,7	162,0	44,9	12,0
Dış Borç (Milyar Dolar)	21,0 a	100,9	247,1 b	29,2 b	8,1 b

a Gerçekleşen. b EIU tahmini

**Kaynak:** EIU Iran Main Country Profile, 2008

T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İGEME İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2009

[http://www.igeme.org.tr/Arastirmalar/ulke\\_sek/index.cfm?sec=ara](http://www.igeme.org.tr/Arastirmalar/ulke_sek/index.cfm?sec=ara), (18.08.2009)

Tablo 11.'e göre; İran'ın bölge ülkeleri ile karşılaştırıldığında en yüksek pay 657.1 milyar dolarla Türkiye görülürken, 2. sırada 286.1 milyar dolarla İran gelmektedir. Yine kişi başına GSYİH'ya bakıldığında aynı dönemde Türkiye 2007 yılı 8737 bin dolar iken, İran 4017 dolarda kalmıştır. Satın alma gücü bakımından İran 10.781 dolar iken Türkiye 11.748 bin dolar olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde enflasyon İran'da %17.1 iken Türkiye'de %7.8 gerçekleşmiş, cari dengede ise İran 34 milyar dolar iken, Türkiye 37.6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde İran'da ihracat fob değeri 97.4 milyar dolar iken Türkiye ihracatındaki değer 115.7 milyar dolara ulaşmıştır. Dış borçlarda İran'da 21 milyar dolarlık bir dış borç görülürken, Türkiye'nin dış borcu 247.1 milyar dolar olması beklenmektedir.

**Tablo 12.** İran Ekonomisine İlişkin Projeksiyon Özeti

	2007 a	2008 b	2009 c	2010 c
<b>Nüfus (milyon)</b>	72,4	73,3 a	74,2	75,1
<b>Nominal GSYİH (Milyon Dolar)</b>	286 058	337 343	384 772	444 385
<b>Reel GSYİH'deki Artış (%)</b>	7,8	6,5	0,5	2,9
<b>Kişi başı GSYİH (ABD Doları, Satın Alma Gücü Paritesi ile)</b>	10 598	11 400	11 380	11 596
<b>Petrol Üretimi ('000 varil/gün)</b>	3 956	3 829 a	3 600	3 950
<b>Petrol İhracatı (Milyon Dolar)</b>	81 764	77 929	38 509	48 725
<b>Tüketici Fiyat Enflasyonu (ort, %)</b>	17,1	25,5 a	19,1	16,5
<b>Tüketici Fiyat Enflasyonu (yıl sonu)</b>	19,6	26,4 a	20,5	18,2
<b>Mal İhracatı, fob (Milyar Dolar)</b>	97,4	95,1	56,4	67,5
<b>Mal İthalatı, fob (Milyar Dolar)</b>	56,6	67,2	55,1	56,2
<b>Cari Hesap Dengesi (Milyar Dolar)</b>	34,1	16,7	8,9	1,1
<b>Cari Hesap Dengesi (GSYİH'nin %'si)</b>	11,9	4,9	2,3	0,2
<b>Dış Borç (yıl sonu; Milyar Dolar)</b>	21,0 b	21,9	18,9	18,5
<b>Döviz Kuru IR:ABD\$ (ort)</b>	9,281	9,429 a	9,645	9,790
<b>Döviz Kuru IR:€ (yıl sonu)</b>	13,555	13,658 a	13,216	13,775

a Gerçekleşen b EIU tahmini c EIU öngörüsü

**Kaynak:** EIU Iran Main Country Report, Haziran 2009

T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İGEME İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2009

[http://www.igeme.org.tr/Arastirmalar/ulke\\_sek/index.cfm?sec=ara](http://www.igeme.org.tr/Arastirmalar/ulke_sek/index.cfm?sec=ara),

(Erişim Tarihi:18.08.2009)

Ahmedinejad döneminin İran ekonomisine ilişkin görünümüne Tablo 12.'ye göre bakıldığında; 2007'de nüfusu 72.4 milyona ulaşmış, 2009'da ise öngörülen 74.2 milyon kişidir. GSYİH'sı 2009 yılında öngörülen 384.772 milyon dolar

olarak gerçekleşeceği beklenmektedir. Reel GSYİH'sındaki artış 2008 yılından itibaren 2009 yılında hızla düşmüş, 2009'da 0.5 seviyesinde gerçekleşmiştir. Kişi başına satın alma gücü ABD doları olarak 2009 yılında 11.380 dolardır. Petrol üretimine bakıldığında 2009'da 3600 günlük varil üretimi vardır. Petrol ihracatı zaman zaman artış ve eksilmelerle devam etmiştir. 2008 yılı itibari ile düşüş devam etmiştir. 2009'da 38.509 milyar dolar a ulaşmıştır. Enflasyon 2009'da %20.5 olarak gerçekleşmiştir. Üretilmiş mal ihracatı 56 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Dış borçlara bakıldığında İran'ın 2008'de 21.9 milyar dolar dış borcu varken 2009'da 19.8 olarak görülmektedir.

Mısır'dan sonra Ortadoğu'nun en kalabalık 2. ülkesi İran'dır. Buna rağmen mobil telefon piyasasının yalnızca % 60'ına nüfuz edilmiş olunması (EIU, 2008) dolayısıyla, İran'da telekomünikasyon sektörü halen gelişime açıktır. 2009 yılı öncesinde % 70 oranında büyüyen telekomünikasyon sektöründe halihazırda iki adet (devlete ait olan MCI ve MTN Irancell) operatör faaliyet göstermektedir.<sup>260</sup>

İran, coğrafyasının yeraltı kaynakları bakımından zengindir. Bu nedenler enerji, İran ekonomisinin önemli başlıklarından birini oluşturur. En önemli yeraltı kaynağı petroldür. İran, dünyanın belli başlı petrol üreticileri arasında yer alır. En önemli petrol yatakları Zagros dağları etekleri ile güneybatıda Kuzistan bölgesindedir. Ortadoğu'da petrolün ilk bulunuşu da bu bölgede Kuzistan havzasında, 1901'de Mescidisüleyman'da olmuştur. 1909'da Anglo Iranian Oil Company kurulmuştur. İran'dan ilk petrol ihracı 1912'de Abadan'dan yapılmıştır ve Abadan'da dünyanın en büyük rafine tesisleri yer alır. Bender Buşehr en büyük petrol ihraç limanıdır. Petrolden sonraki en önemli kaynak olan doğalgazın üretimi, dünya üretiminin %3'ünü oluşturur. Bu oran Ortadoğu ülkeleri içerisindeki en yüksek değerdir. İran'da petrol ve doğalgazın yanı sıra, kömür, bakır, demir, çinko gibi madenler de çıkarılmaktadır.<sup>261</sup>

<sup>260</sup> T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, [http://www.igeme.org.tr/Arastirmalar/ulke\\_sek/index.cfm](http://www.igeme.org.tr/Arastirmalar/ulke_sek/index.cfm) (05.05.2009)

<sup>261</sup> Selami Gözenç, Nurten Günel, a.g.e., s.133

İran enerji üretimi için yeterli yakıtı sahiptir. Bununla birlikte örneğin 2005 yılında yakıt ithali için 4 milyar dolar harcamıştır. Bunun en önemli sebebi iç tüketimin tam olarak karşılanamamasıdır. Endüstriyel altyapının yetersizliğinden dolayı yeterince keşif kuyusu açılmamaktadır. Gaz rezervleri enerji tüketiminin bir buçuk katı olarak hesaplanmış olsa da, bunun büyük bir bölümünün hala kullanılmamış olduğu düşünülmektedir.

İran'ın artan nüfusu dolayısıyla enerji ihtiyacı da sürekli artmaktadır. Demografik sebepler ve yoğun sanayileşme elektrik arzının yılda %8 oranında artmasına neden olmaktadır. Hidroelektrik ve nükleer güç üretim kapasitesinin de artırılması planlanmaktadır.<sup>262</sup>

Enerjiye ilişkin endişeler İran'ı nükleer enerjiye yatırım yapmak konusunda uzun dönemlerden bu yana çalışmaya sevk etmiştir. İran'ın özellikle ABD ve İsrail'le gerilim yaşamasına sebep olan nükleer programının tarihi geçmişe dayanmaktadır. Öyle ki ilk çalışmalar 1957'de ABD desteği ile başlamıştır. Özellikle 1970'te petrol ve diğer enerji kaynaklarının bir gün tükeneceği endişesi ile nükleer enerjiye yatırım yapılması amaçlanmıştır. Son şah zamanında bazı nükleer santrallerin inşasına başlanmış ancak İslam Devrimi ile beraber bu süreç kesintiye uğramıştır. Humeyni nükleer santralleri israf ve dine aykırı olarak görmüştür. Ancak Irak ile savaşın ülke ekonomisini yıpratması nedeniyle 1980'lerde nükleer çalışmalar tekrar başlamıştır. Arjantin ve Çin ile bu konuda işbirliği geliştirilmiş ve 1989'da nükleer program gündeme gelmiştir. İran'ın nükleer çalışmaları konusunda 1992'den bu yana Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'ndan bilgi gizlemesi, uranyum zenginleştirme ve yakıt döngüsü teknolojisinde ısrar etmesi, barışçıl hedefleri konusunda şüphe uyandırmış ve politik sorun haline gelmiştir.<sup>263</sup> Enerjiye ilişkin politikalar İran'ın geleceğini ve uluslararası ilişkilerini daima etkileme potansiyeline sahiptir.

---

<sup>262</sup> Berna Gürkaş, a.g.e., s.104

<sup>263</sup> Murat Metin Hakkı, **Türkiye, Ortadoğu ve Avrasya'yı Neler Bekliyor?**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2007, s.125

Seçim propagandaları sırasında Ahmedinejad yaptığı bütün konuşmalarda İran ekonomisinin yolsuzluklar nedeniyle hasta bir ekonomi olduğunu söylemiştir. Çözüm olarak da yapılan bütün yolsuzlukların üzerine gitmek ve onları halka açıklamak görüşünü savunmuştur. Ancak aksine devlet bürokratları içerisinde aile bağları derinleşmiştir ve asıl sermaye sahipleri de siyasetin üst kademesini oluşturan kişilerdir.<sup>264</sup>

Ahmedinejad'ın seçimler sırasında ve görevinin ilk döneminde üzerinde önemle durduğu konulardan biri, bölgelerarası farklılıkların azaltılması olmuştur. 2006'ya gelindiğinde, yeni iş alanlarının yaratılması için devlet hazinesinden 300 milyon dolarlık destek sağlanmıştır. Bunun haricinde yukarı bölgelerdeki köylerdeki elektrik tesisatlarının güçlendirilmesi, toplamda 830 sınıfın inşa edilmesi, ayrıca eğitim ve sağlık alanlarında kullanılmak üzere bölge idaresine 1 milyar Riyal fon ayrılmıştır. Evlilik aşamasındaki kızların çeyizlerine yardım amacıyla 50 milyar Riyal fon tahsis edilmiştir. Diğer taraftan öncelikli yeniden yapılanma projeleri için 100 Milyar Riyal verilmesine karar verilmiştir.<sup>265</sup>

İran, bu dönemde dış ticaret, yatırım ve iş ilişkilerinin çoğunu Batı'dan Doğu'ya kaydırmıştır. Örneğin; 2007 yılında İran ve Çin arasındaki ticaret hacmi 15 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. İran, yine bu dönemde dolara bağımlılığı azaltmak için, ticaretinin büyük bölümünü diğer kurlarla gerçekleştirmeye başlamıştır.<sup>266</sup>

---

<sup>264</sup>“Devrim İçinde Yeni Bir Devrim Arayışı: Ahmedinejad ve Radikal Muhafazakâr Akım”, <http://www.turksam.org/tr/yazdir1304.html> (25.07.2009)

<sup>265</sup> Arzu Celalifer Ekinci, “**Ahmedinejad Hükümetinin Bölgesel Kalkınmaya Yönelik Önemli Girişimi**”, 13 Şubat 2006, Uluslar arası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK), [www.usakgundem.com](http://www.usakgundem.com), (28.07.2009)

<sup>266</sup> Arzu Celalifer Ekinci, “**2007 İran Değerlendirmesi**”, 2 Ocak 2008, Uluslar arası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK), [www.usakgundem.com](http://www.usakgundem.com), (28.07.2009)

## 4.2. Ekonomik Yapıdaki Olumsuzluklar

Ahmedinejad Hükümeti'nin ekonomi politikasının pek de başarılı olmadığı, uygun araçları ve tecrübeli isimleri kullanmadığı söylenebilir. Ahmedinejad seçim öncesinde söz verdiği üzere petrol gelirlerini halkın sofrasına taşımayı başaramamıştır. Dolayısıyla İran ekonomisinde işsizlik oranı düşmemiş ve enflasyon oranı fiyatlara ve alım gücüne yansımıştır. Petrol rezervlerine sahip olan bir ülke olarak, benzin dahi karneye bağlanmıştır.<sup>267</sup> İran benzin gereksiniminin önemli bir kısmını da ithal etmektedir. İran'ın 2006-2007 döneminde ithal ettiği benzine ödediği miktar 5.5 milyar dolardır.<sup>268</sup>

Ahmedinejad hükümetinin beraberinde getirdiği problemlerden biri de borsa konusundadır. İran borsasının Ahmedinejad'tan önce gelişkin durumda olmadığı bilinmektedir. Ama bu hükümet borsanın dibe vurmasına neden olmuştur. Alınan bazı önlemlerden sonra borsa yitirdiği değer bir kısmını geri kazansa da borsanın problemleri bitmemiştir. Bilindiği gibi her borsa iç koşullar kadar dış koşullardan da etkilenmektedir. Günümüzde İran devletinin dış politikada sert bir tavır sergilemesi ekonomik istikrarın aleyhinde olmaktadır. Böylece borsa yatırımcıların ve bunun yanı sıra yabancı sermayenin güvenini kazanmakta zorluk çekmektedir. İran'dan dışarı çıktığı söylenen 200 milyar dolarlık sermaye bunun bir göstergesidir.<sup>269</sup>

Öte yandan, İran'a karşı gerek BM Güvenlik Konseyi'nden çıkan yaptırım kararları gerekse ABD tarafından uygulanan tek taraflı yaptırımlar neticesinde İran ekonomisi belirli ölçülerde etkilenmiştir. Özellikle devrim muhafızlarına bağlı belirli firmaların ve üç önemli devlet bankasının bu yaptırımlar listesinde olması, yabancı ülkelerle yapılan ticareti etkilemiştir. Yabancı yatırımcılar bahsi

---

<sup>267</sup> “2007 İran Değerlendirmesi”, www.usakgundem.com, (28.07.2009)

<sup>268</sup> Hasan Ersel, “İran'lı İktisatçılar Ahmedinejad'a Bayrak Açtı”, Referans Gazetesi, 02.07.2007, <http://www.referansgazetesi.com/haber.aspx>, (2.08.2009)

<sup>269</sup> “Devrim İçinde Yeni Bir Devrim Arayışı: Ahmedinejad ve Radikal Muhafazakâr Akım”, <http://www.turksam.org/tr/yazdir1304.html> (25.07.2009)



geçen yaptırımlardan ve ileride alınabilecek yeni yatırım kararlarından çekinerek, İran piyasasından geri durmuşlardır.

2007 yılında 57 İranlı iktisatçı, Cumhurbaşkanı Ahmedinecad'a bir mektup göndererek izlediği iktisat politikasının enflasyonu körüklediğini ve az gelirlilerin durumunu kötüleştirdiğini belirtmişlerdir. Para arzının yıllık artış hızı yüzde 40'lara ulaşmıştır.<sup>270</sup> Mektubu imzalayan iktisatçılar hükümetin dış politikasını da eleştirmiş ve İran'ı Birleşmiş Milletler'in yaptırımlarına maruz bırakmakla suçlamışlardır. Cumhurbaşkanı Ahmedinecad, bu eleştirilere, Tahran dışına çıkarak, yanıt vermiştir. Kendi memleketi olan, Tahran'ın doğusundaki, Semnan'da yaptığı bir konuşmada alınan kararları savunmuştur. Muhafazakâr kanattan Ahmet Tavakoli'nin öncülüğündeki milletvekilleri de Ahmedinecad'ın ekonomiyi yönetiş biçimini eleştirmişlerdir. Cumhurbaşkanı ile sürekli çekişen, Ayetullah Haşimi Rafsancani de, yaptığı bir açıklamada hükümetin izlediği politika sonucunda 2007-2008 bütçesinin tümüyle petrol gelirlerine bağlı hale geldiği eleştirisini yöneltmiştir.

İran ekonomisinin en büyük problemlerinden biri olan vergi toplayamama sorunu Ahmedinejad döneminde de devam etmiştir. Vergi alınamayan ve ekonominin örgütlenme biçimini değiştirecek reformların yapılamadığı bir ülkede servet dağılımında adaletin sağlanması imkânsız görünmektedir. İran'da petrol ihracatından elde edilen gelirler bütçeye aktarılmakta ve bununla çeşitli kesimlere sübvansiyon olarak dağıtılmaktadır. Ahmedinejad, bu yöntemi artırarak kullanmaya devam etmiştir. Oysa, ülkedeki benzin sıkıntısının sebebi de bu politikadır. İran Petrol Şirketi'nin kazancı bütçeye aktarıldığı için, bu şirket petrol arama, mevcut petrol kuyularını geliştirme ve rafineri kurma gibi İran için yaşamsal önem taşıyan alanlara kaynak ayıramamaktadır. İran'da ülkede çıkan petrolü işleyip bundan yeterli benzin üretecek rafineri kapasitesi

---

<sup>270</sup> "İran'lı İktisatçılar Ahmedinejad'a Bayrak Açtı", <http://www.referansgazetesi.com/haber.aspx>, (2.08.2009)

bulunmamaktadır. Üstelik de bu dönemde petrol fiyatları yükselmiş, İran'ın petrol geliri 2004'den bu yana artış göstermiştir.<sup>271</sup>

Gelecek projeksiyonlarına bakıldığında, İran'ın reel ekonomik büyümesinin 2009/10 döneminde % 0,5, 2010/11 döneminde ise % 2,9 olarak gerçekleşmesi beklenmektedir. 2008 yılında % 25,5 düzeyinde olan enflasyonun, 2009 yılında % 19,1'e, 2010 yılında ise % 16,5'e gerileyeceği tahmin edilmektedir. 2008/09 döneminde yüksek seyreden uluslararası petrol fiyatlarının etkisiyle ihracat gelirleri artmıştır. İran'ın dış ticaret fazlası, yakıt ithalatındaki artış nedeniyle toplamda % 32 oranında azalmıştır. 2009 yılında İran'ın dış ticaret fazlasının 1,2 Milyar Dolar'a gerilemesi, ancak 2010/11 döneminde yeniden yükselerek 11,2 Milyar Dolar'a ulaşması beklenmektedir.<sup>272</sup>

---

<sup>271</sup> "İran'lı İktisatçılar Ahmedinejad'a Bayrak Açtı", <http://www.referansgazetesi.com/haber.aspx>, (2.08.2009)

<sup>272</sup> T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, [http://www.igeme.org.tr/Arastirmalar/ulke\\_sek/index.cfm](http://www.igeme.org.tr/Arastirmalar/ulke_sek/index.cfm) (05.05.2009)

## 5. HATEMİ DÖNEMİ VE HATEMİ DÖNEMİ SONRASI İRAN'IN KARŞILAŞTIRMASI

İran İslam Cumhuriyeti'nde 1997'den bu yana yaşanan süreç, rejimin iç dinamiklere yaslanarak ve sistemin mekanizmalarını kullanarak yeniden yapılanmasını amaçlayan reform çabaları ile İslam Devrimi'nin ideallerine dönüşü ve sistemi tahkim etmeyi hedefleyen politikalar arasında sürekli ve çok boyutlu bir mücadeleye sahne olmuştur. Hatemi ve sonrası dönemin, İran'ın sosyal, siyasal ve ekonomik yapısında köklü değişiklikler oluşturup oluşturmadığı sorusu, bu mücadelenin geleceği açısından ışık tutabilecek niteliktedir.

Reform hareketi döneminin, ekonomide liberalleşme ve dışa açılma çabalarına bakıldığında, ekonomik yapıda köklü bir dönüşüm sağlanamadığı görülmektedir. Ekonomide yapısal dönüşüm sağlanamadığı gibi, toplumun hayat standardı, gelir dağılımı dengesizliği ve işsizlik gibi sorunlara yeterli çözümler de getirilememiştir. Ekonomik sorunlar, reform sürecinin sona ermesini ve Ajmedinejad'ın seçilmesi ile beraber sistemde muhafazakârların ağırlık kazanmasını kolaylaştırmıştır. Her iki dönemin sonucunda da bugün, ekonomik gücü elinde tutan ayrıcalıklı bir sınıf olarak bonyad'lar güçlerini sürdürmektedir. İslam Devrimi'nin ve mevcut sistemin, İran toplumunun beklentilerini karşılayamadığı gerçeği de görülmektedir.<sup>273</sup>

İran İslam Cumhuriyeti'nde rejimin dönüşümünü zorlaştıran ve sistemi ayakta tutan güvenlik mekanizmalarının çok yönlü kurulduğu görülmektedir. Hatemi'nin önderliğindeki reform hareketi döneminde de sistemin temel kurumları değişimi engellemişlerdir. Bu durum reform yanlılarını belirli bir ölçüde umutsuzluğa sevketmiştir. Pasdaran ve Besiç gibi güvenlik unsularının sistemdeki yerlerini korumaları da muhalif hareketlerin başarı ihtimalini zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte yaşanan reform sürecinde, muhalif unsurlar rejim karşısında belirli bir

---

<sup>273</sup> T.C. Bahçeşehir Üniversitesi BÜSAM Uluslar arası Güvenlik ve Stratejik Araştırmalar Merkezi, <http://busam.bahcesehir.edu.tr/rapordosya/iran.pdf> , (05.08.2009)

muhalefet alışkanlığı kazanmışlardır. Muhalif ve reformcu beklentilerin, rejimi toplumla arasındaki mesafeyi kapatmaya zorlayacağı da açıktır. Muhafazakar hakim güçlerin de, muhalif hareketlere cazibe kazandıracak baskılardan gitgide daha çok kaçınmak zorunda kalacakları düşünülebilir.<sup>274</sup>

İran'da toplumsal ve kültürel alanda pek çok sınırlamalar bulunmaktadır. Reform sürecinde düşünce suçu, yargıda adalet, basın özgürlüğü gibi konularda özgürleşme çabaları verilmiş, ancak sistemde dönüşüm sağlanamamıştır. Hatemi sonrası dönemde ise, bu konularda devletin resmi ideolojisi öncelenmiş, sivil hakların genişlemesi meselesi gündem dışında kalmıştır. İran toplumunun özellikle genç kesimlerinin, daha çok sivil özgürlük beklentileri konusunda da umutsuzluğa eğilim gösterdikleri gözlenmektedir. Özellikle Ahmedinejad döneminde basın daha fazla susturulmuş, kaçak yayınlara toplumun ilgisi artmış, gençlerin yabancı kültürlerle ilgileri de yükselmiştir.<sup>275</sup>

İran'ın dış dünyaya bakışında ise, Hatemi dönemi, İran'ın uluslararası yönelimlerine önemli değişiklikler getirmiştir. Hatemi ve reform yanlıları, İran'ın uluslararası alandaki yalıtılmışlığını aşmak istemişlerdir.<sup>276</sup> Ancak Hatemi sonrası Ahmedinejad yönetimi, dışa kapalı bir tutum sergilemiş, dünya ile yakınlaşma sürecini tersine çevirmiş ve özellikle nükleer çalışmalarda bilgi gizlemek konusundaki ısrarlı tutumu ile tepki toplamıştır. Hatemi kendi döneminde, medeniyetler diyalogu fikrine sıcak yaklaşmış, İsrail ile ilişkilerde dahi ortamı yumuşatıcı bir tutum izlemiştir. Ancak Hatemi sonrası dönemde, İran'ın farklılığı daha çok vurgulanmış, dünyadan ayrışma körüklenmiş, ABD ve İsrail'e karşı sert ve tepkisel bir dil öne çıkarılmıştır.<sup>277</sup>

---

<sup>274</sup> <sup>274</sup> T.C. Bahçeşehir Üniversitesi BÜSAM Uluslar arası Güvenlik ve Stratejik Araştırmalar Merkezi, <http://busam.bahcesehir.edu.tr/rapordosya/iran.pdf> , (05.08.2009)

<sup>275</sup> Cihan Aktaş, a.g.e., s-s.215-230

<sup>276</sup> Ray Takeyh, a.g.e., s.240

<sup>277</sup> a.g.e., s.243

Reformcu çabaların kurumsal engelleri açamaması ile birlikte, toplumla arasına mesafe girmiş, reformcular verdikleri sözleri yerine getiremeyen siyasal kadrolar olarak görülmüş ve toplum arayışa yönelmiştir. Ahmedinejad ise, topluma yakın, insanların ekonomik sorunlarının daha çok farkında bir halk adamı portresi ile ortaya çıkmış, işsiz ve çok düşük ücretlerle çalışan kişilerin ilgisini çekmiştir. Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanı olması ile, tüm kurumlarda muhafazakar ağırlık oluşmuş, rejimin iç çevresi daha kapalı hale gelmiştir. Ancak, yolsuzlukla mücadele, petrol gelirlerinin adil dağılımı gibi konularda Ahmedinejad'ın da kendisinden beklenen sonuçları sağlayamadığı görülmektedir.<sup>278</sup>

Reformcu hareket, başından beri reform karşıtı tepkilerle karşılaşmış, Hatemi sonrası dönemdeki uygulamalar bu tepkilerle paralel seyretmiştir. İki dönemin özellikleri karşılaştırmalı olarak şu şekilde özetlenebilir.<sup>279</sup>

- Hatemi döneminde, devletin ideolojik yapısına karşı hukuk devleti anlayışı savunulmuş, geleneksel ve karizmatik iktidarın yetkileri anayasal çerçeve ile sınırlanmak hedeflenmiştir. Sonrası dönemde ise, ideolojik devlet ve devrimin ilk yıllarındaki ideolojiyi güçlendirmek ve her türlü yeniden değerlendirmeyi engellemek yoluna gidilmiştir.

- Reformcu dönemde oligarşik düzen, demokrasi veya demokrasiye yakın bir yapıya dönüştürülmek istenmiş, ancak Ahmedinejad döneminde, egemen geleneksel ve muhafazakâr gruplar, devrimin gerçek koruyucuları olarak desteklenmiştir.

- Hatemi döneminde, Şii İslam'ın farklı yorumlanabileceğine yönelik eğilimler, farklı teolojik tartışmalar belirlemişken, sonrasında gelenek ve din konusunda her türlü çoğulcu ve değişik yorumlara karşı çıkmıştır.

---

<sup>278</sup> Nasrin Alavi, a.g.e., s.284

<sup>279</sup> Hüseyin Beşiriye, a.g.e., s-s.174-176

- Hatemi döneminde halkın siyasal katılım düzeyini artırmak için siyasi grup ve partilerin faaliyetleri teşvik edilmiş ve yerel yönetimlerin seçimleri gerçekleştirilmiştir. Ahmedinejad döneminde ise ideolojik çerçevenin dışındaki siyasal katılımın yayılması engellenmiştir.

- Hatemi döneminde sivil toplum kuruluşlarının güçlendirilmesi yönünde çalışmalar yürütülmüş ve medeni toplum söylemi kamuoyunda etkili olmuştur. Sonrasında ise, sivil ve bireysel değil, kitlesel toplum yapısı desteklenmiş, baskı ve çıkar gruplarına sahip çıkmıştır.

- Reform sürecinde siyasal sistemin kurumsallaştırılması, anayasanın uygulanmasının denetlenmesi, kapalı siyasi rekabetin şeffaflaştırılması ve siyasi anlaşmazlıkların yasal çerçevede çözümlenmesi gündeme gelmişken, Ahmedinejad döneminde demokrasi karşısında teokratik v karizmatik meşruiyet desteklenmiştir.

- Hatemi döneminde siyasal düzen çerçevesinde cumhurbaşkanlığı, parlamento ve diğer kurumların işlevlerini güçlendirme ve demokratik ve dini kurumlar arasında denge sağlamaya ilişkin çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Ahmedinejad döneminde ise sistemin içerisinde teokratik kurumların ağırlık kazanması sağlanmıştır.

- Hatemi döneminde demokratik siyasi bir kültürün yaygınlık kazanması için, özgür basın oluşumu ve teşviki ve dengeli bir kamuoyu yaratmaya yönelik çabalarda bulunulmuştur. Ahmedinejad döneminde gelenekselci ideoloji çerçevesinde, uygun siyasi toplumun yaratılması için resmi ve ideolojik basın kuruluşlarından yararlanılmıştır.

- Reform hareketi, devletin asıl işlevlerini güçlendirmek istemiştir. Salt ideolojik taahhütler yerine, yeni bir toplumsal mutabakatın sağlanması ve halkın çoğunluğunun talepleri ve eğilimlerinin yeniden değerlendirilmesine yönelik

alışmalar yapılmıştır. Ahmedinejad döneminde ise, devletin temel işlevi konusunda ideolojik yorumlar yapılmıştır.

- Reform sürecinde devletin işlevselliğini değerlendirecek sosyal mekanizmaların güçlendirilmesi için, göreceli olarak basın özgürlüğünün genişletilmesi ve devletin geçmiş ve günümüzdeki çalışmalarını sınırlı da olsa eleştirme imkanı doğmuştur. Ahmedinejad döneminde özellikle basın ve yayın özgürlükleri başta olmak üzere, siyasi ve medeni özgürlüklere karşı çıkmak ve yasal olmayan, şiddet içeren yöntemlere başvurmak gündeme gelmiştir.

- Hatemi döneminde uluslararası sistemle olan iletişim süreçlerinde ortaya çıkan anlaşmazlıkları çözümlenmek üzere, yeni bir diplomasi anlayışı geliştirilmiştir. Ahmedinejad döneminde ise içerideki demokratikleşme süreçleri ve dışarıdan gelen küreselleşme baskıları karşısında kapalı bir siyasi ve kültürel sistem desteklenmiştir.

## SONUÇ

İran İslam Cumhuriyeti, kendine özgü toplumsal koşullar içerisinde gelişmiş, meşruiyetini Şii-İslam inancına dayandırmış, ancak istinat ettiği inanç değerlerini modern siyasal İslamcı bir okuma ile ideolojiye dönüştürmüş olan, 1979 İran İslam Devrimi ile kurulmuştur. İslam Devrimi, yeni İslam Cumhuriyetinin oluşumu sürecinde, devleti teokratik nitelikte yapılandırmış, anayasasında teokratik rejimin devamlılığını sağlayacak kavramsal çerçeveyi ve kurumları kodlamıştır. İslam Devrimi öncesinde yine baskıcı Şahlık rejimi altında yaşayan İran toplumunun, Devrim’le dış ve iç baskılardan kurtulmayı bekleyen birçok kesimi, İslam Devrimi sonrasında yaşanan tasfiye süreci ile hayal kırıklığına uğramıştır. Devrim, ulema içerisinde Humeyni ve taraftarlarından oluşan belirli bir kesimin, kendi ideolojik kurgularını yeni rejime hâkim kılmaları ile sonuçlanmıştır.

İran İslam Cumhuriyeti’nin kurulmasından sonraki süreçte, dünyaya kapalı, toplum iradesini tamamen dışlayan bir yapı oluşmuştur. İran’ın başta petrol olmak üzere zengin kaynaklarının gelirleri de, İslam Devrimi ideolojisini benimsemiş yeni iktidar sahiplerinin oluşturduğu oligarşik zümrelerin faydasına sunulmuş, yine ideolojik devlet aygıtını tahkim etme yolunda kullanılmıştır. İran İslam Cumhuriyeti, hâkim kesimleri değiştirirken, toplumun siyasal alanda genel temsil ve katılımı konusunda, bir önceki rejim gibi, herhangi bir ilerleme sağlamamıştır. Ancak, ideolojik ve teokratik devlet yapısının yanı sıra, şeklen de olsa Cumhuriyet olma iddiasını destekleyen, resmi ideolojinin denetiminde çalışan ve başkanlık sistemini andıran bir yönetim mekanizmasını da sistemle bütünleştirmiştir. Bir yandan da, küresel odaklar karşısında güçlü ve bağımsız olma hedefi doğrultusunda, okullaşma ve eğitim gibi alanlarda topluma belirli bir ilerleme kaydettirmiştir.

İslam Devrimi Lideri, Ayetullah Humeyni’nin ölümünden sonra, İran-İrak savaşı yıllarının da getirdiği ekonomik zorlukları aşmak amacıyla, daha pragmatik



söylemler gündeme gelmeye başlamıştır. Resmi ideolojinin yorumlanması konusunda farklı yaklaşımların işaretleri, Rafsancani döneminden itibaren görülmeye başlamıştır. 1997'ye kadar gelen süreç içerisinde, toplum yapısında da bir takım farklılaşmalar meydana gelmeye başlamıştır. Genç nüfusun, genel nüfusa oranının giderek yükselmesi, İslam Devrimi'nin ilk yıllarındaki ideolojik heyecanın sönmeye yüz tutması, halkın sosyal ve ekonomik açılardan artan memnuniyetsizlikleri, gençliğin artan beklentileri, internet gibi yeni iletişim araçlarının devreye girerek topluma tesir etmeye başlaması gibi sebepler, siyasal sistemden beklentileri de farklılaştırmıştır.

Bu zemin üzerinde yükselen reform hareketi, Muhammed Hatemi'nin Cumhurbaşkanlığı döneminde, 1997-2005 yılları arasında, topluma ve İran'ın siyasal kültürüne yeni açılımlar sağlamıştır. Basın ve kültür hayatı hareketlenmiş, gençlik kendini ifade etme arayışına girmiştir. Yerleşik nizamın elverdiği mekanizmaları kullanarak, zümre hükümranlığını aşma, yeni kavramları tartışarak değerlendirme, toplum iradesinin kendini gösterebileceği sivil bir alan oluşturma umutları doğmuştur. Bu dönemde, toplum lehine bir takım kazanımlar elde edilmiş olmakla beraber, özellikle ekonomide, kaynakları halkın yararına daha fazla açabilecek yapısal bir dönüşümün sağlanamaması, reform çabalarından beklenen sonuçların alınmasını zorlaştırmıştır. Ayrıca devlet yapısının, resmi ideolojinin kalıcılığını sağlamak amacıyla tesis ettiği kurumlar, reformcu yasal düzenlemelerde beklenen sonuçların alınmasını engellemiştir. Hatemi'den sonra 2005'te iktidara gelen muhafazakâr Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad, her ne kadar Hatemi dönemindeki gelişmelere söylemlerinde fazla yer vermemiş olsa da, uygulama da Hatemi döneminin tersi bir yol tutmuştur. Basın, kültür ve fikir hayatı üzerindeki baskılar artmış, dışa kapalı ve dünyaya karşı tepkisel bir politika izlenmiştir. Ahmedinejad gibi, İslam Devrimi'nin ideolojik değerlerine bağlı bir kişinin iktidara gelmiş olması, ilk bakışta reform hareketinin kesin yenilgisi olarak görülse de, her iki dönem sonunda İran'a bakıldığında, bir farklılaşma eğilimi doğduğu da gözlemlenebilir. Tarihsel olarak demokrasi kültürü son derece zayıf bir toplum, yeni kavramlarla tanışmış, memnuniyetsizlikleri hakkında tepki

gösterme tecrübesi yaşamış, yeni kavramsal tartışmalar toplum hafızasında izler bırakmıştır. Örneğin, Hatemi döneminde Abdülkerim Suruş gibi önemli aydınların, İslam ve demokrasi ilişkisine dair yeni yorumlar getirmeleri, İran toplumunda, mevcut rejim içerisinde dahi teolojik tartışmalar yapılabileceğini göstermiştir. Hatemi ve Ahmedinejad dönemlerinin sonuçlarına bakıldığında, anahtar bir kavramın, “değişim” kavramının önem kazandığı görülmektedir. Öyle ki, muhafazakâr Ahmedinejad bile, rejime sahip çıkmakla birlikte değişim vurgusu yaparak iktidara gelmiştir. Her alanda değişim beklentisi, kalıcılık kazanmıştır. Fakat, toplumun yaşadığı ağır ekonomik sorunlar, popülist yaklaşımların yolunu da açmıştır.

İran İslam Cumhuriyeti'nin bundan sonraki süreçlerde, kısa vadede, iç dinamiklerine yaslanarak, rejimde köklü bir dönüşüm sergilemesi uzak bir ihtimal olarak görünmektedir. Fakat, orta ve uzun vadede, İslam Cumhuriyeti'ne sadakati temin etmek amacıyla da olsa, artan değişim talepleri İran'da kurulu katı kurumsal yapıları bir takım tavizler vermeye itebilecek niteliktedir. Toplumsal desteği canlı tutmak adına, muhafazakâr kanattan, toplumu teskin edecek bazı yaklaşımlar beklemek mümkündür.

İran İslam Cumhuriyeti, ilerleyen dönemlerde, anayasa metnini yeni yorumlara tabi tutarak, toplumun devlete sadakatini ayakta tutmaya dönük, nispeten demokrasiye yaklaşan gelişmeler gösterebilir. Temelli bir rejim değişikliği ise, ancak uzun vadeli ve temkinli bir çabanın konusudur.

## KAYNAKÇA

### Kitaplar

Adelkhah, Fariba, **İran'da Modern Olmak**, Çev.İsmail Yerguz, Metis Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2001

Aktaş, Cihan, **Dünün Devrimcileri Bugünün Reformistleri**, Kapı Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2004

Akyol, Taha, **Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet**, Milliyet Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 1999

Ahavi, Şahruh, **İran'da Din ve Siyaset**, Çev.Selahattin Ayaz, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1990

Alavi, Nasrin, **Biz İran'ız**, Çev.Ali Çakıroğlu, Aykırı Güncel Yayınları, İstanbul, 2006

Ansari, Ali M., **Iran Islam and Democracy**, 2.Baskı, Chatham House, London, 2006

Atacan, Fulya, **Değişen Toplumlar Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2004

Balta, Paul, **Dünyada İslam**, Çev.Nihal Öno1, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1994

Bayat, Asef, **Ortadoğu'da Maduniyet**, Çev.Özgür Gökmen-Seçil Deren, 1.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006

Behrooz , Maziar, **Nasıl Yapılamadı, İran'da Solun Yenilgisi**, Çev.Ercüment Özkaya, Epos Yayınları, Ankara, 2007

Beşiriye, Hüseyin, **İran'da Devlet, Toplum ve Siyaset**, Çev.Mehmet Koç, 1.Baskı, Ağaç Kitabevi, İstanbul, 2009

Brzezinski, Zbigniew- Gates, Robert M., **İran'ın Zamanı Geldi**, Çev.Sermin Karakale, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2006

Çizgen, Nevval, **İki Ülke İki Devrim Türkiye İran**, Say Yayınları, İstanbul, 1994

Dabashi, Hamid, **İran: Ketlenmiş Halk**, Çev.Emine Ayhan, Metis Yayınları, İstanbul, 2008

Dağı, İhsan D., **Ortadoğu'da İslam ve Siyaset**, 2.Baskı, Boyut Kitapları, İstanbul, 2002

Fığlalı, Ethem Ruhi, **İmâmiyye Şiası**, Ağaç Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 2008

Gölpınarlı, Abdülbaki, **Şiilik**, Der Yayınları, İstanbul, 2007

Gözenç, Selami- Günal, Nurten, **Ortadoğu Güneybatı Asya Ülkeler Coğrafyası**, 1.Baskı, Der Yayın, İstanbul, 2006

Hakkı, Murat Metin, **Türkiye, Ortadoğu ve Avrasya'yı Neler Bekliyor?**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2007

Hüseyin, Asaf , **İran'da Devrim ve Karşı Devrim**, Çev.Taha Cevdet,1.Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul, 1988

İnayet, Hamid, **Çağdaş İslami Siyasi Düşünce**, Çev.Yusuf Ziya, Yöneliş Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 1995

Kahveci, Niyazi, **İslam Siyaset Düşüncesi**, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara, 1996

Karaaslan, Tufan, **Ortadoğu'nun Coğrafyası**, 4.Baskı, Nobel Yayın, İstanbul, 2006

Khosrokhavar, Farhad- Roy, Olivier, **İran: Bir Devrimin Tükenişi**, Çev.İsmail Yerguz Metis Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2000

Mustafa, Nevin A., **İslam Siyasi Düşüncesinde Muhalefet**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1990

Mutahhari, Murtaza, **İslam Devrimi**, Çev.Ali Emiroğlu, Pınar Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 1995

Oğuz, Sami, **Gülümseyen İslam**, Çev.Nazila H. Nejad, 1.Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2001

Oğuz, Sami-Çakır, Ruşen, **Hatemi'nin İran'ı**, 1.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000

Pappe, Ilan, **Ortadoğu'yu Anlamak**, Çev.Gül Atmaca, NTV Yayınları, İstanbul, 2009

Rahman, Fazlur, **İslam**, Çev.Mehmet Dağ-Mehmet Aydın, 3.Baskı, Selçuk Yayınları, İstanbul, 1993

Roy, Olivier, **Siyasal İslam'ın İflası**, Çev.Cüneyt Akalın, 1.Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 1994

Sander, Oral, **Siyasi Tarih**, 2.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1991

Sarıkaya, Yalçın, **Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik**,  
Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2008

Takeyh, Ray, **Gizli İran**, Çev.Cem Küçük Ekvator Yayıncılık, 1.Baskı, İstanbul,  
2007

Yaghmaian, Behzad, **Social Change in Iran**, State University of New York Pres,  
Albany NY, 2002

Yenisey, Gülara, **İran'da Etnopolitik Hareketler**, Ötüken Yayınevi, İstanbul,  
2008

Zonis, Marvin, **İslam ve Demokrasi**, Tüses Yayınları, İstanbul, 1994

## **Makaleler**

Keskin, Arif , “Şii Jeopolitiği ve İnan”, **Avrasya Dosyası**, C.13, S.3, Ankara, 2007

İnan Ülke Profili, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2005

“İnan’da Patron Kim”, **New York Times**, Çev.ADAM Sosyal Araştırma Merkezi, 16 Şubat 2007

Uyar, Mazlum, “Şii Siyasi Düşüncesi Bağlamında İnan İslam Cumhuriyeti Anayasası’nda Otoritenin Kaynağı”, **Avrasya Dosyası**, C.13, S.3, Ankara, 2007

## **Yayımlanmamış Tezler**

Berna Gürkaş, **Bölgesel Bir Güç Olarak İnan’ın Jeopolitik Konumu**, MÜ Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü (M.Ü. Ortadoğu Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2007

## **Ansiklopediler**

**İslam Ansiklopedisi**, C.22, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2000

## İnternet Kaynakları

İran Country Profile, <http://rs6.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf>, (10.10.2008)

<http://www.country-studies.com/iran>, (15.11.2008)

[www.mideastweb.org/miran.htm](http://www.mideastweb.org/miran.htm) (12.07.2009)

University of Texas Libraries,

[www.lib.utexas.edu/maps/middle\\_east\\_and\\_asia/iran\\_population\\_density\\_2004.jpg](http://www.lib.utexas.edu/maps/middle_east_and_asia/iran_population_density_2004.jpg), (12.07.2009)

İran Araştırmaları Merkezi, <http://www.irammer.org/genel.php>, (15.10.2008)

T.C. Bahçeşehir Üniversitesi BÜSAM Uluslar arası Güvenlik ve Stratejik Araştırmalar Merkezi, “**İran Niçin Nereye?**”, İstanbul, 2009, <http://busam.bahcesehir.edu.tr/rapordosya/Iran-nicin-nereye.pdf>, (02.07.2009)

T.C. Bahçeşehir Üniversitesi BÜSAM Uluslar arası Güvenlik ve Stratejik Araştırmalar Merkezi, “**İran’ı Anlamak**”, İstanbul, 2009 <http://busam.bahcesehir.edu.tr/rapordosya/iran.pdf> , (05.08.2009)

“**İran Nasıl Yönetiliyor?**”, 28 Haziran 2007, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi TÜRKSAM, <http://www.turksam.org/tr/a1310.html> (16.02.2009)

<http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5314.htm>, (15.02.2009)

[http://www.leader.ir/langs/tr/index.php?p=leader\\_law](http://www.leader.ir/langs/tr/index.php?p=leader_law) (18.06.2009)



[http://www.servat.unibe.ch/icl/ir00000\\_.html](http://www.servat.unibe.ch/icl/ir00000_.html), (18.02.2009)

<http://www.nyulawglobal.org/globalex/Iran.htm>, (18.02.2009)

Iran Chamber Society,

[http://www.iranchamber.com/people/articles/iranian\\_ethnic\\_groups.php](http://www.iranchamber.com/people/articles/iranian_ethnic_groups.php),  
(03.06.2009)

<http://www.dunyabulteni.net/news>, (09.05.2009)

İstanbul Ticaret Odası İnan Etüdü

<http://www.ito.org.tr/ITOPortal/Dokuman/08.04.93.pdf> (18.08.2009)

**“İnan ve Yeni Cumhurbaşkanı Ahmedinejad”**, 13 Şubat 2006, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK), [www.usakgundem.com](http://www.usakgundem.com), (02.07.2009)

**“İnan’ın Yeni Lideri Ahmedinejad Şans mı Kabus mu?”**, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK), [www.usakgundem.com](http://www.usakgundem.com), (04.07.2009)

Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı (OBİV),

[http://www.obiv.org.tr/DSA/Iran\\_3.htm](http://www.obiv.org.tr/DSA/Iran_3.htm), (28.06.2009)

<http://www.electoralgeography.com/new/en/countries/i/iran/2005-president-elections-iran.html> (18.08.2009)

**“Devrim İçinde Yeni Bir Devrim Arayışı: Ahmedinejad ve Radikal Muhafazakâr Akım”**, 11 Haziran 2007, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi TÜRKSAM, <http://www.turksam.org/tr/a1310.html>  
(25.07.2009)

**“İran’ın Devrim’in Kucağına Dönüşü”**, 17 Haziran 2009, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK), [www.usakgundem.com](http://www.usakgundem.com), (28.08.2009)

[http://tonto.eia.doe.gov/country/country\\_energy\\_data.cfm?fips=IR](http://tonto.eia.doe.gov/country/country_energy_data.cfm?fips=IR)  
(13.08.2009)

**“Ahmedinejad Hükümetinin Bölgesel Kalkınmaya Yönelik Önemli Girişimi”**, 13 Şubat 2006, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK), [www.usakgundem.com](http://www.usakgundem.com), (28.07.2009)

**“2007 İran Değerlendirmesi”**, 2 Ocak 2008, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK), [www.usakgundem.com](http://www.usakgundem.com), (28.07.2009)

**“İran’lı İktisatçılar Ahmedinejad’a Bayrak Açtı”**, 02.07.2007, Referans Gazetesi, 02.07.2007, <http://www.referansgazetesi.com/haber.aspx>, (2.08.2009)